

MB:2

105.203

DÁNIEL ANNA
TERÉZ
KÜLDETÉSE

OSAKA

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

DÁNIEL ANNA
TERÉZ
KÜLDETÉSE

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

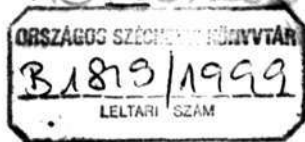
KOSSUTH KÖNYVKIADÓ · 1986

LEKTORÁLTA:
FEKETE SÁNDOR

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

MB 105.203:2

ISBN 963 09 2848 5

© Dániel Anna, 1986

(4199)

AZ ELSŐSZÜLÖTT

Hogyan vált célja megszállottjává? Miként küszködött, vergődött csapdáiban, amelyekbe a körülmények, a hozzátartozók és kívülállók, a család és a történelem és saját felfokozott érzékenysége, aggasztó tépelődése szorította? Hogyan szabadítja ki magát hivatássá változtatva és emelve sorsát? Miként vált hosszú ideig a zeneirodalom talányos nőalakjává, a „halhatatlan kedvessé”? Mi a legenda és mi a valóság? Ezekre a kérdésekre igyekszünk válaszolni Brunszvik Teréz életútját követve.

Életét a hatalmas élményanyagot felölelő naplóból – csupán egy rész jelent meg nyomtatásban – és az idős korában lejegyzett, a messze múlt időpontjait olykor botladozó emlékezettel felidéző *Fél század életemből. Memoárok* című írásából ismerhetjük meg. A magyar kisgyermeknevelés megteremtője, századának jelentős pedagógiai egyénisége naplóját a kor előkelőségeinek szokása szerint francia szövegrészekkel és angol mondatokkal tarkított német nyelven, pontosabban bécsi dialektusban írta, akár csak Széchenyi István a sajátját. Brunszvik Teréz zaklatott, lihegő mondatai, az önmarcangoló lelkiismeret-vizsgálatok is hasonlítanak rá. Ugyancsak német nyelvű a higgadt elbeszélő stílusban fogalmazott *Fél század életemből*.

*

„1775. július 25. hajnali négy óra. A felkelő nappal egy időben jött világra Mária Teréz, akit nyolc napra rá a nagy Mária Terézia tartott keresztvíz

alá” – írja az élemedett korú Brunszvik Teréz naplójában.

Élete végéig eszményített alakot őriz a császárné-királynőről, akit derűs és méltóságteli vonásokkal örökített meg a festő a martonvásári Brunszvik-kastély szalonjának falán függő képen. Mária Terézia, a hatalmas birodalom bölcs uralkodónője, a közoktatásügy megszervezője, népeinek jóságos anyja, fenséges, de közvetlen is, hiszen a színházban a császári páholyból kihajolva kiáltotta oda a bécsieknek az örömhírt, hogy unokája született. És mindenekelőtt: Teréz szülei neki köszönhetik, hogy szerelmük házasságban kovácsolódott össze.

A korompai és martonvásári uradalmak birtokosa, Brunszvik Antal kancelláriai tisztviselő – ekkor még nem gróf –, aki jó gyakorlati érzékkel felvásárolta a török uralom után lezüllött mocsaras pusztaságokat, s az elvadult vidék egy részét odatelepített földművesekkel termővé változtatta, hallani sem akart róla, hogy idősebbik fia, Antal feleségül vegye a vagyontalan Seeberg Anna bárónőt. A fiatalok háromévi állhatatos szerelme beteljesületlen maradt volna, ha az uralkodónő közbe nem lép. Szavait alighanem a családi hagyomány nyomán jegyezte fel Teréz: „Hallja, kegyelmed, Brunszvik uram, a kegyelmed édesfiának feleségül kell vennie Seeberg kisasszonyt.”

Az esküvőt rövidesen megtartották.

Lélekben ugyancsak össze nem illő pár. A nagy műveltségű férj a felvilágosodás híve, rendületlenül bízik a nevelés hatásában, a gondolat társadalmat formáló erejében, zeneértő, zenerajongó, bőkezűen adakozó és meggyőződéses reformer. „Nemeslelkű atyám sok szeretettel figyelte Amerika kialakuló sorsát, Washington és Franklin Benjamin tiszteletében nevelt fel bennünket” – emlékezik Teréz. A feleség, aki „vasmarokkal tartotta kezében lánya lelki sorsát”, kemény, józan, gyakorlatias, takarékos a fukarságig, vagyont óvó és gyarapító. A háztartás

vezetését bőven volt alkalma elsajátítani a kártyázgató nagyanya helyett. Nyilván némi éllel apósa ellen azt vallotta, minthogy javakat nem hozott a házhoz, kötelessége azokat okos gazdálkodással növelni.

Brunszvik Antal „paradicsommá akarta változtatni Martonvásárt”, s az uradalmi templom freskóinak elkészítésével a híres bécsi Maulbertschet bízta meg, de a talajvizek teljes lecsapolását a feleség, a hajdani Seeberg Anna bárónő végezteti el mérnöknek is becsületére váló szakértelemmel.

Maga a Brunszvik család, amelyet Teréz, „az elsőszülött atya elsőszülött sarja” a középkorra visszanyúlva a braunschweigi hercegektől származtat, korántsem ilyen előkelő. A Brunszvikok nem erednek Ottó braunschweigi hercegtől, Oroszlán Henrik nagybátyjától, aki a 12. században keresztes hadjáratban, úton a Szentföld felé állítólag Magyarországon át vonult, itt betegségbe esett, majd felépülve megnősült, és családotul magyar földön maradt. „Mi, Brunszvikok az ősi Braunschweig családból származunk, ehhez semmi kétség nem fér” – olvashatjuk a naplóban. Teréz nemegyszer unokatestvéreiként emlegeti az uralkodó hercegi család tagjait, és feljegyezi, hogy angliai útján feltűnt, mennyire hasonlítanak arcvonásai a néhai IV. György angol király feleségére, aki született braunschweigi hercegnő.

Valójában az első nyilvántartott Brunszvik ős egy felvidéki postamester a 16. század második felében. Ez a galgóczi postamester nemességre emelkedett. A család szívósan küzdötte fel magát, idővel egy püspök is akadt tagjai közt. A korompai birtokot Pozsony megyében Teréz nagyapja vásárolta, majd *donáció* útján – az uralkodói adományért azonban fizetni kellett – hozzájutott a Fejér megyei Martonvásárhoz. A nagyapát, első Brunszvik Antalt, az udvari kancellária magas rangú tisztviselőjét Mária Terézia grófi rangra emelte Teréz

világrajöttének esztendejében, azzal a megkötéssel, hogy a cím csak a mindenkori fiúsarjat illeti meg.

A család az év nyolc hónapját általában Martonvásáron töltötte. „Amikor Brunszvik nagytya Martonvásárt átvette, nagyrészt vízzel borított pusztaságot talált ott. Nyolcezer hold területen egyetlen ház, néhány pásztorkunyhó és fa állt.” A hajdani középkori virágzó város helyén a török hódoltság nyomán vigasztalan, zombékos terület.

Az elárvult vidéken építteti fel kastélyát a nagypapa. Templomot is emeltet, s az uradalmi épületek két végében néhány lakóházat az odatelepített parasztcsaládoknak. „Martonvásár éghajlata a mocsarak és viharok miatt igencsak egészségtelen volt. Mi valamennyien – három órára a fővárostól, Budától – úgyszólván állandóan lázzal küszködtünk. Édesanyámon negyednaponként vett erőt a láz”, olvashatjuk a *Memoárokb*an.

Az apa, akinek alakját rajongó szeretettel idézi fel az elsőszülött, a háromesztendős kislányt zongorához ülteti. Házitanítót fogad mellé, „derék, kedves, de igen korlátolt embert”, aki elemi ismeretekre és zongorázni tanítja, utóbbit olyan sikerrel, hogy a hatéves kislány zenekari kísérettel lép fel Buda és Pest nemességének színe előtt.

„Még most is emlékszem arra a percre, amikor ráültettek a szék vánkosára, és én szorongás nélkül eljátszottam darabjaimat.” Idővel zeneértő kortársak magasztalják játékát, kivált a Beethoven-művek előadását. Lehet, hogy egy virtuóz veszett el benne. Nők akkoriban nem léphettek zeneművészeti pályára.

Gyenge és vézna gyermek, gerincét – ő maga írja – elgörbítette az angolkór, de a testi hibát idővel nagyjából kinőhette, hiszen jó táncos, kapós bálozó vált belőle. Az a zeneirodalomban oly sok vitát és találgatást keltett miniatűr, amely Beethoven hagyatékából bukkant elő egy szekrény titkos rekeszéből, azt sejteti, hogy bal válla valamelyest ferde.

Ezt a vállat takarja félig a kendő redőzete. Az arc görögös, az orr hosszúkás, a száj enyhén duzzadt, a szem elmélyült, makacsul kutató. „Apám hasonmása voltam, jóllehet Jozefin húgom vonásai inkább hasonlítottak rá.”

A grófi rang örökösén, a Teréznél egy évvel fiatalabb Ferencen kívül hamarosan megszületett a Pepinek becézett Jozefin, a körülrajongott, majd világra jön negyedikként Lotte.

AZ APA BÜVÖLETÉBEN

Az apaközpontú gyermekkor édennek tetszik az emlékezőnek. A testvérek egyetértő szeretetben élnek, még nem vert közékük éket az anyai részrehajlás a fiú iránt. A nyolcesztendőös Teréz az *Odüsszeá*-ból olvas fel apjának – franciául. Brunszvik Antal a farmerek függetlenségi harcáról és köztársaságáról beszél gyermekeinek, s arról az eszményített Athénről, ahol Szókratész tanított, Platón írta műveit. A tanítón és a német nevelőnőn kívül angoltanárt is fogad; Teréz számára, apja szelleméhez hűen, mindvégig az angol marad a legkedvesebb idegen nyelv. Franciára az anya tanítja őket. Bécsben a franciatudás Mária Terézia korában hozzátartozott a társaságbeliséghez, a szalonokban franciául csevegtek.

Az apa élete mindvégig példakép. Jeles gazda ő is, akárcsak az uradalomalapító első Brunszvik Antal vagy idővel Ferenc, Teréz öccse. „Édesapám ötmeletnyire felnyúló szilárd magtárat, kőoszlopon nyugvó boltozott lóistállókat, egy kertész- és egy bírói házat, valamint paplakot építtetett.” Tizenöt esztendőös korában kiváló latin dolgozatát kinyomtatta iskolája. A záróvizsgán Mária Terézia megszólításával tüntette ki az ifjút. Remek társalgó volt, akár száz embert is elszórakoztatott, s oly ékesszólóan rögtönzött, hogy beszámolóit ritkán

dolgozta ki, üres papírlapok feküdtek előtte, azokról „olvasta fel” előadását oly folyamatosan, hogy csak az egészen közel ülők vették észre a turpisságot.

Apjának ezzel a képességével majd fél évszázad múlva franciaországi útján is előhozakodik Teréz. De mindeneelőtt fontos közéleti munkássága, amely családjá szerint felemésztette életét.

1780-ban, negyven évig tartó uralkodás után meghalt Mária Terézia. Utódja, fia, II. József, akit Brunszvik Antal az önfeláldozásig szolgált, a felvilágosult abszolutizmus szellemében akarja átalakítani, megreformálni, gazdasági, politikai és kulturális egységbe kovácsolni, a felvilágosodás korszerű mintaállamává teremteni a sok nemzetből és nemzetiségből álló óriási birodalomgyeveget. Hajthatatlan akaraterővel fogott célja megvalósításához, a rendi társadalom megsemmisítéséhez, de merev racionalizmusa nem számolt azokkal a mélyen gyökerező érzelmekkel, hagyományokkal és előítéletekkel, amelyek az őt körülvevő valóságot áthatották. A kortárs megfigyelő találónan állapította meg róla: „az államot betű szerinti értelemben géppé akarja változtatni, amelybe egyedül az ő akaratára leheljen leket”.

Brunszvik Antal nem csupán szolgálta II. Józsefet, hanem meggyőződéses híve volt. Ez a császár, aki kopottas öltözékben, Falkenstein gróf álnéven postakocsin utazgatott birodalmában, hepehupás utakon keresett fel távoli vidékeket, mindenütt kikérdezve a szegény embereket, hogy a saját szemével győződjék meg a közállapotokról, felfedje a hatóságok hibáit, a túlkapásokat, s a saját tapasztalatai alapján dolgozta ki rendeleteit, a közjóért való munkálkodás megtestesülése volt a szemében. Brunszvik – uralkodója rendeleteit helyeselve és végrehajtva – ellentétbe került az előjogaihoz szenedélyesen ragaszkodó magyar nemességgel. Akár-

csak II. József, ő is balgaságnak tartotta azt a meggyőződést, „mintha az urak előbb bírták volna tulajdonuk gyanánt a földet, mint a rajta megtelepedett jobbágyok, s a jobbágyoknak a magukét adták volna át bizonyos feltételek mellett. Ez éppen olyan képtelenség, mintha az uralkodó azt képzelné, hogy az ország az övé és nem ő az országé, hogy millió ember csak őérette van s nem ő a milliókért, hogy nekik szolgáljon.”

A serdülő Teréz lelkes és aggódó tanúja apja reformküzdelseinek. Hiszen Brunszvik Antalra régi barátai is rátámadtak, hogy a rendi alkotmányra felesküdni nem akaró „kalapos király” kormánybiztosaként feloszlatta a kolostorokat, s a piaristák kivételével a rendi iskolákat.

Hamarosan sor kerül a birtokos nemességre kivetendő adórendeletre, amely a kiváltságosok közt viharos felzúdulást kelt, és a jobbágyság terheinek könnyítésére. A birtokok felmérése céljából II. József 1787-ben Budán telekkönyvi hivatalt létesített. Ebben az esztendőben a tizenkét éves Terézt szülei Bécsbe adták, egy előkelő nevelőintézetbe.

Madame Billing intézetében éli át a serdülő – alighanem életében először – a magányt, amely élete során oly gyötrelmesen hasítja ki újra meg újra környezetéből, a különbözőséget, a tétovázást, hogy saját egyénisége törvényei szerint élve munkálkodjék önmagán, vagy beilleszkedjék azok közé, akiket a társaságbeli élet oly egymáshoz hasonlóan simára csiszolt. Egyébként tudjuk, hogy eredményesen tanult összhangzattant és kontrapunktot a Stephansdom zenei vezetőjétől, s a kötelező tantárgyakon kívül olaszul is, de tanára nem volt megelégedve vele. „Sok szomorúságot okoztam a jó abbnak, mert komolysága, szigorúsága meg a módszere miatt sehogy sem volt kedvem tanulni.”

Az intézetből hazatérve rendszeres oktatása befejeződött. Az apát sűrűn elszólítják a közügyek, az anya a gazdaságot irányítja, lóháton jár ki a föl-

dekre, félnapokig is odamarad, s alig leplezett ingerültséggel viseltetik férje lélekemelő pedagógiai eszméi iránt – Brunszvik Antalt a nőnevelés is foglalkoztatja –, mert időnként megjegyzi: az oktatásnak és a nevelésnek nincs hatása a jellemre és az értelemre, felesleges, sőt káros, az ember azzá válik, amivé válnia kell.

Teréz falja a betűt, érzelmes német regényeket a kártyázó Seeberg nagymama könyvtárából, valamint költeményeket és az angol vidéki élet ábrázolását, *A wakefieldi lelkész*. „Alig volt egy-két angol órámmal, szüleimmel máris falura kellett költöznöm. Elvittem magammal *A wakefieldi lelkész* meg egy szótárt. Naphosszat olvastam. Az első nap minden szót ki kellett keresnem a szótárból, a könyv végén már egyet sem.”

Elolvass mindent, ami a keze ügyébe akad, öccse latin nyelvű iskoláskönyveit is átböngészi, s mint-hogy a serdülőkor a magábamélyedés, a szenvedélyes önkifejezés vágyának életszakasza, verseket ír, portrékat rajzol és fest.

És a zene! Valamennyi Brunszvik testvér a zene megszállottja. Az öcs, Beethoven jövődő barátja, kiváló csellista, Jozefin jól zongorázik, s akárcsak Teréz, szépen énekel.

A három testvér – Lotte még kicsi – Ferenc vendégségben ott időző barátaival együtt eszményi köztársaságot alapít Platón szellemében; mindenkit tagjává avatnak, akit becsülnek, és ezek nevében ültetnek egy-egy hársfát.

1788-ban a császár, aki eltervezett papírállamának magyarországi részét tíz kerületre osztotta, s ezek élére egy-egy királyi biztost állított, a Barcs, Trencsén és Pozsony megyéket is magába foglaló nyitrai kerület adminisztrátorává Brunszvik Antalt nevezte ki. A királyi biztos alatt egy-egy alispán működött, akit szintén az uralkodó jelölt ki tisztségére. A rendelet megsemmisítette a nemesi alkotmányt képviselő

selő vármegye hatáskörét, halálos csapást mért az egész magyar rendiségre. A jozefinizmus utolsó előtti stációja ez.

Az új királyi biztos legidősebb lányával utazott el székhelyére. Tudta, hogy tűzfészekbe kerül.

II. József egységesítő terve értelmében már előzetesen kiadta rendeletét a német nyelv hivatalossá tételéről Magyarországon és Erdélyben. A közhivatalok a rendelet kelte után, a vármegyék és a városok egy év, a törvényszékek három év múlva kötelesek a német nyelvre rátérni. Némettudáshoz kötötte a középiskolába való felvételt, s elrendelte, hogy a követek az országgyűlésen csakis ezen a nyelven szólhatnak fel.

A rendelet József reformjainak híveit is szinte egytől egyig a császár ellen fordította. A vármegyékben a nemesi birtokok küszöbön álló adózása miatti felzúdulás összefonódott a német nyelvű rendelet okozta jogos nemzeti sérelemmel. Kivált viharos volt a hangulat az ország nyitrai kerületében, ahová Brunszvik Antal megbízatása szolt.

Végét-hosszát nem érő gyűlések. Teréz hallgatja a latinul folyó elvadult vitákat, a szenvedélyes szónoklatokat, a dühödt közbekiabálásokat. A felzúduló harag, a sértődött méltatlankodás hangjai akkor is világosan beszélnek, ha magát a szöveget csak félig-meddig érti. A dohányfüstös levegőben forognak az indulatok, az elnöklő Brunszvik Antal minden erejét latba vetve igyekszik csillapítani, meggyőzni.

A háborgó megyei nemesség valóban fenyegette életét? Csakugyan rá akarták gyújtani nyitrai házát? „Az apa az 1789–90-re forduló esztendőben kis híja, hogy áldozatul nem esett a II. József rendeletei következtében végletekig felzaklatott nemesek indulatának” – írja Teréz kiadatlan életrajzi töredékében. Annyi bizonyos, hogy a pipafüstös teremben eltöltött hosszú órák, az indulatokat csitítani igyekező, a za-

jongásban kényszerűen felemelt hang, a testi-lelki erőfeszítések és talán a tragikus előérzet, hogy az ügy, amelyet szolgál, bukásra ítéltetett, aláásta az amúgy is gyenge tüdejű férfi egészségét. Teréz idős korában is azt állítja, hogy apja tüdőbaja a nyitrai gyűléseken keletkezett. Akárcsak Brunszvikné, ő is a politikát okolja apja korai haláláért.

Brunszvikné a népboldogító tervek, a fennkölt eszmék pusztító hatalmát látta férje sorsában. A nyájas emberbarát elszigetelődött, dühödten ellenséges közegbe került, végzetes betegségét is elv-hűsége és áldozatkészsége lobbantotta fel. Férj és feleség közt előzőleg is lehettek nézeteltérések, a magasröptűt egyre aggályosabban figyelte a földhözragadt. Brunszvik Antal adakozása kiváltképpen nem volt ínyére a hitvesnek; ura bőkezűen segített boldog-boldogtalant, főként nővérét és sógorát, a Bécsben nagy lábon élő Finta házaspárt.

Maga Brunszvik Antal is érezhette, hogy végzetes konfliktushelyzetbe került. Az események mind ellene dolgoztak. A sorsfordító 1789. esztendőben Franciaországban megindult a forradalom; egyelőre a „legkeresztényibb” elnevezést viselő király egyeduralma alakult át alkotmányossá. Az alkotmány a természetjogra hivatkozva kimondta, hogy minden embert egyaránt megillet a szabadság, s az uralkodó hatalmát a felvilágosodás tanítása szerint nem Istentől, hanem a népből eredezteti: a nép ruházta át ezt a hatalmat az uralkodóra. A magyar nemességnek reformokért hevülő gyér számú része előtt tehát élő példa bizonyította, hogy egy nagy jelentőségű társadalmi átalakulás nem a nemzetre rá-tukmált önkényes rendeletek, hanem a *népakarat erejéből* jött létre. Igaz, hogy az egyre viharosabbá váló franciaországi események hamarosan megrettentik a lelkesedőket.

II. József birodalma recseg-ropog. Az uralma alá tartozó Belgium fellázadt, Magyarországon forrponton az indulatok. József háborút indított a tö-

rök ellen, a hadsereget Magyarországnak kell ellát-
nia, s a gabona- és takarmányszállítmányokért fél-
árat vagy annyit sem, csak ígérettel fizet a hatóság.
A hadjárat kudarccal végződik. A háborúban súlyo-
san megbetegedett császár, szembenézve hatalmas
terve bukásával, a vallási türelemről szóló és a job-
bágység helyzetét könnyítő rendeletén kívül – már
haldokolva – valamennyit visszavonta.

Utódja, II. Lipót összehívta az országgyűlést.
Ezen az 1790–91. évi diétán terjesztette elő Brunsz-
vik Antal a helytartótanács iskolai osztályának ve-
zetőjeként alapos tervezetét a magyar anyanyelvű,
nemzeti szellemű nőnevelésről, állami lányiskolák
szervezéséről, amelyet az országgyűlés elfogadott,
de megvalósítására nem került sor. Fél évszázadon
át követhetjük az eszme útját lélektől lélekeig.

Brunszvik Antal 1792-ben halt meg. Az utolsó
hónapokat családjával Nagyszombat közelében, fe-
héregyházi villájában töltötte. A ház fekvése ma-
gaslaton volt a sok helyen még mindig talajvizes
Martonvásárhoz képest.

A vég előtti hónapok még szorosabbra fűzték a
kapcsolatot az apa és Teréz közt.

A temetésre összesereglett a rokonság. Megérke-
zett az elhunyt öccse, a korompai birtok és kastély
ura, Brunszvik József családostul – két esztendeje
megkapta a gyermekeire is kiterjedő grófi címet,
közhivatali pályáján idővel országbírói rangra
emelkedik – s a Brunszvik nővérek: Erzsébet, férjé-
vel, ketyi és pohaházi Finta József testőr ezredes-
sel, Franciska, urával, Révay báróval, mindannyian
Bécsből, Katalin és férje, Dezasse báró magyaror-
szági uradalmukról, az Ausztriához tartozó Tri-
esztből Zsuzsanna, az olasz Guicciardi gróf felesé-
ge, akinek Giulietta nevű lánya Beethoven révén
ugyancsak belép a zeneirodalomba.

A halott apa alakja egyre magasabbra nő Teréz
lelkében. Anyjától értetlenség és sérelmek választ-
ják el.

„Sajnos amikor az a csapás ért, hogy forrón szeretett atyánkat elvesztettem, senki nem törődött képességeimmel. Édesanyánk minden idejét a gazdálkodás kötötte le. Sok erő gyűlt fel lelkemben, de a nagy télen csak elszibbadt újra. Seholy semmi megértés, mindenütt ellenállás, sem vezetés, sem serkentő példa” – így tekint vissza az emlékezéseit író Brunsvik Teréz hajdani boldogtalanná vált önmagára.

A nővérek magukra hagyva kora tavasztól késő őszig, Ferenc nyilvános iskolában. Az özvegy úgy vélte, eleget tesz a nevelés követelményeinek, ha a téli hónapokban, amikor Budán tartózkodtak, órákat adhat lányainak. „Hogy habzsoltuk mindazt, amit tanítottak nekünk, kiváltképp a zongorázást, rajzot és éneket.”

„Édesanyánk lassanként megszokta, hogy a gyepelt mind szorosabban kell fogni, és ez a szokása megmaradt mindvégig. Ferenc öcsém, bár nem volt a név egyedüli viselője, mégis egyedül aratta az idő s a takarékoság gyümölcseit.”

Az özvegy, aki télen fia ócska dolmányait kényyszerítette lányaira elnyűtt, megfoltozott ruhájuk fölé, ha fáztak, szemrebbenés nélkül fizette ki az ifjú gróf kártyaadósságait. A vagyonzőr és -gyarapító megtanult latinul, hogy a birtok ügyeiben maga levelezhesen. Keserű sérelme, hogy férje kolostorfelozlató minőségében az egyházi vagyomból nem szerzett hozományt lányainak. A birtok egészében a fiúörököszt illesse!

Brunsviknét nyilván ingerültséggel töltötte el a serdülő Jozefin lázadozása, de még inkább Teréz ábrándozása, érzékenysége, fellegjárása. Az özvegy egyetlen valódi értéként a tulajdont vallja, s ennek az elvnek értelmében intézi gyermekei sorsát.

Lehetséges, Brunsvik Antal korai halálát önfeláldozása okozta, de bizonyos, hogy a hajdani Seeborg bárókisasszony növekvő, szenvedéllyé felfokozott anyagiassága lányai életét rontotta meg.

Szűkösen mért zsebpénzét összekuporgatva Teréz a parkban elkerített külön kis kertjében vörös márvány obeliszket emeltetett apja emlékére – emlékirataiban fellengzősen piramisnak nevezi –, *A legjobb atyának – lánya, Terézia* feliratot vésette rá. A gazdaság gondjaiba merült özvegynek nyilván sejtelve sem volt róla, hogy az elsőszülött hosszú órákat tölt ott merengő áhítatban, s az emlékmű mellett az Igazság papnőjévé szentelte fel magát ünnepélyes fogadalmat téve, hogy soha nem megy férjhez.

A kor irodalmi áramlata, az érzelmesség és Teréz hajlama egymásra talált. Magányos, meg nem értett álmodozó ő, akárcsak a magatartás divatját megteremtő Rousseau. Az elégedetlenség, a vagyon és az örömök hajszolása tesz boldogtalanná bennünket. Másokért élni, az emberiségért, a hazáért! Zárdában akarja szolgálni küldetését. Anyja ellenállását legyőzve az Angolkisasszonyok tanító rendjébe őhajt belépni. Az apácák udvarias kitérővel utasítják vissza a kolostorfelosztató Brunszvik Antal árveját: mielőtt végleg elhatározná magát, ismerje meg a világot.

Az özvegy alighanem megkönnyebbült, részben azért, mert a zárdába lépőnek hozományt kellett volna adnia.

Az emésztő tettvágy, a rajongás új irányt keres. „Térdre borulva kértem Istent, hadd éljek át egy háborút és vonulhassak hadba, amikor kitör.”

A háború nem várat magára. A francia köztársaság tábornoka, a fiatal Bonaparte itáliai győzelmei után az Alpokon átkelve Bécs felé közeledik. Hada Magyarországot is fenyegetheti. II. Lipót utóda, Ferenc császár és király fegyverbe szólítja a magyar nemességet. Nagy a felbuzdulás. A nemesek mintha bizonyítani akarnák, hogy őket nem kell kötéllel fogdosni katonának, mint a jobbágyokat: gimnazisták, egyetemi hallgatók, meglelt birtokosok vonulnak be mint inszurgensek.

A fiatalok közt ott van az uralkodóhű Brunszvikok sarjaként, de éppenséggel nem lelkesedve, Ferenc gróf. „Anyám egyetlen fia, alig tizenhét esztendő... Reszkettem érte, mert szívem minden hevével szerettem őt.”

Nővére férfiruhában akarná elkísérni, hogy óvja, s egy német regényből álnevet is választott magának. A kalandos terv paródiába fulladt.

Az özvegy, aki fia pályája érdekében szükségesnek látta a részvételt a nemesi felkelésben, de szülői aggodalom is gyötörte, elhatározta, hogy az inszurgensek gyülekezőhelyén, Zalaegerszegen vagy Nagykanizsán felkeresi Ferencet, s az útra Terézt is magával vitte. A veszprémi hegyeket megkerülve érkeztek Zalaegerszegre, s ott értesültek róla, hogy az ifjú Brunszvik Nagykanizsán táborozik. Ott rá is találtak; az inszurgens a városban vett ki szállást, és kártyázással verte el az időt. Rövidesen hazakerült, és nem volt szüksége álruhás védelmezőre. A nemesi felkelést az uralkodó ugyanis szétosztatta, mert 1797 tavaszán megkötötték a Francia Köztársasággal a campoformói békét. Ausztria elvesztette belga tartományát, továbbá Milánót, Mantuát és a Rajna bal partját.

Bonaparte elkezdte Európa térképének átalakítását.

Lépünk vissza az időben. Az inszurrekció előtt két évvel az egész országot felkavarta a magyar jakobinusok pöre. Kései feljegyzéseiben Brunszvik Teréz megindult együttérzéssel ír a Martinovics-összeesküvés áldozatairól, de alig valószínű, hogy 1795-ben, a kivégzések idején a fiatal lány humánus részvételnél és a lefejezés képzelete keltette borzongásnál egyebet érzett volna. A közelmúlt francia forradalom jakobinus diktatúrája ijesztő háttere a Martinovics-összeesküvésnek. A Brunszvik család ez idő szerinti feje, József, a korompai földesúr főrendű bíróként részt vett a perben, s meglehetősen kifejtette

elítélő véleményét látogatóban Martonvásáron vagy Budán, az özvegy Tárnok utcai házában. Anyyi bizonyos, hogy a reformkor Brunszvik Teréze, majd a szabadságharc bukása után a bebörtönzött Teleki Blanka nagynénje másként lát, vizsgál, értékkel, mint a fiatal grófkisasszony. Igen, comtesse, mert 1796-ban a Brunszvik család minden tagját, a nőket is beleértve, grófi rangra emelte az uralkodó.

BEETHOVEN

„Jó anyánk úgyszólván a gyermekszobából vitt fel bennünket Bécsbe.” Az emlékező túloz, hiszen a sorsdöntő 1799. esztendőben ő maga huszonhárom, húga, Jozefin tizenkilenc éves, amikor útra kelnek a birodalom fővárosába. Brunszvikné elhátározta, hogy két eladó lányát bemutatja a bécsi társaságnak.

Alighanem takarékoságból halogatta ily sokáig ezt a lépést. Folyik Martonvásár paradicsommá változtatása, a zombékok helyén dús legelők, a parkban a vadvizet levezetve elkészült a tó, közepén híd visz a kis szigetre. A birtok nemcsak hozza, hanem emészti is a pénzt, s emészti a Francinak becézett ifjú gróf is, aki cimboráival vív kártyacsatákat.

Az özvegy eleinte nyilván abban reménykedett, hogy két lánya elkél a martonvásári vendégeskedés közepette. Teréz a rokonok és barátok szórakoztatására élőképeket állított össze az Odüsszeából, Jozefin volt a hókarú Nauszikaa, ő maga a hitvesét váró Pénélopé, és saját szerzeményű dalát énekelte a szövőszék mellett. De Brunszviknének megfelelő kérő sem a martonvásári kastélyban, sem Budán, a Tárnok utcai házban nem jelentkezett.

A grófné lányaival saját fogatán indult útnak 1799. május elején Győrön és a Lajta-hídon át a császárváros felé. Bécsben a Burg közelében, az

Arany Griff fogadóban vett ki szállást. Sógora és sógornője, kettyi és pohaházi Finta József ezredes és felesége, Brunszvik Erzsébet vendégszeretetét nem vette igénybe; valószínűleg attól tartott, hogy a nagy lábon élő házaspár esetleg kölcsönt kér tőle.

Az özvegy hű maradt önmagához: lányai mindössze egy-egy selyemruhát kaptak a bécsi társas életre, melléjük viseltes perkálsruháikat csomagolta a komorna. A szegényes ruhatár nem hűtötte le Teréz boldogságát: anyja Beethovent akarja felkérni, hogy bécsi tartózkodásuk idején vállalja el a két grófnő zongoraoktatását.

Beethoven néhány éve robbant be Bécs zenei életébe komponistaként és előadóművészként, s egy csapásra rajongók sokasága ünnepelte. A kortársi feljegyzés szerint „Bécs akkoriban Párizs után kétségkívül Európa első városa volt a gyakorló muzsikuszámára. Az udvar és a nemesség bőkezősége, a közönség általános jóléte s az élelmiszerek nagy olcsósága lehetővé tette, hogy egy sereg idegen művész keresse fel Bécset, s egy életen át ott tartózkodjék anélkül, hogy bármely tartós alkalmaztatást vállalt volna . . .” A főnemesség nagy része zeneértő vagy legalábbis annak mutatkozik, sőt egyik-másik főhercegnek is komoly kedvtelése a muzsika.

A bécsi újságok Magyarországra is elvitték a zenei titán híréét. Feltehető, hogy a német nyelvű hírlapban Brunszvikék olvasták 1795 májusában Beethoven előfizetési felhívását „három triójára, zongorára, hegedűre és basszusra, amely zeneművek hat éven belül a szerzőnél kaphatók lesznek. Bécsben, a szerzőnél lehet előfizetni, az Ogylyvi-féle házban, a Kreuzgasében, a Minorita templom mögött, 32. sz. 2.”

Az előfizetők sorába Brunszvikné is belépett. A *Wiener Zeitung* közreadta a főrangúak névsorát, az özvegy előkelő nevek szomszédságába került. Esterházy herceg, Browne gróf, Keglevich gróf, Lobkowitz herceg, Lichnowsky herceg – neki ajánlotta a triókat Beethoven – a legrangosabb megren-

delők. A két grófkisasszony 1795 nyarán Beethoven művét játszotta a martonvásári kastélyban, s az újságokból követhette nyomon a fokozódó sikereket, amelyek hamarosan az elismert mesterét, Haydnét is elhomályosították. Teréz levelezéséből tudjuk, hogy a Bécsből látogatóba érkezett Széchen Sándor testőrtiszt elhozta nekik Beethoven néhány újabb szerzeményét. Kiváltképpen sokat hallottak róla fivérük egykori osztálytársától, Rosty Adalberttől, aki értesüléseit rokonától, a bécsi kancellária hivatalnokától, domanovecki Zmeskall Miklós bárótól szerezte.

Zmeskall, maga is értő gordonkás és ügyes zeneszerző, a németföldről Bécsbe érkezett fiatal Beethoven mentorául és hűséges barátjául szegődött – műkedvelőként nemegyszer játszotta is a zenekarban Beethoven kompozícióit.

A zene bűvöletében élő Teréz mélyen átérzi az idős Haydn elismerő szavait Beethovenról: „Képzelőereje a gondolatok kimeríthetetlen forrása. Sohasem fog – és jól teszi – zsarnoki szabálynak feláldozni egy szép gondolatot.” Áhítattal figyel fel arra, amit Haydn szokatlannak, sőt ironikus éllel különöcségnek nevez ebben a zenében.

Mennyi érdekes részletet hallanak a testvérek Beethoven személyéről! Külseje éppenséggel nem vonzó, alacsony termetű, vörös arca himlőhelyes, a feje valamiként az oroszlánéra emlékeztet. Sötét haja gyakran kócos, öltözete, egész megjelenése távol áll attól a választékosságtól, amely a Haydnét jellemzi. A mágnásokkal, sőt főhercegekkel is nemegyszer nyersen bánik. Lajos Ferdinánd herceg zongorajátékát azzal dicsérte meg, hogy kijelentette: nem király vagy herceg módjára játszik, hanem úgy, mint egy derék muzsikusz; Rudolf főhercegnek, akit zongorázni tanít, ingerültségében az újjára húzott. Egy ideig Lichnowsky herceg házában lakott, aki meghagyta inasának, ha ő és Beethoven egy időben csönget, a vendéget szolgálja ki előbb.

Beethoven mégis elköltözött tőle. A herceg négy óraker ebédelt. – Mármost legyenek otthon fél négykor, öltözzem valamivel jobban, borotválkozzam meg és a többi – ezt nem bírom ki! – mondta Beethoven és elhagyta a Lichnowsky-palotát. Szűkös körülmények közt nőtt fel, keresetére részeges apja tette rá a kezét, idővel ő tartotta el anyját, testvérét, de a pénz értékét valójában nem ismerte. Az iskolát hamar abba kellett hagynia, tizenkettedik évében udvari másodorgonista lett szülővárosában, Bonnban, rossz a helyesírása, Wient következetesen Viennek írja. A művelt Teréz a szépirodalmon kívül történelmi munkákat is olvas, egy kilenckötetes művet kivonatolt is; jegyzetei tanúsága szerint főként az államéletet és a platóni filozófiát fejtegető részek ragadták meg figyelmét. De tudja: a lángelkű tehetség felette áll a szokásoknak és szabályoknak, hiszen önmaga teremt érvényességeket.

A jó modornak fittyet hány Beethoven, nemegyszer legorombítja a nála tíz évvel idősebb, tekintélyes állású Zmeskallt, aki rendületlen türelemmel fogadja a kitérőket. Böven esik szó gögjéről is, amelyet mégiscsak indokol a senkiéhez nem hasonlítható tehetsége. De megindítóan szerény is tud lenni. Amenda zenetanár egy baráti családnál az első hegedű szolamát játszotta a vonósnégyesben. A játék folyamán valaki lapoz neki, s amikor Amenda a végén körülnéz, megdöbbenen állapítja meg, hogy Beethoven állt mellette, s most meghajlással félrevonul.

Idővel Teréz meggyőződhet róla, milyen érzékeny, sebzett és sebezhető Beethoven.

Nem tudjuk, hallott-e valaha is szörnyű gyermekkoráról, az apáról, az iszákos, durva udvari tenoristáról, aki pénzt akart kicsiholni kisfiából, s a csodagyermek Mozart sikerei lebegtek szeme előtt. Johann Beethoven késő éjjelig tartó dorbézolások után felrázta az alvó kisfiút, s az álmából felve sírva ült a zongorához.

Rosty Adalbert megmagyarázta a grófnénak, hogy az ünnepelt és gőgös Beethoven pusztá meghívásra nem fog elmenni hozzájuk, de ha nem restelné a fáradságot a sok csigalépcsőn és személyesen keresné fel lakásán, valószínű, hogy a kisasszonyok játékát meghallgatva elvállalná tanításukat.

Az özvegy Teréz kedvében akart járni? Vagy azt remélte, lánya kapósabb lesz, ha magától Beethoven-tól vesz zongoraórákat?

A mester sűrűn költözködött, gyakran kapott össze szállásadóival, vagy megelégette a környéket, ahogyan maga mondta tréfásan: rájött a *raptus*. Brunszvik Teréz *Memoárjai* szerint akkoriban a Szent Péter téren lakott. A szobát, amelybe anyjával belépett, nem írja le, de van tudósításunk Czerny tollából, igaz, ő ugyanebben az évben a Tiefer Grabenen lévő lakást ecseteli. „Az ember toronymagasságba kapaszkodott fel az ötödik vagy hatodik emeletre. Beethoven szobája nagyon barátságatlan; itt is, ott is szétszórt papírlapok és ruhadarabok, csupasz falak, alig egy ülőalkalmatosság, kivéve a rozoga széket a zongoránál. Maga Beethoven bolyhos, sötét ruhában à la Robinson Crusoe, kócos, koromfekete hajjal à la Titus.” Egy másik kortársi feljegyzés sem fest vonzóbb képet; Beethoven albérletben lakott, s a szállásadó asszonyság nem győzte nyelvét köszörülni a hanyag zeneszerző elképesztő rendetlenségén.

Nyilván hasonló látvány fogadta Terézt és anyját.

„Hónom alatt a hegedű- és zongorakíséretes Beethoven-szonátáimmal akár az iskolába tartó lányka, úgy állítottam be a Mester szobájába.

A halhatatlan drága Louis van Beethoven igen barátságos volt, és annyira udvarias, amennyire csak telt tőle. Néhány kölcsönös udvariassági frázis után leültetett lehangolt zongorájához, s én habozás nélkül énekelni kezdtem a hegedű- és gordonkaszólamot, és igen derekasan játszottam. Mindez

annyira tetszett a mesternek, hogy megígérte, naponta eljön hozzánk a Károly főhercegről – akkoriban Arany Griffről – elnevezett szállóba” – olvashatjuk a *Memoárok*ban.

Teréz az *Opus 1. trió* egyik szonátáját játszotta. „Jólesik azt gondolni, hogy a poétikus E-dúr largóval beszéltek először egymáshoz” – írja Romain Rolland *Beethoven élete* című munkájában.

Beethoven valóban naponta, egyetlen alkalmat el nem mulasztva déli tizenkettőkor megjelent az Arany Griffben, nyilván tisztos öltözékben, nem mint Keglevich Babette grófnőnél, akihez egy családi levél szerint hálókabátban, papucsban és hálósapkában járt át a szemközti oldalról órát adni.

A *Memoárok* beszámolnak a zongoratanításról. „Beethoven szorgalmasan járogatott el hozzánk, de nem egy órára, hanem gyakran déltől fogvást négyig vagy ötig is ott ült mellettem, és nem fáradt bele, hogy ujjaimat, amelyeket eddigi tanulmányaim alapján nyújtva és laposan tartottam, lefogja és behajlítsa. Nagyon elégedett lehetett, mert tizenhat napon át egyetlenegyszer sem maradt el.

Délután öt óráig nyomát sem éreztük az éhségnek. Drága anyánk velünk koplalt, de a fogadások ugyancsak fel voltak háborodva, mert abban az időben még nem volt szokás Bécsben öt órakor ebédelni.

Akkor kötöttük Beethovennel azt a bensőséges és szívélyes barátságot, amely élete végéig tartott.”

Jóllehet Brunszvik Teréz nem említi, a tények mind arra vallanak, hogy a gőgig önérzetes Beethoven nem fogadott el fizetséget a zongoraórákért.

Milyen szálakkal köti, bogozza őket össze a zene? Teréz rajongva csodálja Beethovent, a férfit vonzza a különös lány tisztasága.

Talán szóba került köztük a fiatal Bonaparte tábornok, akinek ekkor és még néhány esztendeig Beethoven nagy tisztelője – a forradalmi öserőt csodálja benne –, s akire Brunszvik Teréz ellen-

szenvvel tekint, eleinte azért, mert az osztrák birodalom diadalmas ellenfele, később amiatt, mert megszállottja a hódításnak. Talán Beethoven ébreszti rá először, hogy Ferenc császár és király, akit az uralkodóhű Brunsvikok kötelességszerűen tisztelnek, túlburjánzó rendőri apparátussal, hivatásos és alkalmi kémekkel, besúgókkal hálózza be a birodalmat. „Itt nem szabad hangosan beszélni, máskülönben a rendőrség ad az embernek szállást” – állapította meg Beethoven elkeseredetten. Teréz fokozatos kiábrándulását Ferenc atyai jóindulatából majd nyomon követhetjük.

Jozefint is tanítja Beethoven; akár valamennyi Brunsvik testvér, Pepi is zeneértő, bár nem annyira tehetséges és kitartó, mint nővére. Teréz elsősorban és nyilván akaratlanul önmagát jellemzi, amikor húgairól és saját személyéről ezt írja: „Kimeríthetetlen törekvés, ritka szorgalom volt a három nővérben. Idegen nyelvek, tudás, művészet, kézimunka – buzgón foglalkoztak mindennel.”

Csakhogy Jozefint, akihez Terézt a testvéri kötelességen kívül közös gondolatok, olvasmányok, közös lelkesedés fűzi, aki évek óta egyetlen társa – az emelkedett, tartalmas lét utáni sóvárgásban, a megéjtően bájos Pepit a muzsikán kívül sok minden más is vonzza Bécsben. Mindenekelőtt a társas élet.

Finta testőrezredes felesége – négy lány anyja – kocsizni viszi sógornőjét és unokahúgait a Práterbe, az Augartenbe és más környékbeli kirándulóhelyekre, s a szabadban villásreggeliznek. Esténként színház, utána tánc az ezredeséknél, fagyaltozás a Grabenen.

A szórakozásokban Beethoven is velük tart. Nemrég ért véget szerelmi regénye az ünnepelt énekesnővel, Magdalene Willmann-nal, aki kikoszorázta, állítólag a csúnyasága miatt, s most a gondtalan, vidám fiatalok közt felderül. Tehetséges tanítványaának tiszta mélysége hat rá nagyobb erővel vagy a virulóan szép Jozefin? Vagy talán mindkettő?

A Brunszvik komteszek lovagjaiul szegődtek a császárvárosban élő magyar főrangú családok sarjai, a fiatal Apponyi, Batthyány, Erdődy, Esterházy, Grassalkovich, Keglevich grófok, a meglett Zmeskall Miklós báró, a család régi ismerőse, sőt egy idős bécsi úr is, név szerint Müller, a divatos galéria tulajdonosa, aki előzékenyen belépőket szerez a grófnénak és lányainak a császári gyűjtemények ritkán megnyíló termeibe, s a gyakorlatias özvegy kívánságára gyárakba is elkalauzolja őket.

Brunszvikné fáradhatatlan. „Édesanyánk gyárakba és műhelyekbe is elvezetett bennünket és minden lehetőt megmutatott.” Lányaival együtt hajnali négykor már talpon vannak, ötkor indulnak ki a szabadba. Teréz éjszakánként gyakorol, a szomszédos szobák lakóinak felháborodására, akik, minthogy hiába zúgolódtak, „otthagyták szállásukat”, olvashatjuk a *Memoárokban*.

Csak találgathatjuk, mit érzett, miről ábrándozott. A zene bűvöletében a teremtő lángész jelenléte ébresztett-e benne testi vágyat? Vagy megmaradt a lelki közösségnél? Gondolt-e arra, hogy Beethoven hitveseként otthont teremtene a zaklatottnak, megszabadítaná a mindennapi élet apró-cseprő gondjaitól, a nyomasztó bosszúságoktól? S ha mindez felötlött benne, eltöprenghetett, hogyan vélekedne anyja a frigyről, kiadná-e a Brunszvik lányoknak járó harmincezer forint hozományt.

Brunszvikék tizennyolc napig időztek a császárvárosban. Az utolsó zongoraórán, 1799. május 23-án Beethoven átnyújtotta búcsúajándékát a nővéreknek. Négykezes zongoravariációkat komponált Goethe *A kedves közelléte* című versére. A kottára a kor szokása szerint ajánlást írt: „A két grófkisasszony, Teréz és Jozefin emlékkönyvébe. Semmit nem óhajtok inkább, mint azt, hogy ha játsszák és éneklük ezt a kis zenei áldozati ajándékot, emlékezzenek az önöket igazán tisztelő Ludwig van Beethovenre.”

A HALHATATLAN KEDVES NYOMÁBAN

1827. március 26. A haldokló Beethoven mellett ott van barátja, Hüthenbrenner. Ő számol be a végről: „Öt óra után heves mennydörgéstől kísért villám csapott le, és vakítóan megvilágította a halottas szobát. Beethoven kinyitotta a szemét, felemelte és ökölbe szorította jobbját, és nagyon komor, fenyegető arckifejezéssel tekintett a magasba. Amikor felemelt kezét leengedte az ágyra, szeme félig lecsukódott. Lélegzete, szívdobogása megszűnt... Én fogtam le az elhunyt szemét.”

Másnap, amikor Beethoven sógornője és unokaöccse az értékpapírokat kereste, egy szekrény titkos rekeszében a részvényeken kívül két arcképet talált, Brunszvik Terézét és unokatestvérét, Guicciardi Giuliettát. A grófnők arcmása mellett három áradóan szerelmes levél. Név nincsen a szövegben, csupán az egyikben szólítja meg így az ismeretlent: Halhatatlan kedvesem. A dátum Beethoven gyakori szokása szerint nem jelzi az évet, csupán a hónapot és napot, július 6. reggel, július 6. este és július 7.

Megindult a találgatás. A két grófnő megközelíthetetlen.

Hallgatnak.

Beethoven művészetének rajongója s a Mester hű látogatója, Schindler 1840-ben megjelent Beethoven-életrajzában Guicciardi Giuliettát – akinek Beethoven a *Cisz-moll* (Mondschein) szonátát ajánlotta – véli a „halhatatlannak”. A Gallenberg grófnévá lett Giulietta sokáig így élt a köztudatban, mindmáig, amíg A. W. Thayer alapos kutatómunkáról tanúskodó háromkötetes Beethoven-életrajzában (1866–1879) kimutatta, hogy a három levél 1806-ban íródott, Giulietta pedig 1803 óta Gallenbergneként Nápolyban élt. Thayer erősen valószínűnek tartja, hogy a halhatatlan kedves Brunszvik

Teréz grófnő, akinek a titkos rekeszben talált olajfestésű miniatürképén a következő ajánlás olvasható: „A ritka lángelmének, a nagy művésznek, a jó embernek B. T.”

Thayer szerint Beethoven Pöstyénről írta szerelmes leveleit Teréz grófnőnek. A kutató számos tényel támasztja alá feltevését. Hivatkozik Beethoven 1807 májusából kelt levelére Brunsvik Ferenchez, amelyben azt írja: „Küsse deine Schwester, Therese.” Persze a mondat kétféleként értelmezhető: „Csókolom Teréz nővéredet”, vagy „Csókolod meg Teréz nővéredet”. Igaz, az utóbbi is meg-hitt kapcsolatra vall.

Thayer további bizonyítéka, hogy két év múlva a Martonvásáron időző Beethoven Teréznek ajánlja a *Fisz-dúr szonátát* – ezt a művet kiváltképpen nagyra tartotta. A következő esztendőben úgy tűnik, hogy elsimultak a házasság elé tornyosuló akadályok, folytatja a feltevését Thayer.

Melyek ezek az akadályok? A Brunsvik család húzódozása? Beethoven anyagi helyzete? Annyi bizonyos, hogy Beethoven arra kéri Koblenzben élő barátját, hogy Bonnból sürgősen szerezze be és küldje el keresztlevelét. De a továbbiakról semmi adat nem maradt ránk, a Mester egy régi híve megjegyzésének kivételével: „Azt hiszem, házassági terve füstbe ment.”

Thayer feltevését alátámasztja a *Fisz-dúr szonáta*, a születési bizonyítvány beszerzése, ellene szól, hogy a Brunsvik Teréznek ajánlott zenemű megjelenése után neve alig fordul elő a Mester leveleiben, de barátsága Ferenc gróffal haláláig tart. Vajon nem rejtették-e el vagy nem semmisítették-e meg Brunsvik Teréz és Beethoven levelezését, annak okán, hogy titkot tartalmazott? – veti fel a kérdést a zenetörténész.

Talán ez a megjegyzés indította el az alaptalan mendemondát, hogy Brunsvik Teréz gyermeket hozott volna világra Beethoventől. Teréz naplójá-

nak Beethovenre vonatkozó részei cáfolják ezt a hipotézist.

Thayer lelkiismeretes kutatásokon alapuló feltevését Teréz és Beethoven egybekelési szándékáról bizonyossággként közölte Mariam Tenger 1890-ben megjelent könyve: *Beethoven halhatatlan kedvese*. A személyes közléseken alapuló, nagy port felvert írásban a szerző előadja, hogy Teréz és Beethoven Martonvásáron 1806 májusában eljegyezte egymást, mégpedig titokban, csak Ferenc gróf tudtával. Beethoven az *Akarod-e nekem adni a szíved* kezdetű Bach-dalt játszotta volna szerelmi vallomásként, s az eljegyzés után Balatonfüredre utazott, onnan írta híressé vált három levelét menyasszonyának. A négy esztendeig tartó mátkaság alatt – Tenger szerint! – sok levelet küldött arájának, s mindegyikhez örökzöld csokrocskát mellékel. Az egyiket Teréz papírra tűzve megőrizte ezzel a francia felirattal: A Halhatatlan – Halhatatlan Luigijének (L’Immortelle à son Immortelle – helyes franciasággal à son Immortel). Thayer és Mariam Tenger könyveinek alapján a Nobel-díjas francia író, Romain Rolland *Beethoven élete* című szép munkájában Terézt Beethoven titkos menyasszonyaként, a neki rendeltetett lelki társként ábrázolja.

Alfred Kalischer berlini zenetörténész 1891-ben megjelent kiadványában: *Beethoven halhatatlan kedvese, Giulietta Guicciardi vagy Thereze Brunswik?* – ízekre szedi Tenger állításait. Az eljegyzés romantikus története elejétől végéig légből kapott. 1806 májusában Beethoven nem járt Martonvásáron, július ötödikéig Bécsben tartózkodott, Teréz pedig ez időben Erdélyben, sógora, Teleki Imre kastélyában volt.

Ugyancsak cáfolja a mátkaságot a La Mara néven író Marie Lipsius alapos zenetörténész – Liszt leveleinek sajtó alá rendezője –, aki több ízben járt Magyarországon, és a Brunswik utódok körében végzett kutatásokat. Igaz, eleinte ő is az eljegyzés

mellett állt ki, de aztán arra a következtetésre jutott, hogy a három levél nem Brunszvik Terézhez szól, jöllehet a miniatűr őt ábrázolja. La Mara Jozefinben, Teréz húgában véli megtalálni a titokzatos „halhatatlant”.

Aztán megint továbblépett a kutatás. Czeke Marianne, Brunszvik Teréz naplói egy részének sajtó alá rendezője a nagy kutatómunkát igénylő kritikai kiadás egyik jegyzetében megírja, hogy Beethovennek a rejtőzködő „halhatatlanhoz” írt három levele az akkoriban Ausztriához tartozó Teplitzből származik, mégpedig 1812. július hatodikáról és hetedikéről. A megállapításhoz nem fér kétség, mert a fürdőhely Jelentőprotokolljában ott szerepel Beethoven neve, valamint Esterházy hercege is, akiről az egyik levélben említés történik. Czeke Marianne a napló és Brunszvik Teréz egyéb töredékes életrajzi munkái, feljegyzései alapján azt fejtí ki, hogy köznevelésünk nagy egyénisége nem volt, nem lehetett a halhatatlan kedves. S aligha fogadhatjuk el hitelesként azt a jelenetet, amelyet egyik-másik életrajz közöl, így Brodszky Ferenc 1976-ban megjelent *Ludwig van Beethoven életének krónikája* is, amely szerint a süket Beethoven könnyezve csókolta Teréz portréját. Ezt a jelenetet Surányi Miklós is megírta Széchenyi István regényes életrajzában.

Mindmáig nem tudjuk bizonyossággal, ki volt a halhatatlan kedves. De a probléma Teréz élete folyamán még felbukkan, szívszorítóan.

JOZEFIN

1799. május 6. délutánja. A Brunszvik-fogat megérkezik a bécsi Arany Griff fogadó elé. A grófné és lányai – utóbbiak, tudjuk, olcsó fehér perkáruhában s az özvegy is szerényen öltözve – kiszállnak. Elfoglalják szobáikat, „némi frissítőt vettek magukhoz”, s a holmik kicsomagolását a szobalányokra

bízva máris felkerekednek. A tevékeny özvegy, hogy lányai még aznap megismerhessék Bécs divatos és épületes nevezetességét, a Müller-féle Műcsarnokba megy velük.

A tárlat a Vöröstorony mellett néhány éve nyílt meg. A legszebb antik és reneszánsz szobrok viaszmásolatai láthatók ott, s minthogy a meztelen testek illendően fel vannak öltöztetve bő redőzetű leplekbe, a galériát hajadonok is látogatják. A híres szobrokon kívül a tulajdonos – a múzeum és pannotikum jelleget jó üzleti érzékkel elegyítve – a korabeli uralkodók, híres főhercegek, valamint sikeres tábornokok viaszképmását is bemutatta.

Brunszviknét és két lányát hátuk mögött néhány lépésnyire két inasuk kísérte, a Műcsarnok hatalmas épülete elé érve a hölgyek átadták nekik gypjúsálukat és beléptek a kapun. A lakájok kint várokoztak.

Teréz részletesen leírja a sorsdöntő múzeumlátogatást. A galériában a nézelődőkhöz egy idős úr lépett, s üdvözölte őket: Müller, a Műcsarnok tulajdonosa. A nővéreket divatjamúlt ruhájukban – az egyiknek vásott az ujja – katonatiszt szegény sorsú árváinak nézi, anyjuk talán a kegydíja miatt jött a császárvárosba.

A tulajdonos bemutatkozik és felajánlja szolgálatait; örömmel kalauzolná a hölgyeket a szobrok közt, amelyek nagy része a nápolyi múzeum antik gyűjteményének másolata. Brunszvikné elfogadja az ajánlkózást, Müller úr ékesszólóan magyaráz, s ugyancsak megdöbben, amikor a látogatókat kikísérve azt látja, hogy két libériás inas lép eléjük, s az egyik megkérdi: óhajtják-e őkegyelmességeik a sálakat felvenni.

Az *excellenciás* cím nyugtalan éjszakájába került Müller úrnak, de másnap reggel kilenckor megjelent a fogadóban, névjegyét beküldte az inassal, hogy jelentse be a grófnénak. A Műcsarnok tulajdonosa felajánlotta további szolgálatait: boldog

volna, ha bármiben a grófnők segítségére lehetne Bécsben. Modora választékos, és a *Memoárokat* idézve „oly finoman és ügyesen forgolódott körülöttük”, hogy Brunsvikné jóindulatát hamarosan megnyerte. Hasznos embernek bizonyult, ahogyan Teréz írja, „minden zár megnyílt előtte”, a császári gyűjteményeké is, színházjegyeket szerzett, fáradhatatlan volt, mindennapos kíséreléssel szegődött mellénk, és tisztelettudó áhítattal csodálta Jozefint, aki bizonyára mulatott éltes hódolóján.

A grófné megbecsülte a véletlen hozta ismeretséget. Müller vagyona – a hatalmas, palotának is beillő épület, a gyűjtemény –, a tulajdonos kifogástalan modora, szolgálatkészsége egyaránt jó ajánlólevél; személye hozzájárul, hogy a bécsi tartózkodás oly kellemes és tanulságos.

Lehetséges, sőt valószínű, bár a *Memoárokban* nem esik szó róla, s egyéb adatunk sincs rá, hogy az özvegy tudakozódott Müller úr személye felől, és talán nem érte meglepetésként, amikor bécsi ottlétük utolsó napján a Műcsarnok tulajdonosa reggel kilenc órakor megjelent, s engedélyt kérve és kapva, hogy a grófnéval beszélhessen, felfedte kilétét. Igazi neve gróf Deym József. Megkérte Jozefin kezét, akibe első látásra beleszeretett.

Brunsvikné rövidesen áthívta fiatalabb lányát a szomszéd szobából, „Müller úr személyében bemutatta neki Deym grófort”, és közölte a lánykérést. Deym ekkor ötvenéves, Jozefin húsz.

A házasságra az anya, a vagyon megszállottja beszélte rá, kényszerítette lányát. „Tőled függ anyád és testvéreid boldogsága.” Deym a házassági szerződésben ötvenezer forintot akar lekötni feleségének, és nem tart igény a hozomány azonnali kifizetésére. A lakás bútortáráról ő gondoskodik. Brunsvikné egyetlen célt ismer, minél többet tartani meg, gyűjteni össze a név viselőjének, a fiúnak, Ferencnek. „Bennünket, a három nővért háttérbe szorított az élet, s az első ajánlat elfogadtatott . . .”

Nem simán. De az anya az öreg vőlegénytől borzadó lány vonakodását kényeskedésnek minősíti, s újra meg újra bizonygatja, hogy Jozefin ezzel a házassággal az egész család boldogságát teremti meg. „A hősie, nagylelkű lánynak ez elegendő volt: legyőzte mérhetetlen iszonyatát és a belseje legmélyéről fakadó balsejtelmeket, s első találkozásuk után hat hétre reszkető kezét nyújtotta az öreg embernek az oltár előtt” – írja 1820-ban naplójában a múltra visszatekintő Teréz. „Az Igennel egész élete boldogságát áldozta fel a nemes lélek.”

A szülő tekintélye abban a korban roppant erővel súlyosodott az utódokra; kivált a lányokra. De Jozefin az *igen* kimondásával nemcsak meghajolt anyja zsarnoki akarata előtt, hanem fel is lázadt ellene; elege volt abból, hogy télidőben bátyja elnyűtt dolmányait viselje kifakult ruhája felett. Egyetlen lehetősége a szabadulásra a házasság, amelyben Deym mellett fényűző élet kecsegteti. Mégis megbánja elhatározását, mert Teréz nyakába borulva könyörög, váltsa be ő a házassági ígéretet. A könyörgés az öreg vőlegénytől való irtózásán kívül a néniéhez fűződő kapcsolatát is megvilágítja. Ez az első, számunkra ismeretes megnyilvánulása annak az erősödő folyamatnak, amelyben Jozefin zaklatottságában Terézhez fordul segítségért, valódi vagy képzelt bajokért nővérét okolja, hol magához hívja, hol eltaszítja, Teréz pedig átérezve a házasságba kényszerített testvér gyötrelmét, hosszú éveken át vállalja a háttérbe húzódó segítő, a társ és áldozat szerepét. Élete jó ideig elválaszthatatlan a Jozefinétól. Ő maga jelenti ki – igaz, nagy elfogultsággal a testvér iránt: „Életem történetét nem írhatom meg anélkül, hogy testvérem élete történetét el ne beszéljem, – hiszen ő olyan döntő hatást gyakorolt lelkivilágom kialakulására, hogy lelki szülőanyámnak kell tekintenem.”

Deym József ifjúkori párbajvétség miatt, a fogság elől szökött meg hazájából álnéven, és harminc évig viselte a Müller József nevet. Először Hollandiába, onnan olasz földre ment, a nápolyi királyság területére. A műalkotások mindig vonzották, s amikor remény nyílt előtte a hazatérésre, engedélyt kapott a nápolyi királynétól, hogy az ottani antik múzeum szobrairól viasmásolatokat készíttessen. Bécsbe visszatérve felépítette a Vöröstorony közelében a hatalmas rusztikus épületet és megnyitotta tárlatát. A palota márványlépcsőzetével, balkonjainival, magas ablakaival s a hatalmas kiállítási termekkel – több mint nyolcvan szobor látható benne – azt igazolta Brunsvikné előtt, hogy helyesen járt el. Megelégedését fokozta, hogy Deym maga óhajtott gondoskodni a berendezésről, az özvegynek mindössze a kelengyét kellett kiállítania. Leendő veje anyagi helyzetéről nem tudakozódott alaposan, beérte a palotával és a gyűjteménnyel, továbbá azzal, hogy Deym grófi rangját és kamarási jogosultságát igazolta. Valószínű, hogy a tizenhat nemesi őst szükségeltető kamarási cím is kedvezően hatott rá, hiszen a Seebergék a század elején kaptak nemességet, báróságuk pedig éppenséggel új keletű volt.

Az esküvőt Deym sürgetésére 1799. június végén tartották meg Martonvásáron a családtagok jelenlétében. Az esküvő után a gróf azonnal felkerekedett fiatal feleségével.

„Estefelé előállottak a kocsik, és Jozefin, kitépve magát testvérei karjai közül, elutazott nyugat felé, hol sötét viharfelhők tornyosultak az égen. Teréza, a család Kasszandrája, az igazság papnője, megsejtette és kinyilvánította a jövőt: Nehéz lesz és sötét, mint a mennybolt, a rá váró sors” – olvashatjuk a *Memoárokb*an.

A patetikus jóslat igaznak bizonyult, s a lényegen aligha változtat, hogy Jozefin nemcsak áldozat, hanem pusztító és önpusztító is.

TERÉZ, JOZEFIN, GIULIETTA

Jozefin gyakran ír nővéreinek hosszú, panaszos leveleket. A fiatal Deymné nyilvánvalóan boldogtalan. Igaz, hogy férje nagyon bőkezű, elhalmozza szép ruhákkal, ékszerekkel, elegáns fogatot tart, de az öreg férj mellett a fiatal nő elszigetelten, unatkozva él. A férj, akit felesége következetesen Deymként említ, holott a Brunszvikok becenevükön szólítják egymást – Terézt Tézinek, Jozefint Pepinek vagy franciásan Finette-nek, időnként Pipchennek, Karolinát Lotténak –, ez a Deym nem szereti a zenét, az olvasás nem köti le. Jozefint valósággal elzárja a világtól egyrészt féltékenységében, másrészt amiatt, mert Müller úrként polgári foglalkozást folytatva elszakadt a mágnásoktól, a polgárok pedig talán a grófi hitves miatt húzódnak vissza. A feleség úgy látja, hogy férje nem is igyekszik társaságot szerezni, egyetlen szórakozásuk, ha egyáltalán annak nevezhető, hetente egyszer kártyázás egy öreg házaspárral. Még a Brunszvik rokonságot, Jozefin apai nagynénjeit, Fintánét, Dezasse-nét és Révaynét sem látja szívesen. A zongora hangjaitól megfájdul a feje, a tudást szomjúhozó Jozefin kezéből kiveszi a könyvet, mert az olvasást „feleslegesnek” tartja. „Deym abban lelte örömét, hogy szabad óráiban, amikor nem kellett dolgoznia, gyönyörű kis feleségét bámulta . . . Jozefin bezzeg nem lelte örömét benne, hogy az ura folyvást vele szemben ül” – jellemzi a helyzetet a nővér.

Valóban ennyire zsarnok Deym? Teréz mindenesetre elhiszi. Húga leveleiben pedig sűrűn visszatér az elkeseredésben fogant óhaj: bár jönne el mielőbb az az idő, amikor a lányok szabadon vagy legalábbis szabadabban választhatják meg férjüket. Brunszvik Teréz későbbi útmutató nézetei a nőemancipációról testvére boldogtalan életével is összefüggnek.

A kesergésekre szép, hosszú, vigasztaló leveleket meneszt Bécsbe – Fintáné címére, nem a Múcsar-

nok hivalkodó épületébe, amelynek első emeletén sógora fényűző lakást rendezett be.

Teréz Budán tölti 1799–1800 telét, mégpedig a nádori udvar ünnepelt tagjaként. Ferenc császár öccse és magyarországi helytartója, a fiatal József nádor a Brunszvikok életében oly jelentős 1799. év januárjában Oroszországba utazott, hogy megkérje I. Pál cár leánya, Alexandra nagyhercegnő kezét. A házasságtól Ferenc császár katonai segítséget remélt Bonaparte fenyegető szomszédsága ellen.

A görögkeleti, majd katolikus rítus szerint megtartott esküvő után a fiatal házasok Bécsen át érkeztek Budára. Mindkét város, Buda és Pest ünnepélyesen fogadta a király helytartóját és feleségét, majd elkezdődtek az ünnepek, bálók, díszelőadások, a megyék és városok küldöttségeinek fogadása. A budai és pesti színházban ingyen előadást rendeztek a népnek.

„Még gyermekcipőmet tapostam, amikor azokra a bálókra és ünnepekre elvittek” – olvashatjuk a *Memoárokban*. Az idős kor távlatából szinte gyermeknek látná huszonnégy esztendő hajdani önmagát Brunszvik Teréz? Igaz, a kortársak ránk maradt megjegyzései megegyeznek abban, hogy testalkata törekeny, s arcán – a híres miniatűr tanúskodik róla – van valami ábrándos, eredendően érintetlen fiatalság. De az is tagadhatatlan, hogy Brunszvik Teréz tudata gyakran ellentétben van a köznapi valósággal. Pontosabban: a tények valóságán túl olykor a mélyükön rejtőző fontosabb, sőt döntő lényeg igazságáig hatol. Ez készletű szépítésre, illúziókra, s ez a jövőt hordozó eszmények és erők felismerésére. Amikor Teréz gyermekcipőjét emlegeti, meglehet, az elnyomott, az anyja kemény igenjeire önmagában eltökélten nemet mondó, álmódosításra kárhoztatott teremtetést idézi fel, aki riadtan bukácsol a felnőtt élet lélekölő megalkuvásai közt.

Persze mindez csak feltevés. Bizonyosságként érjük be annyival, hogy Brunszvik Teréz a nádor há-

zasságkötésekor huszonnégy éves volt, és egy csapásra Alexandra Pavlovna nagyhercegnő kedveltje lett.

„Szeme felragyogott, amikor megpillantott és rögtön magához intett, ha – ahogyan az illendőség megszabta – tőle távol felálltam a tánchoz.”

József nádor minden bálban csupán egyszer táncolt – ezt megkívánta az etikett –, mégpedig „elképesztően rosszul”, közli velünk a *Memoárok*, így arra az egy fordulóra a kitűnő ritmusérzékű Terézre esett választása.

A városban is elterjedt a főhercegasszony kitüntető kedvességének híre. „Egész télen előtte vagy mögötte kellett állnom. Igen élénken és kedvesen beszélt hozzám.” (Társalgásuk az udvari élet nyelvéen, franciául folyt.) „Egy egész fejjel magasabb volt nálam, de lelkeink megértették egymást.”

A rokonszenves Alexandra Pavlovna-t talán a reformkor Brunszvik Teréze méltányolja igazán, megállapítva: „az ő révén sokat elérhettünk volna, ha az Úr magához nem szólítja”.

A nádor felesége felkarolta új hazája érdekeit, s udvarhölgyei tanácsai ellenére bútorait, ruháit Magyarországon csináltatta, s itt vásároltatta a pipereholmit, „hogy a pénz és a dicsőség az országban maradjon. És ezt az asszonyt, ezt az angyalt ragadta el tőlünk a szörnyű halál újszülött lánykájával együtt a szülést követő tizenötödik napon.”

Teréz emlékezéseiben nemcsak arról számol be, hogy a halott tiszteletére Ürömben kápolnát építettek, s a kápolna gondozására és a kriptá őrzésére Oroszországból görögkeleti papokat és egyházfiaikat rendeltek, hanem a kósza hírekről is, amelyek szerint „ez a nemes lélek is a politika áldozata lett”.^{*} A nagyhercegnő elhunytá után az a szóbe-

^{*} Alexandra Pavlovna feltört és kirabolt ürömi kriptájáról, a megbolygatott koporsóról és a benne talált csontvázzról a közelmúltban több cikk megjelent az újságokban, a televízió is sugározott műsort a kriptá helyreállítójáról.

széd kelt lábra, hogy a nádor feleségét nem tifuszos láz ragadta el, ahogyan a hivatalos jelentés állította; Alexandra Pavlovnát megmérgezték, mégpedig apja, I. Pál kívánságára, aki megbánta, hogy Ausztriával szövetségre lépett. Mindaz, amit a történelem Nagy Katalin fiának őrjöngő zsarnokságáról és eszelősségéről megállapított, némi hitelt ad a mendemondának. A cár eszköze, Teréz szerint, Alexandra orosz udvari orvosa volt, aki a cár számára kémkedett, s akit a főhercegasszony halála után visszarendeltek Pétervárra, s minthogy feladatát végrehajtotta és többé nem volt rá szükség, megbüntették. Céloz arra is, hogy József nádor elődje és fivére, Lipót, aki tűzvész áldozata lett, nem véletlen szerencsétlenség miatt pusztult el. De ezt a már erősen Habsburg-ellenes Brunszvik Teréz írja – *Memoárait* 1855-ben fejezte be. „Különböző módok vannak rá, hogy a kormányzás számára kellemtelen, magasröptű embereket eltegyék az útból.”

Egyelőre még 1800-ban vagyunk, s eljátszhatunk a gondolattal, vajon Teréz még Budán volt-e márciusban, József nádor születésnapján, amelyre a főhercegasszony Haydn *Teremtés* című oratóriumának előadását szánta meglepetésül. Vajon Alexandrával együtt ő is ellenőrizte a próbákat? Az utolsón megjelent Haydn, s az ünnepélyes bemutatón a királyi palotában a budai és pesti nemesség jelenlétében ő vezényelte művét.

A *Memoárokb*an semmi utalás, hogy Teréz ott lett volna a március 8-i bemutatón; talán hazautazott Martonvásárra anyjával, aki gondos gazdaként a birtokon akart lenni a tavaszi munkák megindulásánál. A családi birtokról aztán néhány hétre Korpára ment látogatóba, onnan meg Bécsbe, az állapotos Jozefinhez. Deymné májusra várta gyermekét.

Az bizonyos, hogy Teréz nem volt jelen Budán a május első hetében tartott lovasjátékokkal tarkított ünnepségeken, amelyeket a nádor a felesége tiszte-

letére rendeztetett. A műsorokat befejező hangversenyt sem hallotta a budai Várszínházban – Beethovent és a neves kürtművészt, Puntot szerződtette rá a nádor. A hangversenyről így tudósít a korabeli újság: „... a lovasjátékok végeztével a Budai teátrumban koncert tartatott, amelyben egy Beethoven nevű híres muzsikus a Forte Pianon való mesterséges jádzása által mindenkinek magára vonta figyelmességét.”

Bécsben egy másfajta nagyvilági élet forgatagába került Teréz. Délelőtt kocsizás Jozefin elegáns két-kerekű hintaján a Práterbe vagy séta, tanácskozások divatügyekben. Erősen várandós állapota nem akadályozza meg Deym grófnét, hogy az előkelőségek szabójánál ne rendeljen új ruhákat – hösnők egyik-másik levele Lotte hűgához divattudósításnak is beillik. Színházba, hangversenyekre is járnak, Deym féltékenységét leszerelte egyrészt a nővér jelenléte, másrészt felesége igencsak előrehaladott állapota.

Május elején Jozefin világra hozta gyermekét, név szerint Victoire-t, s utána rövidesen kitört a botrány, Teréz életének egyik legkínosabb emléke.

Első unokája születésének öröme a nagymama Lottével együtt Bécsbe érkezett. Deym, aki már nősülése előtt eladósodott volt, s újdonsült férj korában fényűzéssel vette körül fiatal feleségét, az újabb kiadások révén végképp szorult helyzetbe került. A kis Victoire születése adta örvendező és megindult hangulatban alkalmasnak vélte az időt előhozni a visszatartott hozomány ügyét, és kérte anyósát, folyósítsa a nekik járó összeget. Az özvegy harmincezer forintot ígért mindegyik lányával, Deym ebből az összegből mindedig csupán kétezret kapott kézhez.

Brunszvikné a huszonnyolcezer forint kifizetése helyett azzal vágott vissza, hogy veje előbb, mégpedig sürgősen tábláztassa rá házára azt az ötvenezret, amelyet Jozefin részére leköttet a házassági

szerződésben. Deym kénytelen volt bevallani, hogy a Múcsarnok épületére több terhet nem írathat. Kiderült, hogy a gróf fülig eladósodott.

Brunszvikné magán kívül volt dühében. A viharos családi perpatvarról, a három hónapon át kiújuló jelenetekről Teréz *Memoárjaiban* és 1820-ban írt, kiadatlan naplójában szól. „Deym, visszalépve abba a társadalmi rétegbe, amelyben született és házasságával pálcát tört önmaga fölött anélkül, hogy sejtette volna. Ő már házassága előtt el volt adósodva, s ezt tudta, de félrevezette anyám kijelentése, hogy mindegyik lányával harmincezer forintot ad... Deym azt képzelte, hogy ezt az összeget vagy legalábbis a felét azonnal megkapja, és így nagy jártasságával kievickél a bajból...”

Teréz beszámolójából kiderül, hogy anyja a keblével sem erőltette meg magát, mert a kapott kétezer forinton kívül a gróf még ugyanannyit fordított Jozefin ruhatárára. A bútorokat, még felesége hálószobáját a pompás mennyezetes ágygal is ő fizette.

Teréz jogosan marasztalja el anyját, hogy mielőtt Jozefint beletuszkolta volna a házasságba, nem tudakozódott Deym anyagi helyzete felől és „drága gyermekét odadobta az öreg férfinak, aki nemcsak hogy legkevésbé sem birtokolta azt az elképzelt óriási vagyont, hanem jóformán koldusbotra jutott.” De azt is látja, hogy Deymet szerelme sodorta a felelőtlenségbe. „Őszintén szerette nemeslelkű, nagyszerű feleségét minden szenvedéllyel és bensőséggel, ami még megmaradt benne...”

Az özvegy, rászédettnek érezve magát, iszonyatos jeleneteket rendez három álló hónapig, s a személyzet előtt sem mérsékli magát. Dűhtől tajtékozva szidalmazza vejét, és Jozefin beleegyezése nélkül ügyvédet fogad, hogy a válópert lefolytassa. Teréz azt állítja, hogy a beteges, kiélt idős férfi egészségét végzetesen aláásta az ádáz családi háborúskodás.

A sértegetések özönében végül Deym fellázadt,

megelégette, hogy anyósa csalónak nevezze; perelni akar ő is Jozefin visszatartott hozományá miatt. Brunszvikné őrjöng, kijelenti, hogy elutazik, és magával viszi lányát meg unokáját, de Jozefin ellenáll. A nem kívánt, eladósodott, öreg, féltékeny férj mellett is tűrhetőbb az élet, mint az anyai zsarnokság alatt.

Brunszvikné, haraggal szívében nemcsak veje, hanem az engedelmességet megtagadó Jozefin ellen is, két lányával hazatért Martonvásárra.

Deym idővel valamennyire rendbe hozta anyagi ügyeit. Alighanem gazdag prágai rokona, a gyermektelen özvegy Golzné, továbbá Brunszvikné fivére, Seeberg báró és Guicciardi gróf – felesége Brunszvik Antal nővére – segítségével, s az utóbbi két névből arra következtethetünk, hogy az özvegy megenyhült. Az első unokát pedig egy év múlva követte egy Frigyes nevű fiú.

Jozefin élt a hatalmi helyzet megváltozásával: véget vetett az elzárkózásnak. Az arisztokrácia továbbra is elfordult Deymtől, régi gazdag ismerősei közül pedig kicsöppent, de a feleség értékes társaságot vonz maga köré. A Múcsarnok feletti nagy lakásba bejáratos Zmeskall és maga Beethoven, aki díjtalanul órákat ad a grófnének.

Zeneestélyeket is rendeznek; Jozefin elégedetten és részletesen számol be róluk nővérenek. Ír egy „földöntúli hangszerről”, a „viola la gambá”-ról, Beethoven kvartettjeiről. A háziasszony is megcsillogtatja zenei készségét. A rokonok és barátok időnként élőképeket adnak elő. Az öreg férj legyűri féltékenységét, Jozefin nagyvilági életet folytat: bál Fintáéknál, a következő napon remek táncmulatság Guicciardiéknál – a grófot nemrég helyezték át trieszti hivatalából Bécsbe.

Jozefin azt írja nővérenek, hogy Beethoven minden harmadik nap zongoraórát ad neki, és „charmant”, vagyis elragadó.

Az egykori litográfia a pöstyéni kávézó kertjében terebélyes fa alatt ülő kis csoportot, egy férfit és két nőt ábrázol: a háttérben bozontos férfi halad a ház felé. A fa alatt állítólag Finta ezredes meg a felesége és Brunszvik Teréz grófnő, az épület felé tartó férfi Beethoven. Jóllehet a litográfiával kapcsolatos cikk azt állítja, hogy 1800 nyarán Beethoven Pöstyénben időzött Fintáék társaságában, s annak a villának a képét is közli, ahol a Mester akkor lakott, utaljuk ezt is a Teréz-legendák körébe, mert további adattal nem rendelkezünk róla. 1800 nyaráról a Beethoven-életrajzírók nem tudnak részletesen számot adni. Thayer szerint a nyarat Ausztriában, Unterdöblingben töltötte, s az ősz közeledtével visszament Bécsbe.

Korompán 1801 nyarán ott volt Beethoven. Ezen a nyáron a vendégszerető Brunszvik József kastélyában szokás szerint összegyűlt a család. Mindenekelőtt a lányok: a két házikisasszony s az unokatestvérek: Teréz és a tizennyolc éves Lotte, a Finta nővérek Bécsből, a Dezasse testvérek Bohunicból. Megérkezett Jozefin, férjével és kisgyerekeivel s a zsémbes Guicciardiné Brunszvik Zsuzsanna, lányával, a tizenhat esztendőes Giuliettával, aki a kortársak egybehangzó állítása szerint ragyogó szépség.

A kedves fiatal grófkisasszonyok tisztelői körében ott a nehéz sorsú lángész, aki öntudatosan vállalja és viseli vadócságát. Beethovennek bizonyára Teréz szelíd szomorúsága is rokonszenves, amely a nagyhercegnő közeli halála óta nem válik meg tőle.

Csakhogy Beethoven Korompán sokkal viharosabb erejű vonzaskörbe került. Harmincegyedik esztendejében jár, de a köztudat huszonkilencnek véli, mert apja, a részeges tenorista annak idején műsorokon, beadványokon, nyilatkozatokban két évet letagadott fia életéből, hogy csodagyerek voltát szembeszökőbbé tegye. Nagyothallása még nem vészes méretű, orvosa biztatja, hogy rendbe jöhet,

egyelőre mandulaolajat és gyógyfőzetet önt reggelenként a fülébe, így kúrálja magát. A csodált alkotó anyagi ügyei ziláltak, holott életmódja igénytelen, de testvérei s azoknak családja ugyancsak igényt tartanak erszényére, ráadásul ő maga pénzdolgokban meghökkentően nemtörődöm.

Kacérkodott Giulietta Beethovennel, vagy csupán jólesően sütkérezett fellángolásában? A grófkisasszony egyik-másik levele azt bizonyítja, hogy unokafivérén, Ferencen is gyakorolta a hódítást. Gráciaként szökdécselt, hajladozott, keringett a parkban, és elbűvölt arckifejezéssel hallgatta a hírneves vendég zongorajátékát.

Alighanem rá vonatkozik Beethoven november 16-án kelt levele egyik barátjához: „Most ismét valamivel kellemesebben élek, mert gyakrabban vagyok emberek közt. Alig hiheted, milyen siváran, milyen szomorúan töltöm két éve az életemet; kísértetként jelent meg előttem mindenütt rossz hallásom, és én menekültem az emberek elől, embergyűlölőnek kellett látszanom, pedig mennyire nem vagyok az! – Ezt a változást egy kedves, elbűvölő leányka idézte elő, aki szeret, akit én szeretek; két év óta ismét néhány boldog pillanat, és először érzem, hogy a házasság boldoggá tehetne. Sajnos, a leány nem az én osztályomból való, és én most persze nem házasodhatom: még sokat kell süröngnőforognom. Ha nem volna baj a hallásommal, már régen beutaztam volna a fél világot, és ezt meg is kell tennem. Számomra nincsen nagyobb élvezet, mint művészetemet gyakorolni és megmutatni . . .”

Nem tudhatjuk, hogy az „elbűvölő leányka” komolyan vette-e Beethoven nőszülési szándékát, de kétségtelen, hogy megcsodáltatta magát Niobe szerepében a Deymék estélyén előadott élőképben, s a Mester átnyújtotta neki az *Opus 51/2 rondó* kéziratát.

A két nővér úgy vélekedett, hogy unokatestvérük érdekessé akarja tenni magát. Valahányszor

Brunszvik Teréz Giuliettáról ír, mindig érezni alig leplezett fenntartását.

A korompai nyarat követő esztendőben megjelent a *Mondschein szonáta* ezzel az ajánlással: „Alla Damigella Contessa Giulietta Guicciardi.” A grófnő arcképével kedveskedett a Mesternek.

Guilietta, akinek Beethoven a fájdalmas, nosztalgikus szerelem szonátáját ajánlotta, ebben az időben jövendőbelije, Gallenberg Rudolf gróf, a termékeny és ugyancsak közepes balettszene-komponista udvarlását fogadja. Rövidesen feleségül megy hozzá, s a házaspár olasz földre költözik, a Bourbon-uralom alatt lévő Nápolyi Királyság fővárosába, Nápolyba. Ott élnek majd két évtizedig.

Beethoven mindig tisztelettel és szeretettel emlékezik meg Terézzről, de idővel igazán nem elnéző a szép Giulietta iránt. Gallenbergék a múlt század húszas éveinek legelején visszatértek Bécsbe, a férj az Operánál helyezkedett el. Beethoven hű tisztelője, Schindler útján arra kérte Gallenberget, az Operaház adja vissza neki a *Fidelio* partitúráját a drezdai előadás számára. Az akkor már teljesen süket alkotó beszélgetőfüzetében megkérdezte Schindlertől, látta-e a grófnét, majd így folytatta: „Jobban szeretett engem, jobban, mint valaha is a férjét.” Azt is leírta, hogy Giulietta révén értesült a férj pénzzavaráról, s ő egy derék ember segítségével kisegítette a gróft szorult helyzetéből.

Gallenbergről egyenest lesújtóan nyilatkozott: „Mindig az ellenségem volt, s én éppen ezért annyi jót tettem vele, amennyi csak erőmből telt.” Ezeket a mondatokat franciául írta le, majd németül folytatta szabadon idézve a Bibliát: „De Uram, bocsáss meg nekik, nem tudják, mit cselekszenek.”

Majd Schindler további kérdéseire közölte, hogy Gallenberg grófné Bécsbe érkeztekor sírva kereste fel, de ő elzárkózott előle. Mire Schindler megjegyezte a Héraklész-mondára célozva, amely szerint a hős két elágazó út előtt állt, az egyik az Élveze-

tek, a másikon az Erény hívta: – Héraklész a válaszában. – Beethoven pedig válaszként: „És ha életerőmet az életemmel együtt felajánlom, mi maradt volna a nemesebb, a jobb számára?”

Ez a gondolat vívódásként felbukkan abban a régi levélben, amelyben az elbűvölő leánykáról és esetleges házassági tervéről ír: „A csendes életre: nem, érzem, hogy már nem vagyok teremtve rá.”

Úgy látszik, fel sem merült benne a gondolat, hogy Guicciardi gróf és felesége nem találnák őt megfelelő vőnek.

FERENC

A birtok örököse, idővel teljhatalmú ura, akiről minden Beethoven-életrajz részletesen megemlékezik, s aki mániákus önzésével, az évek múltával rideg értetlenségével keseríti majd meg Teréz életét, Brunszvik Ferenc ezen a korompai nyáron huszonegy éves, nyurga fiatalember, gyakran – és kitűnően – kíséri nővére játékát csellón. Beethoven Deymék bécsi otthonában ismerte meg. Korompán áhítatos figyelemmel hallgatja, és talán már ekkor elnyerte – ha még nem is barátságát, de mindenesetre rokonszenvét. Zmeskall 1801. szeptember 6-ról kelt, Ferencnek küldött leveléből tudjuk, hogy Beethoven és a fiatal gróf valamiről fogadást kötött, bár a szórakozott Mester már nem emlékszik rá.

Brunszvik Antalné körülrajongott fia, akiben hamarosan mélységesen csalódik, az okos, különö, kesernyész Ferenc ragaszkodást, szeretetet aligha nem egyetlen ember, Beethoven iránt érzett.

Teréz *Memoánja*iban ugyancsak áradozva azt írta: „A két zenész lángelme benső barátságot kötött.” Enyhén szólva túlbecsüli öccse képességét. Brunszvik Ferenc igen jó csellista volt, de aligha kiválóbb Zmeskallnál, aki szintén nem volt lángelme.

Az ízig-vérig gyakorlatias Ferenc gróf, aki racio-

nalizmusa magaslatáról gúnnyal, sőt ellenszenvvel tekint majd le nővére embert formáló, népnevelő, nemzetet nemesítő ábrándjaira, egyedül Beethoven iránt önzetlen, sőt áldozatkész. A *Memoárokból* tudjuk, hogy kiségitette a bizalmatlan, gyanakvó és anyagiakban mégis könnyen félrevezethető Beethovent, s az abban az időben szokásos „Nemes Brunszvik” megszólítás a Mester egyik-másik levelében talán erre is vonatkozik. Igaz, hívja *drága barátomnak* vagy éppenséggel *barátomnak* és *testvéremnek*, s tegeződnek.

Ferencet ifjúkorában nővére „már az örvény szélén látta”. Megveszekedett kártyás volt – egész éjszakákat töltött a játékasztal mellett –, Teréz eleinte a hamis lelkű barátok befolyását említi, s öccse kényszerű tétlenségében is keresi az okot. Unszoló könyörgéseire Brunszvikné végre hatáskört ad Ferencnek a birtok ügyeiben, együtt gazdálkodnak, de fia csakis az ő utasításai szerint járhat el. Ez a feles vezetés mindössze néhány hónapig tart. A kedvenc, aki miatt az özvegy lányai életét sorra megnyomorítja, erőszakosabbnak bizonyult anyjánál. „Rövidesen a helyzet ura lett – és az is maradt mindvégig”, írja Teréz.

Ferenc könyörtelen gazda: vasárnap délutánonként is dolgoztat. Hozzáértően vezeti a nyolcezer hold ügyeit, okos újításokkal növeli a hozamot, de Brunszviknének és Teréznek oly szűkösen juttatja a pénzt, hogy az elkeseredett anya a vármegyéhez akar fordulni, kérvényezve, adják vissza neki a birtokot. A beadvány azonban soha nem került a hatóság elé, jegyzi meg Teréz.

Ferenc gróf egyelőre – a 19. század első éveiben vagyunk – csellózik, utazgat, olvas és kártyázik. Az anyjánál is keményebb kíméletlensége gúnyos megjegyzésekben nyilvánul meg. Az egyiket Teréz lejegyezte. Giuletta a fiatalok beszélgető csoportjához hívja őt. – Ugyan, hagyd, már kikezdte a rozsdá – veti oda az öcs.

MARTONVÁSÁR, BÉCS, BUDA

A levél francia mondatokkal kevert német nyelven íródott. Küldője Giulietta – még nem felesége Gallenberg grófnak, de már eljegyzett menyasszonya.

„Bécs, 1803. aug. 2.

Drága és szeretetreméltó Teréz!

Fivéred tegnap átadta kedves soraidat. Nemrég ment el, miután búcsút vett tőlünk; amikor ezeket a sorokat írom, útban van Prága felé, egyre inkább eltávolodva mindattól, ami kedves számára.

... Drága Terézem, ezen a télen kapsz majd tőlem egy rajzot. Tökéletesítenem kell ebbeli készségemet, hogy munkám becsülettel szerepelhessen a Te szép emlékkönyvedben.

Róbert gróf lábaid előtt térdel és boldog lesz, hogy legújabb szerzeményeit elküldheti Neked. Magányos óráinak – mostanában gyakoriak – termései ezek az alkotások. Bécs most kiürült és igen csak alkalmas rá, hogy az itt élő a Muzsák karjaiba vesse magát. Róbert gróf nap nap után azon a ponton van, hogy elhagyja hazáját, s oda talán többé soha vissza ne térjen; sorsa a távolba meneszti. Nápolyba, hogy a messzeségben keresse meg a szerencsét, amelyre itt nem talál. Szomorú, hogy a szorgalom, amellyel ifjúságában honának áldozott, idegen földön hozza meg gyümölcsét . . .”

Giulietta tehetségtelen vőlegénye szerzeményeinek ügyében Terézhez mint zenei szakértőhöz fordul. Vajon további céljai is vannak az esetleges dicsérettel? Azt várja, hogy unokanővére a kompozíciókat megmutassa a családnak, Zmeskallnak, esetleg magának Beethovennek? Annyi bizonyos, hogy Brunsvik Teréz ránk maradt írásaiban egyetlen elismerő szó sincs Gallenbergről.

A ígész Giulietta levelében rátér Beethovenre, aki már jó ideje visszakérte kiadás végzett a két nő-

vérnek ajánlott művét. Teréz szeretné ismét kézhez kapni.

Gallenberg gróf menyasszonya nyilvánvalóan kedvét leli, hogy fitogtassa női hatalmát az alkotó felett, mert levelében így ír: „Beethovennel beszéltem a Te négykezes kis variációidról. Megmostam a fejét, s ő mindent megígért nekem. Azt mondta, hamarosan megkapod. Ha elutazásom előtt még látom, nem mulasztom el, hogy ismét emlékeztessen rá, majd elválik, hozzájárulhattam-e óhajod teljesüléséhez... Megvan-e neked Beethoven minden új műve? Bagatellek, op. 33, az Odescalchi hercegnőnek ajánlott Variációk és nagyon szép német dalok.

Ég Veled, kézcsókom Nénémnek. Öllelek Téged és Charlotte-ot.”

A levélből Teréz megtudhatta, hogy Beethoven a menyasszonyság ellenére továbbra is eljár Guicciardiékhoz.

Neki Martonvásáron húgán kívül a zene és a könyvek a társai. Még messze van a világnézetét, hivatását kialakító művektől. A népszerű francia író, Genlis asszony megindító, hosszú regényét, a *Vetélytársat* olvassa, amelyben elképesztő bonyodalmak után végül győzedelmeskedik a megrágalmazott erény, s a két anya, a vér szerinti és a nevelő versenyez egymással a nemeslelkűségben.

Jozefin második gyermeke születése után Teréz Lottéval együtt rövid ideig Bécsben volt, de előtte és utána csak a levelekből értesül az ottani életről. A Finta lányok tudósították a sikeres estélyről, amelyen Giulietta a Deym-Mücsarnok Niobeszobrának mintájára személyesítette meg a bánatos anyát, s a fiatal Batthyány Lajos – Louis, ahogyan a társaságban hívják –, a szabadságharc jövőbeli miniszterelnöke és vértanúja aggastyánt alakított.

Sűrűn érkeznek Pepi levelei. Zeneestély Guicciardiéknál. „Mindenkinek azt kérde, mikor jössz Bécs-

be. Beethoven és Zmeskall üdvözlétüket küldik, Odescalchi hercegné úgyszintén.”

Jozefint a szülések – a kis Frigyes után Károly következett – nem gátolják a társas életben. Igaz, hogy a társaságbeli tündöklést anyagi gondok kísérik; Teréz vigasztaló leveléből kiderül, hogy Jozefin hiába kért 500 forintot anyjától. Deym grófné beszámolóiban is sűrűn esik szó Beethovenról. „Mevannak nekem Beethoven új szonátái, amelyek minden eddigit felülmúlnak.” Bálókra, estélyekre jár, és szorgalmasan gyakorol: „Beethoven nagyon buzgó tanár és megkívánja, hogy én is buzgó legyek. Képzelteríték, hogy ez mit jelent . . . Beethoven gyakran említ Titeket és kérdi, miért nem vagytok itt.”

Teréz életének egyetlen eseménye, hogy anyja új zongora vételét engedélyezte. A hangszer Zmeskall választotta ki, Beethoven vizsgálta felül, hagyta jóvá.

Jozefin gondos anya – elméletben. Sétakocsizni is gyakran magával viszi kicsinyeit. Talán Rousseau *Emiljét* is elolvasta, de bizonyos, hogy hallott róla. Semmi kényszer, hiszen ő maga milyen keservesen szenvedett tőle! Szeretettel, példaadással, gyöngéd irányítással nevelni!

Gyakorlatban ezt úgy oldotta meg, hogy a nyári hónapokra vagy éppenséggel tavasztól őszig Martonvásáron hagyta a három gyereket: Vikit, Fritzet és Károlykát, ő maga a csehországi Nemischlben nyaralt Deymmal az özvegy Golz grófnénak, férje nagynénjének meghívására, akitől az örökséget várták.

A Deym gyerekek tehát Teréz öröme és gondja. És nem csak Martonvásáron. Augusztus végén Pepi a férjével megérkezik a családi birtokra, de csupán néhány napra. Sürgősen vissza kell térniök Bécsbe, mert Golz grófné őszre és télre meghívta őket Prágába. Kapóra jött a meghívás, így a tavasz beálltaig feloszlatják a költséges bécsi háztartást. A kis

Vikit, Golzné keresztlányát magukkal viszik, a két fiú továbbra is Terézre marad, ő a felelős testi, szellemi fejlődésükért, beleértve a szobatisztaságra szoktatást, ami a dada feladata volna, csakhogy Brunszvik Teréz élete folyamán mindig másokért is viseli a felelősséget, s ahogy öreg korában írja: „lóként fogná be önmagát a kocsi elé”.

A kis Deym gyerekeket gondozva, nevelve máris eltűnődhet, hol végződik a nevelés, és hol kezdődik az idomítás, mennyire szabad formálni a ránk bízottakat, hogy meg ne nyomorítsuk őket, és mennyire kell formálni, hogy Isten parancsait követő, a társadalomba beilleszkedő, nemes és harmonikus lényekké váljanak.

A Deym házaspár kislányával Drezdán és Lipszén át útnak indult Prága felé. Brunszvik Ferenc, aki Teréz szavaival „nemrég fejezte be tanulmányait”, velük tartott.

Deym két kisfiát is be akarja mutatni a vagyonos nagynénjének? Vagy szülői érzelmei erősebbek, mint a feleségéé? Annyi bizonyos, hogy Prágából előbb Bécsbe utazott, nyilván ügyes-bajos dolgai miatt, onnan télvíz idején Budára, hogy a Tárnok utcai Brunszvik-házból magával vigye a két gyereket. Erős hűléssel érkezett, gyógyulatlanul vágott neki a többnapos kocsiótnak, hűlése tüdőgyulladásá fajult, majd Brunszvik Teréz szerint tüdővérszé. 1804 januárjában Prágában meghalt.

„A szörnyű jelenetek, amelyek annak idején három hónapon át zajlottak, megsebzett önérzete, anyagi helyzete, erőfeszítései, mindez előidézte és súlyosbította állapotát, s így házassága negyedik esztendejében tapasztalatlan hitvese három gyermekkel, a negyedikkel várandósan a végletekig zülalt anyagi ügyek közt máról holnapra részint magára, részint kétes értékű tanácsokra meg barátokra hagyatkozva maradt” – írja Teréz 1820-ban.

S ugyanabban az esztendőben, röviddel Jozefin halála előtt, ritka és megrázó hitelességgel ábrázol-

ja a házasságba belekényszerített fiatal nő iszonyát. A kibontakozó romantika és a rózsás biedermeier idill korában írja le ezeket a sorokat: „... Milyen sorsa volt a boldogtalannak! Legyőzte undorát és szíve gyötrő félelmét, és megszokta őt, hozzászoktatta magát ahhoz a férfihoz, aki mindenben az ellentéte volt, s az ellenkezőjét várta tőle mindannak, amit megszokott, amit hajlandósága parancsolt neki.” Némi túlzással így folytatja, Jozefin hősiességét ecsetelve: „Nagy lelke egymaga akarta viselni a terheket, egyedül Isten volt a bizalmasa – senki nem sejtette, mennyire szerencsétlen, mert mosolygott és derűsnek látszott...”

Férje halála után fél évre a magára erőszakolt szerep megszakad. Jozefin összeroppan, ekkor nyilvánul meg először az évekkel és eseményekkel fokozódó kóros idegállapota. A házasságban évekig átélt iszony, az özvegységével rászakadt súlyos nehézségek, önbálványozása, a felelősség elől való menekülése, s ennek következményeként szerepjátékszása egyaránt sodorja az idegbaj felé. Lotte, aki Jozefin kívánságára Bécsben maradt, egyik levelében megrázó képet fest a fiatal özvegy állapotáról. „Képzelheted, mennyire nyugtalanítanak engem a lázrohamok és mit élek át” – írja Teréznek. „Kivált az éjszakák voltak szörnyűek, rettenetes idegrohamok fogták el, hol kacagott, hol meg zokogott, s utána nagy kimerültség lépett fel.”

Teréz sorstragédiának látja Jozefin életútját. (A 19. század eleje a romantikus német sorstragédiák kora!) „Aki egyszer a vészthozó hatalmak kezébe került, mindvégig zsákmánya marad; az irgalmatlanok szörnyű fokozatossággal zúdítják az emberi lélekre a borzalmakat...”

Ugyanilyen végzetszerűséget, bekerítettséget lát szinte babonás komorsággal, de nem alaptalanul Lotte és a saját sorsában. A sajátjában mindaddig, amíg hivatása tudatára ébredve tevékenyen, kitartóan és áldozatkészen vállalja megbízatás nélküli küldetését.

Deym halálos ágyán felesége gyámsága alá helyezte gyermekeit. A gyakorlatias Ferencnek volt gondja rá, hogy sógora testamentumában a vagyon feletti rendelkezést Jozefinre hagyja.

Csakhogyan van-e egyáltalán vagyon?

A temetés után az özvegy három gyermekével Ferenc kíséretében nekiindult Bécsnek. „Öcsénk, mint egy angyal nem hagyta el” – így a *Memoárok*. A fiatal ember útközben Teréz szavaival „határtalan aggodalmak közt élt. Minden éjszaka attól tartott, nem veri-e fel az újszülött sírása álmából. 1804-ben még nem esett olyan könnyű és gyors utazás, mint manapság a vonattal, igen keserves volt az út a három kis gyermekkel és az erősen várandós asszonynyal. Szerencsére mégis elérték baj nélkül Bécs városát.”

Deymék prágai útjuk előtt a személyzetet elbocsátották. Az özvegy gyermekeivel a Práterbe költözött, kertés házba, amelyet a kis Fritz keresztapja ajánlott fel nekik. Alighogy megérkeztek, Jozefin gyászruhában, három kicsi gyermekével kihallgatásra jelentkezett a császárnál, aki ismerte Müller úr rangját, és zokogva kérte pártfogását nehéz helyzetében. A továbbiakat Teréz tömören és keserű iróniával foglalja össze. „A császár nagyon ellágyult, és mint általában, most is jóságos volt. – Ne sírjon, az ön gyermekei az én gyermekeim, mondta, de soha nem váltotta be szavát.”

Mihelyt Brunszvikné értesült a gyász hírről, két lányával azonnal útra kelt. Batárjukkal hóviharba került, a kocsis és az inas alig bírta kiszabadítani az üveges hintót a hótorlaszok közül. Míg ők kinnal-bajjal igyekeztek a császárváros felé, Jozefin négy nappal megérkezte után világra hozta negyedik gyermekét. A csecsemőt anyja nevére keresztelték, de Szefinnek szólították.

A fiatal özvegyre még a gyermekágyban rászakadtak a zilált anyagi ügyek s a Vöröstorony melletti hatalmas épület gondja. Brunszviknénak me-

gint van alkalma csepülni Deymot, aki merő zúrza-
vart hagyott hátra maga után. Pepi és az árvák
egyetlen vagyona a magánpalota és a benne lévő
Múcsarnok – a belépti díjakkal naponta kell elszá-
molni. A ház fenntartása nagyon költséges, az
egyetlen ésszerű megoldás a nyolcvan szoba bérbe-
adása, ez tisztos megélhetést biztosítana Jozefinnek
és a gyerekeknek.

Csakhogy Deym Müller úrként a kazamaták fölé
építkezett, azért jutott aránylag olcsón a telekhez, s
engedélye csak kiállítótermekre, nem bérbeadó la-
kásokra szolt, mert a kazamaták fölötti raktárak-
ban a bányahivatal gyúlékony anyagokat tárolt.
Brunszvikné szokásos erélyével avatkozott az
ügyekbe, de az illetékes hivatalokon kívül kényte-
len volt küzdelmet folytatni Sauer gróffal is, akit
Deym a felesége gyámtársául jelölt ki. „Becsületes
ember volt, rendíthetetlen nyugalma és végtelenül
aprólékos. Szegény, okos anyámnak igen sok bajt
okozott” – írja Teréz. Temérdek izgalom, vesző-
dés, mert a pénzügyminiszter, noha magyar ember
és a Brunszvik család földije, visszavonta, amit a
hatóság jóváhagyott.

Amikor a sok huzavona, kérvényezés, kilincselés
után az engedélyt megkapta Jozefin, be kellett bú-
torozni a kiadandó helyiségeket. Teréz megjegyzi,
hogy a szobákat, bár gyönyörű kilátás nyílt belőlük
a hegyekre, nehéz volt kiadni hónapszámra fizető
lakóknak.

A nagy estélyeknek, báloknak vége, és nemcsak a
gyászév miatt. A fekete ruhás Jozefin nyárra
Hitzingben bérel lakást, igaz, a nagyvilági Badenbe
szeretett volna elmenni, de ott a háztartás nevelő-
nővel, dadával túlságosan költséges. A hitzingi vil-
lában, hogy társasága legyen, vele maradt Lotte.
Derús természete jótékonyan hatott a fiatal özvegy
nyomott kedélyállapotára. A további események
azt bizonyítják, hogy gondterheltsége hamarosan
véget ért.

Teréz hazautazott Brunsviknéval. Huszonkilencedik évében jár. Bár jóval fiatalabbat mutat, anyja is, Bécsben élő nagynénjei is úgy vélekednek, legfőbb ideje, hogy férjhez menjen.

A VŐLEGÉNY

Milyen hatásos volna Brunsvik Terézben, néhány Beethoven-életrajz példájára, a halhatatlan kedvest látni, Beethoven jegyesét, akit az anyai önkény választott el a Mestertől, vagy éppenséggel maga Beethoven mondott le róla gyógyíthatatlan süketsege miatt. Hűséges, szenvedő szerelmesként ábrázolni hősnőnket, aki örökre szívébe zárta a szép nők között csapongó alkotót.

Csakhogyan nem így történt.

Lehetséges, hogy Teréz kezdetben az áhítatos és állhatatos csodálaton kívül mást is érzett Beethoven iránt, de bizonyos, hogy szerelem és menyasszonyság egy korhely és vitéz katonatiszthez, név szerint Szily Antalhoz kötötte.

A Szily család birtoka nem esett messze Martonvásártól. Brunsvik Antal életében a két család gyakran átkocsizott egymáshoz, s egy levél bizonyossága szerint a csaknem egyidős Antal és Teréz gyermekkori játszópajtások voltak. Már akkor ébredt volna benne vonzódás a nála egy évvel idősebb fiúhoz? 1804. július 6. keltű levélfogalmazványa erre vall: „Gyerekkoromban gyakran ábrándoztam arról, hogy a jövőben mi ketten soha el nem válnunk, és mindvégig határtalanul becsüljük egymást.” És a majdani, az elhivatott Brunsvik Terézt idéző gondolat: „Jelentőségteljes, amiben gyermekkorunkban hiszünk.” („A felnőtt szülője a gyermek”, írja majd le Goethe.) Majd így folytatja Teréz: „... az évek múltával kedvesebbé vált nekem ez a gondolat – hiszen sokkal nemesebbnek ismeretek meg, jellemedet szilárdabbnak, elmédet meg-

alapozottabbnak, amikor Göttweihba érkeztem.” Az alsó-ausztriai Göttweihban régi bencés kolostor van, s az osztrák katonaság is gyakran táborozott ott. Teréz feltehetően Jozefin és Szily Antal nővére, Mária társaságában utazott oda jegyesehez.

Egyéniségének jellegzetes vonása, a tökéletesedés utáni vágy ölt formát a vallomásszerű sorokban: „Szerelmem előzetesen mindent lebíró, de homályos érzés volt, megszokáson, a természet szaván, közösre hangolódott óhajokon és hajlandóságokon, a gyermekkor ezernyi apró eseményén alapult. Most mélyen átértzett értéked megbecsülése is hozzájárult, az irántad érzett szerelmem váltig nő az idővel s az évek hozta érettséggel. Mi ketten most kétségtelenül igen fontos ponton állunk... mindketten tudatában vagyunk a nemes buzgalomnak, amely arra ösztönöz, hogy nemesebbé és jobbra váljunk, tehát mindketten azon munkálkodunk, hogy egymáshoz méltóvá bizonyuljunk... Ha majd ismét látsz engem, jobbnak kell találnod, s amikor én újra látlak téged, jobbnak foglak találni. Vedd a menyasszony kezét örök kötelékre!!! Az akarat tisztasága, önnön értékünk legfőbb bizonyítéka, eleven kitartó erő nemes tettekre legyen életünk jutalma és mozgatója. Úgy mondom ki mindezt, mintha a mennybéli Isten színe előtt szólanék.”

Habozás, lelki tusakodás előzi meg, míg az ünnepeles igent kimondja: „Vedd a menyasszony kezét örök kötelékre!” Alighanem csélcsapnak véli Szilyt, aki mozgalmas katonaélete során hol itt, hol ott udvarolt. Eleinte nem akarja komolyan venni széptevését; erre vallanak Szily Mária sorai. Németül, mégpedig meglehetősen hibásan írja Teréznek: „... Milyen boldog Toni! Láthat téged, hallja drága hangodat, s hogy mennyire érzi boldogságát, az bizonyára nem kerülte el a Te éles szemed. Panaszkodott, hogy könnyörtelenül gúnyolod – s azt mondta, ha nem volnál lány, párbajoznod kellett volna vele, de nem kételkedik, hogy abban is Te

győzől. Így lohasztod le imádód bátorságát? Csak-hogy én is leány vagyok, s ily módon képviselhetem ügyét. Tégy hát mindent jóvá, vagy velem gyűlik meg a bajod!”

Teréz kételyeit eloszlatja, hogy Toniban értékes tulajdonságokat fedez fel vagy vél felfedezni, és meggyőződése, hogy szerelmük „lelki kiteljesedéseket” szolgálja. Szükségét érzi, hogy Szily mindent tudjon róla. Ugyanabban a ránk maradt júliusi levélfogalmazványban így ír: „Néhány embert ismertem meg életem folyamán, akik iránt pillanatnyi fellángolást éreztem, akikkel szívesen ábrándoztam, de egyetlen olyan emberre sem akadtam, akivel, mint Veled, Egyetlenem, meg akarnám ismertetni szívem legtitkosabb vágyait és érzelmeit! Olyan barátom nincsen, aminőnek az igaz barátot elképzelem, és rajtad kívül nem is akartam, és nem hittem, hogy lehetséges a szó nemes értelmében valaki barátja lenni. Valamennyi ember között, aki itt él ezen a földön, senkit sem szerettem úgy, mint ahogyan téged szeretlek.”

A korhely és vitéz huszártisztet – idővel a különleges bátorságot és kezdeményezőkézséget jutalmazó Mária Terézia-rend birtokosa lett – Teréz lelki magasabbrendűsége vonzhatta. Másfajta élet tárulkozik fel előtte. Nagyszigeti Szily Antal tizenkilenc évesen vonult be a hadseregbe, hány kalandban hengergőzhetett meg parancs, engedelmesség, veszély és vad mulatozás közt.

A menyasszony a tökéletesedést prózai vonatkozásban is gyakorolja – főzni tanul, írja Bécsben tartózkodó Lotte húgának.

Bonaparte tábornok Napóleon császár lett. Az Európában utazgató Brunsvik Ferenc Párizsban jelen van 1804-ben a koronázási ünnepélyen, s a saját szemével láthatja, amikor Napóleon türelmetlen mozdulattal kiveszi a pápa kezéből a császári koro-

nát, és saját maga helyezi fejére. Aztán újabb hódító háború. Szily Antal huszárcapitány bevonul.

Míg a menyasszony aggódva várja a híreket vőlegényéről, a legifjabb testvért, Lottét Bécsben eljegyezte a göttingeni egyetemről hazatérő Teleki Imre. A különc gróf a *Memoárok* szerint Lotte fülébe szeretett bele, mégpedig első látásra. Brunsvikné ezúttal joggal örvend a jövődöbéli frigynek, a Teleki család Erdély leggazdagabb és lelelőkelőbb mágnásai közé tartozik. Egyetlen aggodalma a válásbeli különbség, a Telekiek kálvinisták, s arról szó sem lehet, hogy Lotte áttérjen, ő maga sem volna hajlandó rá. A lánykérés hírére megérkezett Imre gróf anyja, özvegy Telekiné, ez a kivételes szépségű, okos, ám teljesen műveletlen asszony, aki rokonszenvesnek találta Lottét, de figyelmeztette a fia különc természetére, s egyévi határidőt szabott ki a házasságkötésig, hogy a jegyesek megismerjék egymást.

Csakhogy hátravan még a Brunsvik családfő, az Angliában utazgató Ferenc beleegyezése. „... Lotte meg akarja kísérelni a házasság nagy próbatételét – írja Teréz öccsének. – Teleki Emy (az Imre beceneve) örületesen beleszeretett, Lotte is rokonszenvesnek találja – a férfi nagyon jó parti, s így lesz valami az ügyből. A mama elégedett, csak a vallásbeli különbség ütközőpont – nem Teleki Imre miatt, hanem azért, mert a kálvinista familiák igen csak összetartók, és szegény Lotténak bizonyára sok akadékoskodásban lesz része. Nos, mit szólna hozzá, capo di famiglia (családfő)? Beleegyezésed fontos, amíg meg nem jött, nem lehet határozni...”

Ferenc tömör válaszában nem tagadja meg magát: „Az alkalomnak csupán egyetlen üstöke van, azon kell megragadni.”

Mennek a levelek Martonvásárról Bécsbe, Bécsből Martonvásárra, főként Teréz és Lotte közt. A fiatal özvegy egészsége még nem állt teljesen

helyre. A Práterben lévő villából visszaköltözött a Vöröstorony melletti házba, nem fogadhatja el a végletekig vendéglátója szívességét, s a Múcsarnok ügyeivel is foglalkoznia kell. Persze sokkal szerényebb körülmények közt él, mint azelőtt, a személyzet egy részét elbocsátotta, de még így is gondokkal küszködik. Brunszvikné legkevésebé sem mutatkozik nagylelkűnek, előzvegyült lányán úgy segít, hogy megvásárolja tőle a kelengyeként kapott ezüstholmit, s ékszerei egy részét – Lotte számára, aki hamarosan, az egy év várakozási idő letelte előtt esküszik örök hűséget Teleki Imrének. A völegény felkötött karral áll a pap előtt. Szerelmes türelmetlenségében és oktalan féltékenységből szíven akarta löni magát – legalábbis ezt állította –, de karját találta el. „A szív szava a sorsé” – írja majd le Teréz. A patetikus kijelentés ez esetben találó.

Egyelőre Lotte még nővére mellett él, és Teréz, akinek füléhez eljutott a legfrissebb bécsi pletyka, érdeklődik, igaz-e, hogy „Swirby a szép özvegy Deymnét nőül akarja venni”. Olvasmányokról is szó esik, elküldi testvéreinek a *Tell Vilmost*, „ezt a csodálatosan szép új Schiller-drámát” és egy korabeli híres regényt, Krüdener bárónő Goethe *Werthere* nyomán készült *Valérie* című könyvét. A misztikus vallásosságot hirdető Krüdenerné a meggyilkolt Pál cár utódjának, I. Sándornak bizalmasa lett és nagy hatást gyakorolt rá. Idővel prédikátorként járta a világot az önvizsgálódáson alapuló erkölcsi tökéletesedést, az embereknek hasznos erény gyakorlását hirdetve. Ez a manapság már teljesen feledésbe merült regény ráfelel hősnőnk legsajátosabb gondolataira, amelyek idővel életcéljává válnak. Ezt a már-már rögeszmével határos életcélt mélyíti majd el filozófusok s a nagy nevelő egyéniség, Pestalozzi műveinek tanulmányozásával.

A gyengélkedő, de azért váltig szórakozó Jozefin mellett felbukkan Beethoven. Lotte leveléből értesülünk, hogy Pepi meg ő felkereste: „Meglátogattuk Beethovent, igen jó színben van, és megígérte, hogy eljön hozzánk.”

Az ideg-összeroppanásból nehezen kilábaló fiatal özvegyben újra felébredt az érdeklődés a zene iránt. Lotte beszámolóiból követhetjük, hogyan tér vissza apránként életkedve.

„Beethoven két ízben volt nálunk. Pepi a minap meghívta ebédre, utána muzsikálás, kvartettek; Beethoven olyan kedves volt: midőn felkérték, rögtön eljátszott egy szonátát és variációkat, amelyeket nagylelkűen elküldök Neked. Nagy szeretettel üdvözlől Téged.”

Majd tíz nap múlva: „Beethoven nagyon kedves, szinte másodnaponként eljön órát adni Pepinek, mindig érdeklődik felőled, jelenleg operát komponál, és néhány gyönyörű részletet játszott el belőle.”

Terézt aggasztja a sok zenélés – egyelőre csak az! –, hátha felizgatja Jozefint. „Ne merülj be annyira a muzsikába, ha annyira hat az idegeidre. Az egészség mindenképp előttr való, nélküle nem élvezhetjük az élet javait.” Gondja megoszlik húga és vőlegénye, a távol levő „párás szemű hős” közt, akiért reszket.

Lotte már résen van. „Kis zenedélutánjaink ismét elkezdődtek. Múlt szerdán volt az első. Pepi kitűnően zongorázott, nekem még nincs bátorságom, hogy hallgatók előtt játsszam. Beethoven igen gyakran jön ide, órát ad Pepinek; őszintén szólva ez egy kissé veszélyes” – írja a társaságbeli nők szokásos, francia mondatokkal kevert német nyelvén.

Beethoven gyakori látogatásai Terézt is nyugtalanítják, hiszen a Mester rendezetlen anyagi viszonyok közt él, akárcsak Pepi. Jozefin az Operába is csak anyja jóvoltából jutott el. Brunszvikné ez egy-

szer megemberelte magát és kétszáz forintot küldött, hogy két lánya váltsón bérletet Guicciardiné páholyába.

„De mondd, Pepi és Beethoven, mi lesz ebből? Vigyáznia kell magára. Úgy gondolom, rá vonatkoznak a szavak, amelyeket a zongorakivonatban aláhúztál: Szívének elég erősnek kell lennie, hogy nemet mondjon; szomorú kötelesség, talán a leg-szomorúbb valamennyi közt” – írja az aggódó Teréz Lotténak.

Beethoven szerelmeiről szóló francia nyelvű könyvében Hevesy Andor azt állítja, hogy Lotte leveleinek hatására Teréz a további fejlemények megakadályozására Bécsbe utazott. Csakhogy állítására semmi bizonyíték sincs, és a napló ismeretében nem is valószínű, hogy így történt.

Érjük hát be annyival, hogy hősnőnk tépelődött és aggódott, hiszen világosan látta: a négygyermekes Jozefin nem kötheti sorsát a rendszertelen jövedelmű, pénzzel bánni nem tudó Beethovenhez.

Ezzel a gondolattal később is sokat vívódik Teréz. „Ezüsthöz hasonlatos a beszéd, de a hallgatás, hallgatni a kellő időben merő arany. Ezt a szép mondást ültette át Beethoven a zenébe. Álomnak tetszik, hogy ő házunk barátja, bizalmasa volt – csodálatos szellem, miért nem ment hozzá nőül Jozefin előzvegyülvén? Az anyai szeretet döntött – lemondott a saját boldogságáról” – írja naplójába 1846-ban Brunszvik Teréz. És két év múlva a már régen halott Beethovenről folytatott beszélgetés kapcsán: „... mily boldogság! sok éven át meghitt szellemi kapcsolatban voltam Beethovennel. Jozefin szívbeli barátja! Egymásnak lettek teremtve ők, és mindketten élnének még, ha frigyre lépnek.”

Jozefin volna a halhatatlan kedves? La Mara zenetörténész, aki, emlékezhetünk, először Terézben vélte megtalálni Beethoven nagy szerelmét, további kutatások alapján sok ötletességgel bizonyítja a Mester és Jozefin szoros kapcsolatát, és arra a fel-

tevésre hajlik, hogy Deym grófné a titokzatos „halhatatlan”. Brunszvik Teréz feljegyzéseiből is erre lehet következtetni. Idős korában, 1847-ben Schindler *Beethoven életrajzát* olvasva és kivonatolva így tűnődik naplójában: „Három levél Giuliettához? Inkább Jozefinhez szólnak, szenvedélyesen szerette őt.”

A három levelet – emlékezhetünk! – 1812 júliusában vetették papírra; ez kétségbevonhatatlan. Jozefin akkor már két év óta Stackelberg báró felesége; házassága ebben az időben erősen megromlott.

Károly főherceg, a hadsereg főparancsnoka elkezdte a háborút, és igaza volt. A Napóleon elleni szövetség, amelyet Pitt angol miniszterelnök hozott létre, csődöt mondott. Az egyesült osztrák, orosz és porosz hadak sorozatos vereséget szenvedtek, Bajorország a francia császárhoz pártolt, egyedül Nelson admirális aratott az angol flottával győzelmet a francia hajóhad fölött.

A fenyegető események hatására Ferenc király sürgősen összehívja az országgyűlést Pozsonyban. A diétának két fő napirendi pontja a nemesi felkelés, amelyre szükség lehet, és a magyar nyelv bevezetése a hivatalokban; az uralkodó ezzel akarja megnyerni a rendeket.

Az országgyűlés Pozsonyba szólítja Brunszvik József tárnokmestert, vele van családja és Teréz is. A diéták városában leghamarabb értesülhet a hadihírekről. A helyzet aggasztó, a franciák előrenyomulnak, mélyen behatolnak Ausztriába, s a vagyonosak már szívärognak ki Bécsből értéktárgyaikkal.

Jozefin Budán van gyermekeivel. Ingóságai az ellenség prédájául eshetnek. Cselekedni kell!

Kiderül, hogy az érzelmes, ábrándos „elsőszülött” bátor és ügyes szervező. Elhatározza, hogy amíg nem késő, Bécsbe utazik és Jozefin lakásából hazaviszi Martonvásárra a legértékesebb holmit.

Nagynénje és nagybátyja nyilván igyekeztek le-

beszélni. Brunsvik Teréz későbbi minden nehézséget vállaló eltökéltsége a jó ügy érdekében ekkor nyilvánult meg először. Nagyon makacs lehetett, de még így is elképesztő, hogy keresztülvitte akaratát. Hajadon nők nem utaztak akkortájt háborús időben, kivált olyan helyre, amelyet megszállhat az ellenség. Teréz nagybátyja kocsiján, felfegyverzett inas kíséretében vágott neki az útnak.

A Deym-palotában összecsomagoltatta a legértékesebb holmit, az ezüstműt, szőnyeget, dísz tárgyakat, s a teli ládákat öccse kocsijára rakatta, amely Ferenc külföldi körútja óta ott porosodott a színben. Két lovat vásárolt, nagybátyja hintáját lovastul Pozsonyba menesztette, ő maga a fegyveres lakájjal elindult Martonvásárra.

Lelkierejét akkor méltányolhatjuk kellőképpen, ha tekintetbe vesszük, miközben Jozefin ingóságait mentette, emésztette a gond völegénye miatt, akiről hosszú ideje semmi hírt nem kapott.

Martonvásárról utazik vissza Pozsonyba, onnan küldi a helyzetjelentéseket családjának. A háromnapos ulmi csatáról, amely 1805. október 17. és 20. közt zajlott le, az osztrák sereg számára oly szerencsétlenül, hogy a vezénylő Mack altábornagy húsz ezer főnyi katonájával megadta magát, Teréz angol nyelven ad hírt öccsének: „Az ellenség előrehatol, és nekünk nincs Generálisunk. [A Generális szó aláhúzva.] Ijesztő híreket kapok, az ellenség egy hét leforgása alatt elfoglalhatja Bécsset.”

Mackot a francia császár szégyenszemre Bécsbe menesztette, hogy személyesen vigye el a katasztrófa híret, s állítólag ezt mondta neki: – Ön engem szolgál, midőn ellenem harcol. – Szavait Teréz idézi egyik levelében.

Ő most már csak abban reménykedhet, hogy völegénye talán az ulmi csata foglyai közt van, és társaival együtt hajtják egy francia táborba. Zaklatott lelkiállapotáról tanúskodik október 29-én kelt levele. Az elején beszámol a hadi helyzetről, amely

részben megalapozatlan hírek nyomán átmenetileg kedvezőbbnek látszik, ugyanis Károly főherceg, a hadsereg főparancsnoka csatát nyert; a valóságos győzelemhez a képzelet hozzáilleszti az angol katonaság behatolását francia földre. „Ennek következtében az ellenség állítólag kivonul területeinkről, és lehetővé válna a békekötés” – írja Teréz családjának. Csakhogy maga is kételkedve fogadja ezt a fordulatot, mert odaírja az *állítólag* szót. „Egy lovasszáhad nem vett részt az ütközetben – reménységár ez. Talán az ő százada; ám egy belső hang nemet mond rá. Már az ütközet hírének megérkezte előtt néhány nappal sírnom kellett, vérrel borított testet láttam magam előtt.”

Brunszvik Teréz távol van még az egész emberiséget befogadó világszemlélettől. A levele elején feljajdul ugyan Károly főherceg győzelméről írva: nincs földi hatalom, amely a holtakat életre kelthetné, de ez a számonkérő részvét csak az osztrák hadsereg elesett katonáira vonatkozik, hiszen az utolsó bekezdésben kitör gyűlölete: „... minden közömbös nekem, csupán a franciákon szeretnék bosszút állni. Bár megölhetném azt, aki megölte őt – a szerettemet!”

Híre jött, hogy az uralkodó elhagyja Bécset, Budára megy, magyarjai körébe, de aztán mégis Morvaországot választotta, Olmützbe utazott feleségével, majd az osztrák sereg romjaihoz, hogy az orosz haderővel egyesítse. 1805. november 13-án a francia hadsereg a Mariahilferstrassén és a Burgkapun át bevonult Bécsbe, s rá két nappal a schönbrunni palotából Napóleon kiáltványt intézett az osztrák néphez. Pozsonyból elkezdődött a menekülés, s minthogy a diétát már előzőleg berekesztették, Teréz nagybátyja családjával Budára utazott anyjához és testvéreihez.

A Brunszvik-hagyatékban ránk maradt Szily Antalnak apjához írt levele Teréz saját kezű másolásában. A huszárkapitány leírja szerencsés megmenekülését az austerlitzi csatában, amelyben Napóleon december 2-án megsemmisítő diadalt aratott az egyesült osztrák és orosz haderő fölött. A levelet nyilván az apa juttatta el fia menyasszonyának.

Adatok híján ismét csak feltevésekbe bocsátkozhatunk, kutatva, miért bomlott fel a mátkaság. Egyvalami bizonyos: Teréz pártában maradt, Szily Antal pedig aggregénysorban halt meg.

Gergely Márta *Teréz, a kedves halhatatlan* című életrajzi regényében a jegyesség felbomlását a huszártiszt féltékenykedésével magyarázza. Teréz és Ferdinánd főherceg kapcsolatáról majd bővebben esik szó, de az életrajzi regény feltevését tény nem támasztja alá.

Valószínűbb, hogy a frigy a hozomány miatt hiúsult meg, amelyre a szerény jövedelmű Szily Antal kapitány jövődjé háztartásában nagy szükség lett volna, de Brunszvikné a vőjelölt könnyelmű híre miatt talán vonakodott kiadni. Teréz levelezéséből tudjuk, hogy még a menyasszonyság idején anyja más házassági tervet forgatott fejében, Vécsey báró ezredeshez szerette volna őt adni, akit nyilván társadalmilag és anyagilag egyaránt megfelelőbb férjnek ítélt, de lánya ellenkezésén megtört akarata.

A jegyesség felbomlása mélyen, alighanem jóvátehetetlenül megsebezte Terézt, mert amikor majd évek múlva az igen művelt Podmaniczky báró több ízben megkéri a kezét, ő ismételten elutasítja és naplójában ezt jegyzi fel: „Hideg maradtam, egy előző szenvedély elemésztette szívemet.” És negyvenkét esztendősen ezt írja az Antal-nappal kapcsolatosan: „Toni – ez a név szent nekem –, igen, úgy véltem, a szív vonzalma, a sors szava magával ragadott.”

Brunszvik Teréz

Brunszvik Ferenc

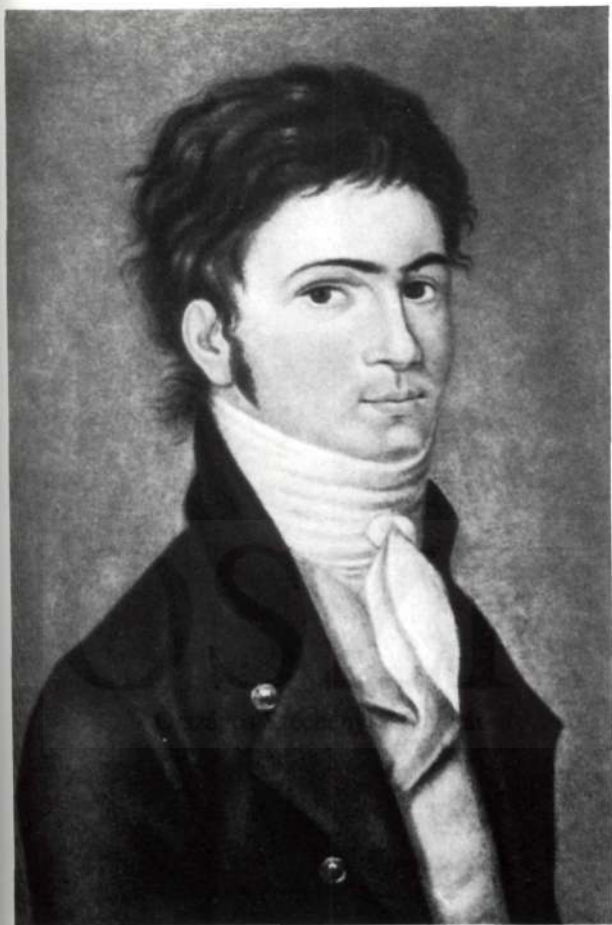

Josefin

A martonvásári kastély

A fatal Beethoven

Johann Heinrich Pestalozzi

*Teleki Blanka, Teréz unokahúga
és „szellemi gyermeke”*

*Az idős Brunszvik Teréz
(Barabás Tibor rajza)*

A FŐHERCEG

József nádor hiába érvelt amellett, hogy az uralkodó Napóleon elől meneküljön Magyarországra, Ferenc császár és király Morvaországban maradt, de gyermekeit és öccsét, Ferdinánd salzburgi választófejedelmet Budára menesztette, levelében lelkére kötve a nádornak, emelje ki a magyarok előtt, hogy ő sarjaiban legféltettebb kincseit bízta rájuk. Az óvatos József főherceg Budát túl közelinek ítélte a franciák megszállta Bécshez, s az uralkodó gyermekeit Kassára küldte. Elővigyázatossága felesleges volt, december 26-án Pozsonyban békét kötöttek a háborúzó felek. Ausztria elvesztette Velencét, Tirolt és Salzburgot, a zenekedvelő és -értő Ferdinánd főherceget másodszor fosztotta meg trónjától Napóleon, először a toscanai nagyhercegségtől, másodszor a pozsonyi békével a salzburgi választófejedelemségtől. „Ezekután Napóleon kegyeiből Würzburg nagyhercege lett” – jegyzi meg *Memoárjaiban* Teréz keserű gúnnyal Napóleon ellen, aki-ben csak az Európa békéjét feldúló hódítót, a nagy „kis káplárt” látja.

A politikai események nem szegték kedvét Ferdinánd főhercegnek, mert egymást érték a rendezvények, élőképek, bálók, hangversenyek. Hetente kétszer-háromszor tartottak zenés összejöveteleket s nagyszabású koncerteket a királyi várban, Ferdinánd lakásán, abban a teremben, ahol a főherceg gyűjteményének híres festménye, Raffaello egyik Madonna-képe függött, hol meg Brunsvik főtárnokmester budai vagy Széchényi Ferenc grófék pesti palotájában. Teljes oratóriumokat is előadtak, Teréz egymaga énekelte az alt szólamot, s a betanításban is részt vett, Jozefin a sopránok közt Teréz szavaival: „az ifjúság és szépség fényében tündökölt, lelkes volt, elmés és okos”. A jó hangú főherceg a basszus részleteket adta elő. A vonzó Jozefinnek Ferdinánd főudvarmestere teszi a szépet, még-

pedig ugyancsak hevesen, mert a távol levő feleség féltékenykedik; maga az özvegy főherceg Teréznek udvarol, s a *Fél század életéből* szerint a két Brunszvik nővért így emlegeti tréfásan: az enyém, az öné.

A napló egyik részletéből arra következtethetünk, hogy Ferdinánd azt szerette volna, ha Teréz követi őt würzburgi udvarába. Nyilvánvaló, hogy udvarlása hidegen hagyta hősnőnkét, bár női hiúságának jólesett. Az is lehetséges, hogy Szily Antal gyors hazaérkezése Teréz kérésére, a főherceg közbenjárására történt.

A kapitány érzelmei nem változtak meg, ezt bizonyítja Lotte – már Telekiné – „Csak neked szól” feliratú levele Terézhez: „Tehát Toni visszavert – szíve a régi. Ó, drágám, mily öröm ez a te szívednek. Átérzem örömdetet, de a fájdalomadat is, hogy leghőbb óhajod elé akadályok gördülnek.”

Lotte soraiból kiderül, hogy a nagynéni, aki eleinte pártolta a Szilyvel kötendő házasságot, most ellene van. Ám a döntő szót nyilván Brunszvikné mondta ki, feltehetően a hozomány megtagadásával. Minthogy a levél nincs keltezve, nem tudhatjuk, hogy a huszártiszt szabadult-e már 1806 kora tavaszán, a sorozatos ünnepségek idején, amelyek Ferdinánd würzburgi nagyherceg távozását megelőzték.

A nádor neve napjára négyrészes allegorikus zene-s pantomimot adtak elő, a prologusban Brunszvik József lánya, Henrietta köszöntötte műzsaként a palatinust és fivérét, az élőképek harmadik részében Teréz, mint özvegy, két apátlan gyermekét kézenfogva a nádort ábrázoló szobor pártfogásába ajánlja a kicsinyeket. Vajon eszébe jutott-e Jozefin és három árvája Ferenc császár színe előtt?

A nagyherceg, akinek Teréz „nem óhajtott Egériája” lenni, 1806 áprilisában elhagyta Budát. Búcsúzáskor hősnőnknek mindkettőjük kedvelt zene-

szerzője, Paer egyik oratóriumának partitúráját nyújtotta át díszes kötésben.

Amikor Teréz május végén húgával együtt Erdélybe indul, hogy Lotte szülésénél mellette legyenek, eljegyzése már felbomlott.

HOSSZÚFALU, TÚL AZ ALVILÁGI NÉGY FOLYÓN

1806. május végén Teréz és Jozefin útnak indult a Szatmár megyei Hosszúfaluba, Teleki Imre kastélyába. Lotte várandósságát Terézzel közölte először abban a „Csak neked szól” feliratú levelében, amelyben Szily kapitány visszatérte feletti örömről és a családi ellenkezés miatt való aggodalmáról írt. Állapota egyelőre titok, de nagyon szeretné, ha Teréz és Jozefin eljönnének hozzá a lebetegedésre Hosszúfalura. „Ugye nem hagytok cserben?” Már ebből a levélből kiolvashatta Teréz, hogy szelíd, simulékony, derűsnek született húga súlyos nehézségek közepette él a világtól elzárva a pompásan berendezett kastélyban.

Lotte – őszintén vagy udvariasságból – azt írta, kimondhatatlanul szeretné, ha anyja is meglátogatná, majd így folytatta: „de bizonyos vagyok benne, száz dolog is van itt, ami kihívná nemtetszését, amin én idővel talán, ám most semmiképpen nem változtathatok. Emyvel nagyon óvatosan kell viselkedni, ha a legcsekélyebb kifogást emelik az ellen, ami házában szokásos, fellobban haragja. Nos, képzeljétek el itt a mamát; ennek semmiképpen nem lenne jó vége. Írjátok meg egy külön oldalon, mit gondoltok erről, de ne írjátok rá »Csak neked szól«, ha férjem esetleg meglátná, rossz néven venné.”

S a zsarnok férjen kívül az alig húszéves Lottének anyósa szeszélyeit, túszerűs-megjegyzéseit is el

kell viselnie, amikor az kolozsvári otthonából vagy a saját vidéki kastélyából ellátogat Hosszúfalura.

Teleki Imre kórosan nagyra növekedett énje manapság kitűnő alany volna a pszichológus számára. Öröklött hajlam s a szülői példa ferdítette el, hiszen különcc volt apja is: negyvenévesen, egy válassal a háta mögött, fogadásból házasodott, kedvenc lovát tette fel hat ló ellenében, hogy feleségül veszi az első szép lányt, akivel útközben összeakad. Egy idő múltán viselő nő állított be Telekiék Kende Lóna-i kastélyába; közölte, hogy ő a gróf felesége, s ezentúl itt fog lakni. A gróf távol volt, tisztartója üzenetére hazajött.

A *Memoárokb*an Brunszvik Teréz is megemlékezik a furcsa házasságról. Idősebb Telekiné jónak látta elködösíteni származását, mert az emlékezősekben ezt olvashatjuk: „Senki nem tudta meg azóta, ki lánya volt . . . Egymás után két fia született, akik közül az idősebbik hosszas bénultság után nyomorultul halt meg. Az ifjabbik, a sógorom örökölte a nagy javakat, jobban mondva megosztozott rajtuk édesanyjával.”

Teréz saját bánatát legyűrve nekivágott hűgával a viszontagságos útnak. A fogadóknak közös szobákban aludtak, mint valaha, lánykorukban – Brunszvikné takarékoskodott a költségekkel. Szatmárnémetiben sógoruk várta őket: hatlovas hintóval jött elébük. Nélküle aligha értek volna el a Nagybányától kétórányira lévő Hosszúfalura. „Vadregényes szépségű táj, úttalan utak. Magát a birtokot négy folyó vette körül, ahogy a poklot ábrázolják a mitológia szerint: Cocytos stb. Itt a következő neveket viselik: Szamos, Lápos, Aranyos és Bereznó. Orvos, patika, pap, templom két óra járásnyira csak halálos veszedelmek közt kereshető fel, mert a kőrösi járásban ismeretlen fogalmak a hidak a sebesvízű folyók felett, sőt gázló sincsen, kivéve a Szamoson” – tudósít a *Fél század életemből*.

Brunszvikné a lánykéréskor kijelentette a református Telekinek, hogy a vallási előítéletek távol állnak tőle, de kiköti, hogy Hosszúfalun, a kastélyban katolikus papot kell tartani, továbbá: a fiatal házaspár a teleket felváltva töltsék hol Kolozsvárott, az egyik anyósnál, hol Budán, a Brunszvikházban.

„Teleki mindent megígért, de semmit nem tartott meg. Soha a világ még makacsabb zsarnokot nem látott!”

A két nővér útközben eltűnődhet, hogy a dús-gazdag Teleki miért nem építtet hidakat a négy folyóra. A töprengésre volt alkalmuk, mert a gróf egész úton jóformán ki nem nyitotta a száját. A kastély elé érve a felirat a homlokzaton mindent megmagyarázott: „Bene qui latuit, bene vixit.” Boldogan élt, ki rejtőzködve élt.

A fiatalasszony teljes odaadással szolgálja férje rigolyáit. Magányos. A gróf „bezárkózva dolgozószobájába tudós munkálatokkal foglalatalkodott”. Senki át nem lépheti a küszöböt, még takarítani sem enged, ablakot kinyitni sem szabad.

Teréz azt írja sógoráról, hogy rendkívül eszes ember, művelt és metszően gúnyos. Manapság azt mondanánk rá, hogy merevsége, dogmatizmusa és önhittsége a paranoiával határos. Kastélyában a háztartás legcsekélyebb részletének is akaratát, szélsőségeit kellett szolgálnia. Idővel a gyermekei mellé szerződöttnél nevelőnőket levizsgáztatta idegen nyelvekből és zenéből – ő maga kitűnően tudott angolul, franciául és természetesen németül, és ugyancsak gyengén, de makacs kitartással hegedült. Ha a nevelőnő nem ütötte meg a kívánt mértéket, vagy éppenséggel nem volt hajlandó alávetni magát a vizsgáztatásnak, máris indulhatott vissza a keserves úton.

Teréz így jellemzi Telekit: „Pompás fej! Honfitársai nagyra becsülnék, és sok jót is tehetne, ha nem volna olyan tiszta és fennkölt mindaz, amit

akar s nekik javasol, egyszóval, ha tervei használhatóak volnának.” Szerinte Lotte túlzott engedékenységű volt az oka, hogy Teleki különcsége egyre kórosabb méreteket öltött, s önmagát túlbecsülve végül „embergyűlölő lett – utálta az embereket és főként honfitársait”.

Teleki kisajátítja magának feleségét, s a két nővér elkeseredve látja, hogy hűguknak nincs és nem is lehet szabad akarata, ura teljes önmehtagadást, meghódolást követel tőle minden vonatkozásban és minden területen. „Mi, akik szabadnak születünk és szabad nevelésben részesültünk, sok dolgot nem értünk meg, és éppen ezért sok dolgot nem is tudunk helyeselni. Sógorunk egész életmódja idegenül hatott ránk, éppen úgy, mint egy évvel és néhány hónappal előbb Lottére.”

Teréz és Pepit felháborítja az ura parancsát és szeszélyeit leső, a végletekig engedelmes alattvalói állapot, amelybe az önkényuralkodó férj hűgukat süllyesztette. Nemük megbecsülését és jogos emberi önértetét, lelki függetlenségét valló nézetükre ráfelel Goethe nevelési regénye, a *Wilhelm Meister*, amelyben az alkotó kifejti, hogy a nők sajátos feladata, az otthon vezetése, valójában nagyobb önállóságot biztosít, mint a férfiak számtalan külső eseménytől, bonyolult viszonylatoktól függő, ahhoz alkalmazkodni kényszerülő tevékenysége. A korabeli német irodalomban, főként Goethe és Schiller műveiben, a testvérek alapvető olvasmányjaiban, a női munka és hivatás morális és társadalmi értékének felismerését és megbecsülését olvashatták. „Lotte hűgunk azonban egészen más természetű volt, mint mi” – állapítja meg Teréz.

Lotte helyzetét anyósa is súlyosbítja. Özveggy Telekiné azt szerette volna, ha gazdag egyetlen fia vagyonaos erdélyi mágnáscsaládból hoz feleséget; ahogy a *Memoárokban* olvashatjuk: „akkor és talán még ma is Magyarországot Erdélyben *külföldnek* tekintették.” És talán az is motoszkált özveggy Tele-

kinében – akit fogadásból vettek el, majd a mendeda szerint a nászút után elhagytak, és másállapotban állított be ura kastélyába –, hogy nászasszonyi kapcsolatba kerülve valamelyik népes családdal, ő maga főrangú társaságra lel, és fiát is kiragadják magányosságából. Zsémbeskedése csillapult ugyan némileg az unoka születésének közeledtével, de Lotte az ő természetétől is szenvedett. „Valóságos angyal volt egész életében: csupa türelem és jóság” – jellemzi őt Teréz.

A drága bútorokkal, értékes antik dísztárgyakkal berendezett kastélyban hatalmas könyvtár s egy Rembrandt-kép – a ház ura Göttingából hozta –, de a palotának is beillő hatalmas épületben úgyszólván semmi higiénia, alig van benne fürdőszoba, az is kezdetleges és jóformán kifűthetetlen.

Czeke Marianne a napló kritikai kiadásának kiváló bevezető tanulmányában felveti a gondolatot, hogy a férje zsarnoksága alatt panasz nélkül sínylődő húguk helyzetét Teréz és Jozefin alighanem összehasonlítja azzal a tisztelő hódolattal, amellyel Ferdinánd főherceg, kivált pedig Wolkenstein gróf vette körül a két nővért. Talán ennek az emléknek hatására ír Teréz vigasztaló sorokat Pepi rajongójának, a Würzburgban epekedő főudvarmesternek, aki jó ideig nem kapott levelet imádottjától. A főudvarmester a válaszlevelet megőrizte:

„Legdrágább Barátnőm,

... Az irántam tanúsított meleg érdeklődés kétségtelenül feljogosítja Kegyedet a bizalom szavaira. Még inkább megtisztel engem a barát szó, amellyel kitüntet, s amely kétségtelenül magába foglalja mindazt, amit én kívánhatok, amióta a sors megajándékozott engem a Kegyed és nővére ismeretségével. Vágyaim célját elértem, hiszen Kegyed biztosít engem, hogy tudatában van baráti érzelmeim őszinteségének, melegségének és mélységének a család iránt, amelyet sajnos, számomra későn ismertem meg.”

Wolkenstein gróf válaszából kiderül, hogy Teréz írásával egy időben az „imádásraméltó Pepi” is adott magáról életjelt. „Képzelve örömet, elragadtatásomat, midőn olvastam. Szinte túllontúl sok boldogság egyszerre. Hogy szeretem őt, és mennyi hálaival tartozom neki! . . . Mindenekelőtt felejthetetlen számomra az Önöknél töltött este, midőn először láttam Pepit elbűvölő szeretetreméltóságában és lényé teljességgel megsemmisített. Bizonyára sejtelve sem volt a rám gyakorolt hatásról – de éppen ebben rejlik varázsereje.”

És megkapóan szól Wolkenstein gróf arról, hogy szívének tizenkét év óta tartó háborítatlan nyugalma után lángolt fel benne a szerelem. A hódolat ékes kifejezéseikhez képest még riasztóbb a sógor komor hallgatása, epés megjegyzései, kurta parancsszavai, a nagy műveltségű ember barbár viselkedése. A két nővér bizonyára érezte, hogy hűgük élete szenvedés és megaláztatás a gazdag mánás mellett. És kimondták: Lotténak sürgősen Kolozsvárra kellene utaznia, hogy ott hozza világra gyermekét.

A kérést vagy inkább tanácsot Teleki kurta nemmel utasította vissza, beérte azzal, hogy orvost hozatott Kolozsvárról, és persze a bába is jelen volt a szülésnél. Jozefin fogta húga kezét az ijesztően hosszú vajúdás alatt, s alighanem a szülőszobában szerzett tapasztalatok birtokában tudott Teréz egymaga – bába nélkül – segédkezni évek múltán Jozefin kislánya, Minona születésénél.

„Lotte kimondhatatlan kínokat szenvedett, és már azt hittük, ő is, a csecsemő is elpusztul” – így a *Memoárok*. Teleki állítólag öngyilkosságot forgatott fejében, ha feleségét elveszti.

„Lotte hűgünk július hatodikán szép, barna, igen erős leánykát hozott világra. A kisleányt Mária Blanka névre kereszteltük” – írja Brunsvik Teréz.

Az újdonsült apa aggódik a csecsemőért, vagy az bántja, hogy az elsőszülött lány, nem fiú, a Teleki

név továbbadója. „Ebben az időben Lotte testvérei is sokat szenvedtek, mert Imre sógor a maga sötét hangulatában mindenütt a család boldogságát fenyegető rémeket látott.” Lehetséges, hogy Jozefin, a négyszeres anya előhozakodott tapasztalataival a csecsemőgondozást illetően. Heves jelenetre került sor, Teréz és Pepi az utolsó két hét alatt magukban fogyasztották el a sokfogásos ebédeket. Lotte az akkori idők szokása szerint még gyermekágyban, nővéreit a férj valósággal kiüldözte a kastélyból, de amikor utazásra került a sor, a hatlovas hintóban ismét elkísérte őket özvegy Telekiné kolozsvári házába.

A grófné vendégszeretően igyekezett jóvátenni Teleki Imre mogorvaságát. Nem titkolta, hogy fiát olyan embernek tartja, akit nagyon nehéz megszeretni, ezért kötött ki egyesztendei határidőt a házasság elé. Úgy tetszik, egyre inkább becsüli fiatal menyét, hogy a világtól elzárva, minden társas szórakozásról lemondva zokszó nélkül engedelmeskedve él férje mellett.

Az út hazafelé csodálatos tájakon át vitt, a festői érzékkel megáldott Teréz később összevetheti az erdőborította, hősipkás hegyeket az osztrák Alpokkal, a svájci havasokkal. Kolozsvár és Nagyvárad közt negyvenkétszer keltek át a Sebes-Körösön. Augusztus derekán érkeztek vissza Martonvásárra.

Beethoven első életrajzírója, Schindler szerint, aki a közlést magától a Mestertől hallotta, Beethoven Martonvásáron töltötte 1806 nyara egy részét, s ott fejezte be az *Appassionata* szonátát, amely nyomtatásban, Brunszvik Ferencnek ajánlva a következő év februárjában jelent meg. Hosszasan idézhetnénk a zenetörténészek eltérő véleményeit, hogy találkozott-e az alkotó az Erdélyből hazatérő nővérekkel, mindenekelőtt Terézzel. És amikor már bebizonyosodott, hogy azt a három levelet nem írhatta Teréznek, az egyik legalaposabb Beethoven-kutató, Rie-

mann ezt írja: „Mint hogy Teréz kiváló zongorista volt, feltételezhetjük, hogy a fivérnek ajánlott szonáta elsősorban az ő személyének szolt.”

Fogadjuk hát el – a valószínűség is erre mutat –, hogy Beethoven még Martonvásáron időzött, amikor Teréz és Jozefin augusztus derekán hazaérkezett, és talán már otthon voltak, amikor a Brunsvik-kastélyba vendégségbe érkezett művészi hajlandóságú táblabíró feljegyezte: „Az a Beethoven, az tud ám szépen zongorázni!”

A *Memoárok*ban csupán néhány sor utal erre a nyárra. „Beethoven eljött Budára; eljött később Martonvásárra is, és felvettük abba a kis köztársaságba, amelynek csupa kiválasztott férfi és nő volt a tagja. Egy kerek térséget magas, nemes hársfákkal ültettünk be; minden fa a társaság egy-egy tagjának nevét viselte, és ha egyik-másik nagy fájdalomkra távol volt is, mégis beszélhettünk a jelképekkel, örömet s okulást merítve szavaikból.”

A Beethoven-kutatók feltételezik, hogy vagy ebben az időszakban ajándékozta Teréz a Mesternek olajfestésű miniatúr arcképét, vagy Martonvásáron, vagy ami még valószínűbb, Bécsben; ugyanis a Jozefinnel folytatott levelezés hiánya arra utal, hogy az őst és a telet a császárvárosban töltötte Pepi mellett. Az arckép a bonni Beethoven-ház birtokában van, s a múzeum néhány tárgyát tartalmazó füzetben is megjelent a következő szöveggel: „Brunsvik Teréz grófnő, Beethoven halhatatlan kedvesének arcképe. Az 1806-ban készült kép J. B. Lampi munkája, és hátoldalán olvasható Beethoven menyasszonyának saját kezű ajánlása. A képet Beethoven kincsként őrizte haláláig. Később a család tulajdona lett, 1890-ben megszerezte a Beethoven-ház.”

A bonni emlékházban őrzött kép tehát azonos a Mester halála után a levelekkel együtt megtalált miniatúrral. Idővel egy Brunsvik leszármazott, Kórompa kastély tulajdonosa a múlt század végén

Bonnban egy rézmetszetet vásárolt a Brunszvik Teréz-képről, és meglepetten állapította meg, hogy eredetije ott függ a kastély képtárában, szemben vele pedig Brunszvik Jozefin képmása – mindkét mű egy Kallhofer nevű festő munkája. A két festményt a tulajdonos a rézmetszet megvásárlásáig mitológiai alakok ábrázolásának tartotta.

Romain Rolland *Beethoven élete* című nagy művében, s előtte már a franciául író Hevesy Andor, aki Beethoven szerelmi életét dolgozta fel, valószínűnek tartja: a miniatúrt Teréz saját kezűleg másolta le, hogy Beethovennek ajándékozza. Teréz kitűnően rajzolt – erről már esett szó –, s ahogyan ő maga írja, kivált a portrék készítésében és másolásában jeleskedett.

„DÖNTŐBB JELENTŐSÉGŰ KORSZAK FELÉ KÖZELEDEM”

Így vezeti be a *Fél század életemből* a sorsfordító utat, amelyre Teréz 1808 nyarán Jozefinnel együtt elindult.

Özvegy Deymné, egyre inkább elégedetlenkedve a házi nevelőkkel, elhatározta, hogy német földön megfelelő intézetet keres két fia számára. A pedagógiai célzatú útra nénye vele tart. Brunszvikné talán nem is elsősorban az unokák és Pepi, hanem legidősebb, még mindig – és félő, hogy végérvényesen – pártában maradt lánya kedvéért erőt vett szűkmarkúságán: díszdobozban hatszáz újveretű körmőci aranyat adott nekik.

Teréz boldog várakozással indul neki a nagyvilágnak. Ez ideig még soha nem jutott túl Ausztria határán. „Német Kínának nevezik ezt az országot” – veti majd papírra sok-sok év távlatából. Húgával útra kelve még korántsem ez a véleménye.

Mennyi keserűség, csalódás, megaláztatás előzte meg ezt a közös utat, s aki ismeri a naplót, eltűnőd-

het azon a szenvedélyes és önkínzó kapcsolaton, az elfogult rajongás és a szomorú tisztánlátás váltakozásain s a minden sérelmet feloldó, megértő szereteten, amely Terézt hűgához fűzi.

Amikor Erdélyből, a Teleki-kastélyból visszatértek, Jozefin kijelentette, hogy Tézit magával viszi Bécsbe, mégpedig véglegesen. Ők ketten megbeszélték: egyikük sem szándékozik férjhez menni, hiszen az *igazi* házasság célja és értelme, hogy a két élettárs egymást és önmagát tökéletesítse, s az ilyen szövetség módfelett ritka, lévén a házasság béklyó a többre hivatott léleknek.

Brunszvikné feltehetően úgy vélekedett, töltse csak Teréz a telet meg a tavaszt Bécsben; hátha akad megfelelő férjjelölt a nagynénik buzgólkodása következtében, s ha nem akad, legalább szórakozásban lesz része.

Csakhowy hamarosan kiderült, Pepi úgy képzelte, hogy véglegesen nála élő nénjének anyjuk kiadja hozományát, azt a bizonyos harmincezer forintot, amely elvben mindegyik Brunszvik lányt megilleti, s ők vehetnének egy kisebb házat, ahol Teréznek megfelelő lakosztálya lenne. Jozefin pedig megsabadulna a hónapos szobákkal teli Deym-palotában lévő lakásától, amely amúgy is kezd szűkké válni a négy gyermek, a nevelőnő és házitanító, a dada és a többi személyzet miatt. Pepi megutálta a hatalmas épületet az elszámolásokkal járó nyüglődéssel együtt; ha eladná, az adósságok nem nyomnák tovább. Ránk maradt írások bizonyítják, hogy nénje útján is kérte anyjukat, vásárolná meg a Műcsarnok épületét, de Teréz hiába próbálta erre rávenni Brunszviknét.

Az egykori Seeberg kisasszony, aki szinte gyerekfővel tanulta meg a pénz és a javak értékét kártyás anyja mellett, hallani sem akart a hozomány kiadásáról. A későbbi eseményekből kiderül, hogy még nem mondott le Teréz férjhezmeneteléről,

azonfelül Jozefin pazarlásáról bőségesen értesült bécsi sógornőitől. A Pepi körül keringő imádók, akikről, legalábbis *részben*, a sógornők révén ugyancsak tudomást szerzett, aligha voltak ínyére. A garasoskodó anya hébe-hóba kiségitette előzvegyült lányát, Jozefin köszönő levele is tanúskodik róla, de érthető, hogy nem bízta rá Teréz jövőjét.

Kétségtelen, hogy Jozefin nem csupán a remélt harmincezer forint visszatartása miatt utasította ki végül nővérét házából, vagy inkább nem tudta, hogy főként emiatt tette. Idegállapota hisztériába hajlott. Gyakran kínozták erős fejfájások; szenvedélyes anya, de gyermekeivel csak ötletszerűen foglalkozott, gyakorlatban nevelőkre és nevelőnőkre bízta őket, s a házi pedagógusokat sűrűn változtatta.

Amikor Terézt házába hívta, fennkölt terveket szőtt. Azt remélte és akarta, hogy Teréz meg ő egy mást javítva munkálkodjanak jellemükön, de ön-imádó egyéniségéből következően szinte bizonyos, hogy a kritikát nem bírta elviselni, és felgyülemelő ingerültségét Terézen töltötte ki, fölényesen, sőt olykor gonoszul oktatta őt. Lehetséges, sőt igen valószínű, hogy a hajadon nővér jelenléte egyszer-másszor terhére volt a széptevőktől körülrajongott fiatal nőnek. Így kerülhetett sor rá, hogy egy szóváltásban kijelentette: négy gyermeke és házi gondjai mellett nem ér rá nényét tökéletesíteni, Teréz pedig őt egyenest lefelé húzza, ahelyett, hogy segítene neki a fölemelkedésben.

Ez a kitörés nemcsak Jozefin kórosan felduzzadt énjére jellemző, hanem Terézre is, aki elsősorban önmagában kereste a hibát.

Elmélkedések önmagamról címet viselő, francia nyelvű írásában így tekint vissza a kiutasítást megelőző időszakra: „Boldog voltam vele és körülötte, s megfedkeztem róla, hogy ez a boldogság nem belőlem áradt; egyéniségem és viselkedésem gyűlöletessé tett engem előtte, annál is inkább, mert ő

maga a tökéletesedésre törekedett – túlságosan elmaradtam ezen a téren, és makacsságom megakadályozta, hogy ő magához vonzhasson engem. Még most is teljességgel él bennem a keserűség, a fájdalom, a kétségbeesés, midőn végül azt mondta nekem: nem tarthat többé magánál.”

Teréz összetörten érkezik anyjához. Minden lelkijét összeszedve felteszi magában, hogy elszakítja azt a szoros érzelmi köteléket, amely őt hűgához fűzi. Véget vet kiszolgáltatottságának. Elkeseledését tüzei, hogy nagynénje, Dezasse-né, aki tanúja volt Bécsben egy s másnak, kijelentette: Pepi szárazdadát csinálna belőle.

Ezentúl másként fog élni! Hasonulni akar a többiekhez, s elhatározza, hogy a töprengést, az aggályoskodást elfojtja: könnyed lesz, vidám, szórakoztató. Több gondot fordít külsejére ezentúl, hiszen anyja sokszor megróttá amiatt, hogy nem törődik eleget megjelenésével. Olvasmányain is változtat: a történelmi és filozófiai művek helyett szépirodalmat, divatos regényeket fog olvasni.

Brunszvikné örülhet a változásnak. Amikor az őszi munkák végeztével téli lakásukba, a budai Tárnok utcai házba költöznek, Terézt mintha kicserélték volna. De hadd idézzük a *Memoárokat*: „A hallgatag vadóc, aki minden pillanatban megsebződött, vidám, élénk és szórakoztató társas lényé vált, és máris részem volt fáradozásom gyümölcsében. Kedvelték, keresték társaságomat, és minden szórakozásban részt vettem.” Csakhogy az önvizsgálatban azt is megállapítja, hogy mindez „majmolás” volt.

A visszatekintő önvizsgálat az 1808–1809-es évekből származik, abból a korszakból, amelyben Brunszvik Teréz szellemi átalakulása elkezdődött, s a „majmolás” szó kiváló pszichológiai érzékről tanúskodik. Teréz felismerte, hogy lényünkben eredő saját képességeinket és hajlamainkat kell úgy kifejleszteni, a károsakon erőt véve, hogy önmagunk-

kal többé-kevésbé harmóniában élő, társadalmilag értékes emberré váljunk. A természetünktől idegen magatartás, az utánczás nem hozhat értékes eredményt, ez csak az önmagunkkal lefolytatott öszinte, következetes rendteremtő küzdelem árán érhető el. Brunszvik Teréz idővel a pedagógus talán legfontosabb munkáját látja abban, hogy a rábízottak egyéni hajlamait, sajátosságait tekintetbe véve erre a küzdelemre nevelje, buzdítsa, szoktassa őket.

Saját kijelentése szerint a példakép, amelyhez a hűgával történt szakítás után idomulni akar, a társaságbeli hölgy, de aki naplóját olvassa, úgy véli, hogy valójában – lehet, nem tudatosan – a könyved, elbűvölő Pepit akarja utánozni.

Brunszviknénak sem hajlama, sem hajlandósága, sem ideje lelkiállapotok megfigyelésére. Beéri az- zal, hogy legidősebb lánya megváltozott: nagy gondot fordít külsejére, társaságban csillogtatja szellemét és zongorajátékát, simulékony, vidámnak tetszik és élénk, táncmulatságokra jár, előadásokat szervez, amelyeken a műkedvelők színdarabokból mutatnak be részleteket, s ő maga sikerrel játszik el különböző szerepeket olyannyira, hogy „a szavalás királynőjeként” ünneplik. Udvarlók bukkannak fel, a napló szerint: „néhányan belémszerettek, mások meg el akarták hitetni, hogy szerelmesek belém”.

Brunszvikné úgy véli, lánya jó úton van egy megalapozott házasság felé, de aggasztja Teréz gyakori betegeskedése. A jegyesség felbomlása, majd Joze- fin kíméletlensége, a kényszerű elszakadás attól, akivel oly szorosán összeforrottnak érezte magát, az erőfeszítések a másféle életvitelre – mindez alá- ásta Teréz amúgy is gyöngé egészségét.

Az anya orvosi tanácsra elhatározza, hogy a nyár egy részét csehországi fürdőkben, mégpedig Karls- badban és Franzensbadban tölti lányával. Mindkét helyen mozgalmas a társas élet, földbirtokosok, megállapodott korú katonatisztek, hivatalnokok kúráznak ott, s ahogyan a naplóban olvasható,

Brunszviknét „talán az a titkos ok is készítette a nyaralásra, hogy lányát férjnél lássa”. Érthető óhaj, hiszen a hajadonsorban maradt nők társadalmilag alárendelt helyzetben éltek – ez még olyan apróságokban is megnyilvánult, hogy a kanapéra csak férjes asszony ülhetett –, afféle ötödik kerek volt a szülői háznál vagy férjezett nővérüknél, házas fi-
véréknél.

1807-ben a gyapjú jól jövedelmezett, az intéző harmincezer forintot számolt le Brunszviknének. A jelentékeny összeg felvillanyozta a grófnét: lányával felkerekedett. Prágán át érkeztek Karlsbadba. A magára erőszakolt *ént* mutató Teréz ott is lelke a társaságnak, de az anya, talán okulva Jozefin esetéből, nem erőltette. Egyébként minden tőle telhetőt megtett, négyezer forintot költött a nyaralásra, igaz, a két bunda ára is benne foglaltatott, mert a szokatlanul hidegre fordult júniusban kénytelen volt Prágában prémkabátokat vásárolni.

Télen Budán folytatódta a sikerek. Teréz okos filozofálással köríti szerepjátszását: „Nem elég, hogy nem tudjuk boldoggá tenni egymást, még azt az örömet is elraboljuk egymástól, amit minden szív megengedhet olykor magának.” De a kétségbeesés is kitör belőle: „Gyakran szétszaggatnám keblemet, szétzúznám a fejem, hogy oly keveset bírnunk jelenteni egymás számára.” A felgyülemlett szeretet nem tud hasznos tevékenységben hatni – egyelőre teher.

Elégtételben is volt része. Jozefin, akivel jó ideig a levélváltás is megszakadt, ismét magához hívta az egymás tökéletesítése érdekében, főként pedig azért, hogy két lánygyermekét közösen neveljék. Terézben talán ott motoszkált nagynénje megjegyzése a szárazdadaságról, és bizonyára elevenen fájt még a kiutasítás emléke. Meglehet, hogy társasági sikereihez is ragaszkodott; ki tudja, ünnepelnek-e ennyire húga mellett. És hátha megismétlődik a múltbeli jelenet?

És mégis, Jozefin az értő társ; Brunszvikné dermesztő gyakorlatiassága közelében Teréz fájón érezte hiányát. S a társaságbeli kapcsolatok nem pótolhatják a két nővér meghitt, magasröptű beszélgetéseit.

Habozás és tépelődés után mégis nemet mondott.

A következő nyarat ismét Karlsbadban töltötte. A vendégeket számon tartó kimutatás szerint „1808. június 21-én megérkezett Brunszvik grófné született Seeburg bárónő excellenciája grófnő leányával és személyzettel”. Teréz azt írja, hogy előzetesen Bécsben voltak, és megállapodtak: Jozefin követi majd őket Karlsbadba. A kibékülés tehát megtörtént.

Különböző levelekből tudjuk, hogy Beethoven változatlanul gyakran látogatja a szép özvegyet, továbbá, hogy Teréz Beethoven-interpretációjáról elragadtatással nyilatkoznak a karlsbadi társaságban.

Folyik a mondén élet. Az előkelő körök fürdőhelyén ismerkedett meg Teréz a drezdai írópárral, az elvált Recke báróné született Medem grófnővel és Tiedgével, a nagy tudású, közepes költővel, akiket szabad élettársi kapcsolat fűz egymáshoz. Mindketten túl az ötvenen, de lélekben fiatalok, lépést tartanak a legfrissebb szellemi áramlatokkal. Ők ajándékozták meg hősnönket Delbrück königsbergi professzor művével, amely a szép hatását fejtegeti az emberi lélekre. Teréz alighanem ebben az esztétikai tanulmányban találkozott először Kant nevével.

Eltűnődhet az írónő és a költő társadalmi konvencióknak fittyet hányó életvitelén, amely az osztrák birodalomban – és nemcsak magyarországi részén – társadalmilag lehetetlenné tette volna őket. Angol mágnásnőkkel is megismerkedik, köztük a kenti hercegnővel, a jövődöbéli angol királynő anyjával. „Nagyon megkedvelt engem, de én mégsem merészkedtem 1840-ben, amikor Londonban

voltam, Viktória királynő anyjához közeledni” – jegyzi meg emlékirataiban.

A Karlsbadba érkezett Jozefin nemrég adott túlmegint! – egy házitanítón. Feltette magában, hogy legféltebb kincseit ezentúl kipróbált pedagógusra bízta. Az intézeti nevelésnek nincsen párja, persze csak akkor, ha színvonalas! Az ausztriai intézetekről lesújtó a véleménye. Először Salzmann híres nevelőotthonát akarja megtekinteni Thüningiában. A nagy fontosságú döntésnél tanácsadóként legyen mellette Teréz.

Czeke Marianne találóan mutat rá bevezető tanulmányában, hogy milyen rendhagyó jelenség a 19. század legelején, kiváltképpen Közép-Európának abban a részében, amelyhez Magyarország és Bécs tartozott, a két fiatal nő, aki nem nyugodva bele az osztrák birodalomban adott nevelési lehetőségekbe, pedagógiai körútra indult.

Elhatározásuk nemcsak igényességüket bizonyítja, hanem azt is, hogy képesnek érezték magukat az ítéletalkotásra, a megfelelő intézet kiválasztására. Mindez pedagógiai érdeklődést és ismereteket tételez fel, amikre ők úgyszólván már serdülő korukban tettek szert. Teréz „tizenévei” egybeesnek Brunszvik Antal nevelési reformterveivel; a széplelkű apa házába bejáratos volt Mária Terézia nagy oktatási reformjának, a *Ratio Educationis*nak két megalkotója, Ürményi József és Tersztyánszky Dániel.

Teréz és Jozefin felnőttkorának százada az előzőtől, a felvilágosodás korától kapta örökségül a nevelés erejébe vetett hitet. Az ember alakíthatóságot valló meggyőződés oly erős volt a világosság századában, hogy az enciklopédisták egy része, így Helvétius és Holbach az emberek szellemi és erkölcsi különbözőségét csakis az őket ért *hatásokban* látja.

Rousseau nagy pedagógiai műve, az *Émil* –

amelyben oly alárendelt szerep jut a főszereplő jövendő élettársának, Sophie-nak – döbbsenti rá először az embereket, hogy a gyermek nem kiskorú felnőtt, hanem sajátos lény, akivel sajátosságainak megfelelően kell bánni, mert az őt érő hatások belevésődnek, formálva vagy eltorzítva lényét egész életére. Rousseau ébresztette rá a jómódú vagy éppenséggel gazdag, előkelő szülőket, hogy csecsemőiket ne adják dajkaságba, ne hagyják ott háromnégy esztendőskoráig. Az ő nyomán jött divatba, hogy az előkelő hölgyek maguk szoptatták kicsinyeiket, mint Jozefin az övéit, és szájról szájra járt az igaz vagy kitalált történet a fiatal nőről, aki azal a kérdéssel állított be Rousseau-hoz, hogyan nevelje gyermekét. A Magányos Ábrándozó – aki mind az öt gyermekét lelencházba adta, alighogy megszülettek, és jelet sem varratott pólyájukra, hogy idővel megtalálhassa őket –, Jean-Jacques, a nevelésügy megreformálója azt kérdezte, milyen idős a gyermek, mire az ifjú nő bevallotta, hogy csupán öthónapos a magzat. – Akkor ön, asszonyom, elkésett öt hónappal – jelentette ki Rousseau.

Míg a francia felvilágosodás elsősorban a társadalom, a közösség számára akar értékes embereket nevelni, szembefordulva a középkori és barokk pedagógia vallásközpontú, többé-kevésbé aszketikus normáival, a német felvilágosodás, főként Herder és Kant nyomán, a humanista eszmeiség abszolút erkölce jegyében dolgozza ki a nevelési elméleteket, amelyekben a bensőséges istenélménynek fontos szerepe van.

A nővérek Karlsbadból egyenest Thuringiába, Salzmann nevelőintézete felé vették útjukat.

Jéna, majd Weimar. Meglepő, hogy útinaplójában Teréz Weimarról, ahol a főtemplomban Herder prédikált, ahol Goethe és Schiller élt, csak az Ilm folyó melletti szép kastélyt említi meg, „a külö-

nös lépcsőt a sárga üvegablakkal a magasban, valamint Bernhard herceg szobrát vértben és külön őrzött kisujját”.

Thüringiában, Gotha városától egyórányi sétaútra, Schnepfenthalban, a festői szépségű környezetben működik Salzmann fiúintézete.

Az igazgató nevelő túl a hatvanon, erőteljes, derűs férfi, hosszú, bő, világos kabátot visel, lábán sarkantyús csizmát. Pedagógiai elve a családias nevelés, tizenhárom fiával együttesen gyakorolja, belőlük telik ki az egész tanszemélyzet a híres Johann Guths Muths, a „német testnevelés atyja” kivételével, akinek *Játékok a test és a lélek gyakorlására és épülésére* című műve alapján végzik a növendékek a testedzést, a szerző tanítványa, „a Károly névre hallgató fürge és tüzes ifjú” irányítása alatt, és főként a menetelésben, futásban, mászásban, ugrásban és labdaütésben gyakorolják magukat a testnevelő könyv előírása és ábrái szerint. (Brunszyk Teréz feljegyzései bizonyítják, hogy ismerte Guths Muths munkáját.)

A nagy kertben uszoda áll a piros kabátos és pirosposzsgás fiúk rendelkezésére; a növendékek – s ez ritkaság abban az időben – rendszeresen úsznak.

Salzmann a gyakorlati pedagógián kívül irodalmi működést is folytatott, egyebek között kétkötetes nevelési regényt írt, amelyet idővel Teréz is elolvasott.

Salzmann-né, ez a „szeretetreméltó matróna” kulcsosomóval a derekán fáradhatatlanul jár-ke, minden helyiség ragyog a tisztaságtól, a főrangú látogatók a piros és fehér csempékkel kirakott tágas konyhát is végigjárták.

„Nagyszerű rend és tisztaság uralkodott az egész intézetben. Az órák és a stúdium beosztása jó volt . . . a vidék gyönyörű, s a levegő pompás a thüringiai erdős hegyek közt, de az egészre mégis valami különös merevség nehezedett rá a mi költői lelkületű Jozefinünk nagy szomorúságára.”

Jozefin talán túlzottnak találta a látogatókönyv áradozó dicséreteit, s az is elrettenthette, hogy a szabadban tartott természetrajzórán a fiúk a virág-ágyásoknak hátat fordítva sorolták el a növények nevét és tulajdonságait. Esetleg a magas, fejenként hatvan forint díjat sokallta, s az sem tetszett neki, hogy a növendékek nagy része kereskedőivadék. De az is lehet – a további események erre vallanak –, hogy a pedagógiai utat a saját élvezetére meg akarta hosszabbítani, mégpedig először egyenest Würzburgba ment, főudvarmester imádójához. Két kislánya Bécsben hosszú ideig nevelőnő felügyelete alatt maradt, akit – kivételesen – minden tekintetben megfelelő személynek tartott Deym grófné.

WÜRZBURGTÓL YVERDONIG

„Utazás a thüringiai erdőségen át” – olvashatjuk a naplóban. Teréz dicséri a német kisvárosok tisztaságát, a rendezett, forgalmas utcákat, a szép kerteket.

Würzburgba, a Napóleon akaratából létrejött nagyhercegség székhelyére érkezve Jozefin levélkét küldött hódolójának, s a főudvarmester máris jött értük fogatán, vitte őket Ferdinánd üdülőkastélyába, Werneckbe. Az öt nap alatt, amit Ferdinánd birodalmában töltöttek, a nagyherceg kitüntetően szívélyes volt hozzájuk, s párizsi tartózkodása élményeivel is szórakoztatta őket. Egymást érték a társas összejövetelek: koncert, estély, kirándulások. A nővérek megismerkedtek Napóleon vendégségben ott időző húgával, Caroline-nal, ez idő szerint Berg nagyhercegnővel, aki hamarosan nápolyi királyné lesz férje, Murat oldalán. Nyilván bíráló szemmel figyelik az uralkodók közé felkapaszkodott Caroline-t, hiszen a Bonaparte család mérhetetlen becsvágyáról és modorbeli hiányosságairól sok történet kering Európában.

Maga Würzburg temérdek látnivalót kínál, jöllehet Teréz csak Ferdinánd rezidenciáját, a hajdani hercegérseki palotát, a német föld egyik legszebb rokokó palotáját említi meg. Általában jellemző feljegyzéseire, hogy a műemlékeknél és műtárgyaknál nagyobb teret kapnak a pedagógiai tapasztalatok.

Würzburgból a Majna völgyén át Frankfurtba. De a naplóban nyoma sincs a megilletődésnek, még csak említés sem történik róla, hogy Goethe szülővárosában vannak, holott a budai előadásokon Teréz előszeretettel választott szavallatra Goethe-verseket. Naplójában a híres frankfurti vásárról számol be, amely úgyszólván megérkeztükkor nyílt meg, továbbá Gruner mintaiskolájáról, aki Pestalozzi nevelési módszerének heves ellenzőjéből az intézetében töltött öt nap hatása nyomán lelkes hívévé vált.

Pestalozzi!

Gruner könyvet is írt róla, s a lánynevelő intézetben, ahová a két nővér ellátogat, szinte áhítatos tisztelettel hivatkoznak rá. Teréz és Jozefin útjukon lépten-nyomon találkoznak hatásával, szellemével, az ő irányát követő mintaiskolákkal. Jelentősége egyre nagyobb mértékben bontakozik ki előttük: a követők mind a tanítómester felé utalnak.

Igaz, Czeke Marianne tanulmányában felveti azt a lehetőséget, hogy Teréz még apja életében hallhatott Pestalozziról, hiszen a svájci pedagógus felterjesztésben és levelekben ajánlotta fel szolgálatait II. Józsefnek és II. Lipótnak a népnevelés megjavítására, s a *Lénárd és Gertrúd* második kiadását az oly rövid ideig uralkodó Lipótnak szánta. De hát ebben az esetben sem volt Pestalozzi hosszú éveken át pusztá névnel több, valahol Teréz tudatának peremén.

Csakhogy német földön mintha a véletlen is Pestalozzi felé vezetné őket. Frankfurtban az időseb-

bik Deym fiú, Fritz belázasodott. Orvost hívtak hozzá, s az Ebel nevű doktorról beszélgetés közben kiderült, hogy jeles földrajztudós – Teréz komolyan érdeklődött a botanika és a földrajz iránt –, és pedagógiai kérdésekkel is foglalkozik.

A nagyműveltségű Ebel doktor megismerteti Terézt és hűgát a baráti köréhez tartozó Schönborn báróval, ezzel az „érdekes aggastyánnal”, aki hosszú ideig volt követ Angliában, de teljesített szolgálatot Algírban és Tuniszban is. A világlátott báró is lelkesedik a nevelésügyért, s akárcsak a doktor, ő is azt vallja, hogy az emberiség felemelkedése, idővel végső célként a háború, a nyomor és az elnyomás megszűnése, a boldog és igazságos társadalom kibontakozása függ a humánus eszmék és érzelmek beleplántálásától a felserdülő nemzedékbe.

Teréz és Jozefin „néhány csodálatos estét” töltött a báró meg az orvos társaságában. Ebel könyvtárában ott láthatják Pestalozzi sűrűn emlegetett munkáját, az *Egy remete esti óráját*, meg a népről és a népnek is szóló nevelési regényét, a *Lénárd és Gertrúdot*. S a doktor elvitte őket egy előkelő hölgy, von Holzhausen asszony házába, aki két fiát tanítójukkal egy évre a svájci Yverdonba küldte, Pestalozzi intézetébe, hogy hazatérésük után oktatásuk az ő módszerével folytatódjék.

A báró és az orvos azt ajánlotta a grófnőknek, vegyék útjukat Svájc felé. Schaffhausenben, ahol megtekinthetik a híres vízesést, keressék fel Müller professzort, aki egyébként ifjúkori barátja Pestalozzinak, tőle kaphatják a leghozzáértőbb pedagógiai útmutatást.

Teréz és Pepi eredeti szándékuk szerint visszafordultak volna Frankfurtból, annál is inkább, mert a vásáron Jozefin alaposan kiköltekezett, és Teréz is vett ajándékokat, de most már nyilvánvaló volt, hogy meg kell ismerniök az új pedagógia Mekkáját és magát Pestalozzit, aki „a pedagógus bölcsesség és hírnév csúcsán volt akkoriban”. Terézben a ne-

velés iránti határtalan lelkesedés jól megfér a gyakorlatiassággal, a gazdálkodás megfigyelésével. Németországban feljegyezte a hízott baromfi etetésének ott alkalmazott módszerét, akárcsak később Bernben a gyümölcsaszalást, az aszalókályha rajzát is mellékelve.

Húga ösztönzésére némi anyagi pótlást kért anyjától a további útra. Levelében kiemelte, hogy a sok értékes tapasztalat, a környezetváltozás, az új benyomások igen jótékonyan hatnak Pepi gyöngé egészségére. Addig is, amíg a remélt pénz megérkezik, a kiadások csökkentésére a bécsi komornát hazamenesztették.

„Felejthetetlen szép volt utunk a könnyű kocsi-ban a Rajna mentén egészen Svájcig” – tudósít a *Fél század életemből*. Az erdős hegyvidéken először Heidelberg, a híres egyetemi város, majd Stuttgart a fontos állomás. Stuttgartban Teréz megcsodálja Schiller nagyméretű mellszobrát, de elsősorban itt is az oktatási intézmények érdeklik. Ellátogat az egyik Pestalozzit követő ipariskolába, ahol különböző fogások és módszerek segítségével igyekeznek csökkenteni a gyári munka káros hatását. „A gyári munka elpusztítja az embert; mindig ugyanaz az izommozgás, ülés, zárt levegő” – jegyzi fel. És a lényéből fakadó hevülettel: „Ez az iskola mindezt kiküszöböli és páratlan készséget ad.”

Szeptember végén érkeztek Schaffhausenbe. Felkeresték Müller professzort, aki valóban Európa-szintű ismerője a nevelésügynek. Georg Müller még diákkorában ismerkedett meg és kötött barátságot Pestalozzival, zürichi diákként mindketten tagjai voltak a Helvét Társaságnak, amelyet a német felvilágosodás oly kiváló képviselői vezettek, mint Bodmer és Breitinger. Egyik tanáruk magával Rousseau-val levelezett. Amikor 1767-ben Genf városa száműzte a Franciaországból odamenekült, magát mindig genfi polgárnak valló Rousseau-t, és művei közül az *Émik* és a *Társadalmi szerződést* el-

égetésre ítélték, Müller, akkor még egyetemi hallgató, röpiratot adott ki Rousseau védelmében és üldözői ellen. Brosúrája olyan felzúdulást keltett konzervatív körökben, hogy a diáknak menekülnie kellett, s a menekülésben Pestalozzi segítette. A röpirat is – akárcsak a két Rousseau-mű – máglyára került, Pestalozzi pedig börtönbe a szökésben való segédkezésért, s a Helvét Társaságot betiltották.

Két hét Zürichben, kirándulás az Alpokba. Bern, Lausanne, Vevey.

Yverdon. Brunszvik Teréz 1808. október elején érkezett Pestalozzihoz.

PESTALOZZI

Tekintélyes polgárcsaládja papnak szánta a széplelkű, rajongásra hajlamos ifjút. A kollégiumban Bodmer tanítja, akit Pestalozzi „atyjának” nevez; vezetése alatt vitatják meg tanítványai a különböző államformákat. Pestalozzi saját szavait idézve: Bodmer tanításai „hevítették lelkületét forrongó forróra”.

Egy ideig teológiát tanul, Rousseau-kötettel a hóna alatt jár a zürichi Frauenkirchébe istentiszteletre. Az irgalmassággal és a szeretettel, amelyet nemcsak ékesszólóan hirdetett, hanem egész életében megszállott áldozatkészséggel gyakorolt, alig-ha tudta összeegyeztetni a kálvinista predesztináció tanát, amely szerint Isten eleve elrendeléssel választja ki az embereket üdvözülésre és kárhozatra. A borzas hajú fiatal álmodozó elhanyagolt öltözékével, félnélségből feltárulkozásba csapó viselkedésével fittyet hány a jómódú polgárság köreiben kötelező etikettnek – magától a francia nyelvből átszivárgott *etikett* kifejezéstől is ódzkodik, amelynek megfelelője sincs a német nyelvben. Hamaro-

san búcsút mond a teológiai tanulmányoknak, s az *Émil* hatására, saját társadalmi rétegéből kilépve, a városok fényűzésének hátat fordítva, független emberként földművelésből akar élni, szabad idejében szellemi munkába merülve. Huszonhárom esztendőskorában feleségül vesz egy magánál nyolc évvel idősebb okos zürichi patríciuslányt, aki – eltekintve betegeskedésétől és idegösszeroppanásaitól, amelybe férje anyagi összeomlással végződő emberbarát intézményei sodorják – élete végéig hű segítőtársa.

Pestalozzi neuhofi birtokán gyűjtötte össze nyomorgó családok, megesett lányok gyermekeit és árvákat. Minthogy az álmódózó úttörő pedagógiai tehetség, aki kiváló módszertani érzékkel rendelkezik, tanítja és neveli őket, az ismereteket Rousseau elve szerint tapasztalattal egybekötve, s az érzelmekre és a szépérzésekre hatva. Csakhogy az intézmény, amelynek önfenntartónak kellene lennie – a nagyobb növendékek a mezőgazdaságban dolgoznak, fonással, szövéssel foglalatoskodnak –, tönkremegy. Pestalozzi koldusszegényen kénytelen felosztatni intézetét. Birtokát elvitték az adósságok.

Pedagógiai írásai, *Egy remete esti órája* és főként nevelési regénye, a *Lénárd és Gertrúd* ismertté tették nevét hazája határain túl is. A kudarc nem törte le, az elhivatottak kitartása él benne. Éveken át küldi a leveleket, beadványokat és tervezeteket Ausztria pénzügyminiszterének, a felvilágosult Zinzendorf-nak, az ő személyén keresztül folyamodik II. Józsefhez, bízzák rá Ausztriában az alsófokú iskolák irányítását, javító-nevelő intézetek megszervezését. Egyidejűleg próbálkozik a reformokra hajló Lipóttal is, amikor az még toscanai nagyherceg, s folytatja a II. József halála után császárra emelkedett uralkodóval. Zinzendorf miniszter ismeri és becsüli Pestalozzi írásait, de nem titkolja uralkodói előtt, hogy a kivitelezésben fantasztának tartja.

Törvénykezés és gyermekgyilkosság című munkája hatalmas, részben felháborodott visszhangot kel-

tett, mert Pestalozzi felemelte szavát – és milyen erővel – a csecsemőgyilkos lányanyák kivégzése ellen. Nem érte be a sorsuk iránti részvétellel, az érzékenyült filantrópiával, tettükért elsősorban a társadalomra hárította a felelősséget. Az ékesszóló védő- és vádirat óvintézkedésekkel is szolgált: tanácsadás és segítség a megesett lányoknak, hogy terhességüket titokban tarthassák, az újszülöttek megfelelő elhelyezése és a fiatalok házasságkötésének megkönnyítése. (A lányok csak szülői vagy gyámi engedéllyel mehettek férjhez, s a fiúknak is szükségük volt rá, amíg nagykorúságukat el nem érték.) A *Törvénykezés és gyermekgyilkosság* bátran szembeszállt a közfelfogással, s hogy a közfelfogás mekkora hatalom, annak bizonyítéka, hogy Goethe a weimari hercegség államminisztereként a halálra ítélt csecsemőgyilkos lányanya iratára ráírta: Egyetérték. Gretchen csak a *Faustban* magasztosul fel.

1792-ben a francia forradalom köztársasága Schillerrel, Washingtonnal meg Lavaterrel – a kopya alakján alapuló karakterológia megalapítójával – és még néhány kiválósággal együtt Pestalozzit is díszpolgárává avatja. És rá egy évre, a király kivégzése után, a jakobinus diktatúra, a rémuralom idején Pestalozzi megírja *Igen vagy nem?* című munkáját, amelyben, jóllehet a rémuralom ténykedéseit kárhóztatja, a forradalomra igent mond. Ebben az írásában is a kiváltó okot vizsgálja. Szerinte a forradalom kilengéseiért valójában az a hatalom felelős, amely „egy világrészt hajt szolgaságba”. Ennek az uralomnak megtestesítője a francia történelemben szerinte XIV. Lajos, a Napkirály. Pestalozzi – akárcsak a felvilágosodás nagy képviselői – kimondja, hogy a szabadság elidegeníthetetlen joga az embernek mindaddig, amíg törvénybe nem ütközik, de hogy a nép eredményesen gyakorolhassa jogát, ki kell művelni, mert „a társadalmi szabadság foka mindig szorosan összefügg a felvilágosodás fokával és a polgári tulajdonjoggal”. (A tulajdon-

hoz való jog mindenkire való kiterjesztése egyet jelent a rendi társadalom felszámolásával.) Az *Igen vagy nem?* miatt barátai is szembefordultak vele, s ráaggatták a svájci Robespierre nevet.

Szolgálatait a népoktatás és népnevelés megreformálására felajánlotta a francia köztársaságnak, majd Napóleonnak, akinek akaratából megalakult Svájcban a Helvét Köztársaság – igaz nem hosszú időtartamra és nem a Pestalozzi óhajtotta demokratikus államként. Ajánlatát Napóleon azzal utasította vissza, hogy ő nem foglalkozik az ábécével.

1798-ban a nyomorgó vagy hajléktalanná vált, kóborló hadiárvékat, a kegyelemkenyérre szorultakat vagy a még azt is nélkülözőket Pestalozzi összegyűjtötte Stansban. Adakozásból, segítyből és a saját írói jövedelméből berendezett épületben ismét megpróbálkozott az önfenntartó nevelőotthonnal, de az intézmény főként külső gátló körülmények, részint Pestalozzi anyagi ügyekben való járatlansága miatt öt hónap múlva feloszlott.

A kudarc után a külföldön is elismert pedagógiai író, az oktatás és nevelés új utat nyitó megreformálója a falusi tanító lenézett munkáját keresi és vállalja éveken át, azzal az ellenségeskedéssel és értetlenséggel együtt, amelyet a gyermek korára épülő tanítási-nevelési módszere a korlátolt vagy begyepesedett agyakban kelt. Közben megírja a nagy sikerű *Lénárd és Gertrúd* folytatását *Miként tanítja Gertrúd gyermekeit?* címmel, s kifejti benne közérthetően és élvezhetően pedagógiai módszerét. 1805-ben alapítja meg Yverdonban, németesen Ifertenben, ahol egy ideig Rousseau is élt, rövidesen világhírűvé vált intézetét.

Amikor Brunsvik Teréz húgával és két unokaöccsével odaér, Pestalozzi hatvankét esztendősen. Az intézetbe nap nap után érkeznek a látogatók, érdeklődők, a mester módszerét elsajátítani akaró pedagógusok és rajongók – még Amerikából is.

BRUNSZVIK TERÉZ ÉS PESTALOZZI

Kövessük a *Fél század életéből* lapjait! Az emlékező lelkében majd négy évtized távolságában is meg-elevenítő erővel élnek a benyomások. „A legfeszültebb várakozással szívünkben keltünk útra Yverdon felé. Várakozásunkban nem is csalatkoztunk. Meg kell itt írnom, milyen hatást tett ránk Pestalozzi alakja. Amit eddig hallottam vagy olvastam felőle, mind olyannak tüntette fel előttem, mint aki hajthatatlan akarattal megáldva magasan felette áll minden hétköznapi mértéknek. Testben is óriásnak képzeltem, széles vállúnak, erősnek, amilyennek Platónt gondoljuk.

Elküldtük levelünket kastélyába, majd miután elrendezkedtünk szállásunkon, a Vörös Házban, az ablakhoz álltunk, s úgy lestük a két fiúval, mikor jön a várva várt. Egyszerre csak elkiáltja magát Fritz: – Ott jön Pestalozzi!

Vékony kis emberkét pillantottam meg, lábszára sovány, fejét lehorgasztotta. Megbotránkozva mondtam: – Ez nem Pestalozzi!

Pedig ő volt az, és testi gyöngeségén felül még kimondhatatlanul rút is volt – de igen szeretetreméltó, és mindenkinek a szívét meg tudta hódítani, kiváltképpen azonban tanítványaiét ...

A mi fiaink rendszeresen eljártak az előadásokra. Én is velük tartottam. Reggel hat órakor (október és november havában) legalább százan voltunk együtt az imateremben.”

A foglalkozást ima vezette be. A növendékek lépcsőzetesen elhelyezett padokban ültek, középtűt Pestalozzi fel-alá sétálgatva csaknem mindegyik gyermeknek a szemébe nézett. A látogatók az ablakok bemélyedéseiben álltak. A fohászkodás bensőséges volt, „látni kellett volna Pestalozzi apát imádkozva”, de Teréz kifogásolja, hogy két nyelven – a németen kívül nyilván franciául – fohászkodott, s

az is zavarta, hogy közben jöttek-mentek az idegeknek.

Maradéktalan lelkesedéssel ír az erkölcsi neveléssel kapcsolatos intelemről. Pestalozzi tiltotta az akkoriban szokásos testi fenyítést, a megszegényítést, általában a büntetést. Az ima végeztével kiszemelt néhány gyermeket, akinek viselkedésében valamit kifogásolt, és ahogyan Teréz írja, „majd intő, majd feddő, majd kérő hangon jóra ösztönzé; súlyosabb esetekben a gyermeket kézen fogva vezeté szobájába, ahol csak ritkán engedé meg, hogy rajta kívül más is jelen lehessen, akinek sikerült ott lennie, az nagyjából a következőknek lehetett tanúja: Pestalozzi leül, a gyermeket térdei közé fogja, és szemtől szembe beszél a gyermekhez, úgy, hogy homlokával ennek homlokát érinté. Kezét kézbe fogva kihallgatta a gyermeket, gyakran már tudott mindent előre, részletesebben talán, mint ahogy a gyermek maga sejtette volna . . . s amint a pillanat kívánta, megrezdültek a szívnek húrjai, s a szónak majd legszelídebb bánásával, majd leghatályosabb erejével mindig sikerült neki a gyermeket a jó útra visszatérítenie, s az ilyen visszatérítés nemcsak pillanatnyi hatású volt, amire már onnan is lehetett következtetni, hogy a magánylag és négy szemközt megérintett vagy fedett ritkán került másodjára ilyen orvoslás alá.”

Terézt mindenekelőtt Pestalozzi egyénisége ragadja meg, jótékony hatalma a lelkeken.

Már az előző iskolákban is szereszetett tapasztalatokat oktatási módszeréről. A benyomások szerves, eleven és éltető egészé álltak össze Yverdonban, órákat látogatva, a Pestalozzival folytatott mindennapos beszélgetések során, és a szombat esti vitákkal folytatódó előadásokon, amelyeket az idesereglett pedagógusok és egyéb érdeklődők számára tartott az intézet vezetője. A vitaestekről így ír Teréz: „Itt láttuk Pestalozzit közel harminc különböző korú és különféle országból jött tanítótól

környezve . . . Minden új tapasztalás itt közöltetett, minden új eszmét itt vitattak meg, s a gondolatokban s azok lelkes előadásában a legtermékenyebb mindig Pestalozzi volt . . . rajta a gondolatokat szinte látni lehetett.”

Pestalozzi gondolatai közül indító hatással volt Terézre az, amit a nagy svájci pedagógus munkássága céljáról közöl. Idézi szavait: „Nem törekedtem rá, hogy módszert alkossak, csak a népnek akartam segíteni abban, amire házi boldogságához szüksége van. Szerettem a népet és fiatalabb éveimben vidéken éltem. Itt megismertem állapotát és szükségleteit. A gyermekek kimondhatatlanul vonzódtak. Láttam, hogy öt-hat éves korukban egészségesek, erősek, vidámak; derűs szemükben béke és ártatlanság mosolygott, piros arcuk az egészség képe volt . . . Amint azonban az iskolába léptek, megbénultak és elbágyadtak; arcuk beesett, szemük tüze kialudt, vidámságuk elsápadt, árnyként jártakeltek, erőik elvesztek.”

Pestalozzi persze túloz: van módszere, mégpedig korszaknyitó, egyébként némely módszertani nézetével Brunsvik Teréz feljegyzéseiben vitába száll. Pestalozzinak meggyőződése – amit majd Teréz is a magáévá tesz –, hogy az általános embernevelés módszerei függetlenek az osztály- és hivatásbeli különbségektől.

Az alapismeretek Pestalozzi szerint természet-szerűleg az énekre (ritmus, dallam) és a szépérzék-re épülnek: megnyilvánulásai a beszéd, a forma meg a számok. Yverdon látogatóit megkapták az oktatási eredmények: főként a számtan, a geometria és a rajz területén volt magas a színvonal.

Egész jövődő munkásságát befolyásoló hatást gyakorol Terézre, hogy Pestalozzi az anya-gyermek kapcsolatnak döntő fontosságot tulajdonít, s a gyermek nevelését, a kisgyermek oktatását az anyákra bízna. Persze, ennek a célnak alapvető feltétele, hogy a nőket kiemeljék a tudatlanságból s

általában alárendelt helyzetükből. Idővel Brunszvik Teréz az emancipáció szószólója lesz, nézetei ezen a téren a Teleki Blankáéinál is előremutatóbbak.

És milyen összhangban van Pestalozzival, amit a nevelő és *nem* csak a nevelő hatalmaskodásáról ír: „Az uralkodás megront. Durvává tesz. Lehetetlen az uralom kuszaságában a szelíd, önzetlen ártatlanságot megtartani . . . Aki gondolatait a pillanatnak rendeli alá, elveszett a gyermekekkel.”

Pestalozzi egyénisége és munkássága érteti meg vele, hogy önmagunk tökéletesítése, amiről Jozeffinnel oly sokat beszéltek, túlmutat a saját személyünkön: célja mások s elsősorban a legrászorultabbak felemelése. Yverdonban világosodik meg előtte, hogy a gyermekkor a legfogékonyabb korszak életünkben, s éppen ezért a legfontosabb is személyiségünk kialakulásában, s hogy az ismeretek átadásánál is lényegesebb s elválaszthatatlanul össze kell függnie vele: az ismeretek befogadására irányuló készség felébresztése, a tudás okozta öröm, az érzelmek megnevesedése. Naplója tanúskodása szerint arra is ráeszmélt Pestalozzi közelében, hogy ez a lelkes és lelkesítő pedagógia nemcsak a nép előtt nyitja meg a művelődés és az erkölcsi jobbulás útját, hanem egy egész nemzet ifjúságának felemelésére is alkalmas.

Évtizedek múlva így nyilatkozott a nevelésügygel foglalkozó Tavassynak: „hazánkra és hazánk számtalan gyermekeire gondolt, kik vagy egészen neveletlenül nőttek fel, vagy pedig olyan nevelésben részesülnek, amelynek eredményeire gondolva nem tudja az ember, a neveletlen vagy a nevelt gyermekon sajnálkozzék-e inkább”. S a kor patetikus stílusában Tavassy így folytatja Brunszvik Teréz szavait: „Itt szülemlének a magyar hölgy kebelében oly érzemények, elméjében oly gondolatok, mik által hívé és reménylé, hogy egész hazájának ifjú nemzedékét boldogítandja.”

Teréz gyakorlatias megfigyeléseket is tesz:

Schnepfenthalban hatvan pengő forintot fizettek fejenként a fiúk, Yverdonban huszonötöt, „ott tanult modor és merevség, itt spontán érzések meg költészet, minden csupa lélek”. A tanulók táplálkozása igen egyszerű, de a költségvetést úgy megterheli a sok ingyenes növendék, hogy ő attól tart, az intézet nem áll fenn sokáig.

Tévedett, Pestalozzi 1825-ig fenntartotta intézetét, igaz, az utolsó esztendőket anyagi gond és a nevelők közt kitört viszály keserítette meg.

Mély vonzalom alakult ki a két nővér és Pestalozzi, főként Teréz és az yverdoni intézet létrehozója közt. Pestalozzi naponta meglátogatta őket, s a *Memoárokat* idézve „Igen nagy öröme telt bennünk, két fiatal nőben, és a szép reményekre jogosító fiúkban . . .”

Kétségtelen, hogy rokonlelket érzett bennük, de az is bizonyos, hogy emberbaráti munkáját általuk remélte kiterjeszteni Magyarországra vagy éppen egész Ausztria területére. A gyermeklélek nagy ismerője meghökkentően kevés gyakorlati emberismerettel rendelkezett. Túlbecsülte a pedagógia iránt érdeklődő lelkes grófnők társadalmi helyzetét.

Mennyei naivitás! Pestalozzi azt képzei vagy legalábbis abban reménykedik, hogy amit nem sikerült elérnie a felvilágosult II. József és II. Lipót alatt, eléri a Brunszvik nővérek támogatásával a reakciós Ferenc kémekkel behálózott birodalmában. Nyilván ezért is tett meg – Teréz szavaival – minden tőle telhetőt, hogy a Deym fiúk az intézetben maradjanak. Felajánlotta, hogy a saját lakásában tartja Fritzet és Károlyt, és mintegy apaként „a közvetlen felügyeletet” ő gyakorolja felettük.

A *Fél század életéből* szüksézszerűen csupán annyit közöl: „De Jozefin az itteni helyzettel sem volt megelégedve.” Az észet származású fiatal Stackelberg báró azonban, aki az intézetben tanulmányoz-

ta a gyakorlati pedagógiát, kivívta meglegedését. Az yverdoni tartózkodásról beszámolva Teréz csupán annyit közöl emlékirataiban Stackelbergről: ő is „a társaságunkhoz tartozott”, meg hogy Yverdonból távoztukkor Pestalozzival együtt elkísérte őket egy darabig.

Csaknem két hónapot töltöttek a nővérek az intézetben. Jozefin úgy döntött, hogy Pestalozzi egyik kiváló növendékét viszi magával fia nevelőjeként. A *Fél század életemből* arról is tudósít, hogy a két növendék, akit egymás után kiválasztottak, nem akarta elhagyni Svájcot, Pestalozzi egyik leveléből pedig kitűnik, hogy a Sigris nevű tizenhat esztendőes fiú – aki idővel kiváló pap lett – egy darabig a grófnővel tartott. Nyilván útközben fogta el a honvágy, hacsak nem Jozefin bánásmódja értette meg vele, hogy tanácsosabb visszafordulnia.

Teréz és a Deym család Zürichbe érkezett, hogy aztán, eredeti tervük szerint német földön át visszatérjenek Bécsbe, illetve Teréz Budára. Brunszvikné joggal tehetné fel a kérdést, mi értelme volt Jozefin pedagógiai útjának, amelyre ő hatszáz aranyat áldozott, hiszen a Deym fiúk nem részesülnek a sokat magasztalt intézeti nevelésben, s a Pestalozzi-módszert elsajátított nevelőt sem sikerült szerződtetni.

Utasaink néhány napot töltenek Zürichben, de ennyi is elegendő rá, hogy Jozefin elbűvölje a neves Füssli professzort. Zürichbe címezi 1808. november 22-én kelt levelét Pestalozzi, reménykedve – de hiába –, hogy szülővárosából a két magyar hölgy küld neki néhány sort. Hosszú, megindító leveléből csupán néhány részlet:

„Nemes, tiszteletre méltó Barátnőim!

Önök elmentek, ám ittlétük nem volt álom, következményei síromig fognak hatni rám. Életem folyamán szívemben gyakran kelt nagy remény és bátorság, de életem folyamán soha nem tapasztaltam környezetemben olyan felemelő élményt, mint az

Önök szeretetre méltó ittlétét . . . Drága Teréz, midőn én a Kegyed szabad és bátor lelket sugárzó szemében könnyeket láttam törekvésem iránt . . . elhittem Kegyednek, hogy életem célja felé oly sikerrel közeledek, mint azt mindeddig nem sejtém, de még óhajtani se mertem . . .”

Pestalozzi leveléből kitűnik, hogy elsősorban nyomorgó és elhagyott, a mai nyelvhasználatban veszélyeztetett gyermekek számára remél a két nővér támogatásával egy intézetet vagy intézeteket létrehozni az osztrák birodalom területén. „Fiatalságom óta szívemhez nőtt ez a terv, valójában mindig ezt akartam. Bentlakásos iskolám tulajdonképpen csak szükségmegoldás volt valódi célom felé . . . Kegyedék jöttéig senki nem volt, aki osztozott volna e reményemben, Kegyedék jöttéig nem akadt egyetlen ember, aki reményt vagy bátorságot keltett volna bennem célom közeli elérésére . . .”

Pestalozzi soraihoz felesége is mellékelte baráti levelet.

„Kedveseim! én híven megmaradtam Kegyedekkel útjokban . . . Alig várhattam be Stackelberg visszatértét, végre im megjelenik tudatva, miként Kegyedék szíves indulatjokban irántam hívek maradnak.

Lelkem, kedves Terézia! te nem feledkezel meg második hű anyádról s barátnédról, akinek Te élte alkonyán annyi örömet szerezteél, és Te, lelkem Kunigunda (Deymnét nevezik így Pestalozziék, nem tudni, miért) szívélyes gyermekeiddel! Istennek nagy ajándéka ez, hogy ily hű és erényes társnőket még itt alant ismerhetek meg . . . Egyre-másra jönnek a mieink tudakozódni, vajon miként érzem magam azóta, hogy Kegyedék elutaztak . . . S ily pillanatokban sokat beszélünk Kegyedékről, mivel ez szívünk fájdalmát könnyebbíti . . .

Isten áldása legyen veletek, szívem szerettei!

Mindnyájatokat keblemhez szorítva maradok
mindhalálig a Tiétek

Pestalutz

1808. november 22.”

A Zürichbe címzett levél már nem érte ott a
Brunszvik testvéreket. Jozefin ugyanis előzetesen
kapta kézhez Stackelberg sorait, amelyben a báró
arra kérte, hogy Itálián át térjen vissza Bécsbe; az
olasz útra felajánlotta kíséretét s azt is, hogy ő örö-
mest vállalná a Deym fiúk nevelését.

Naplóiban és a *Memoárokban* Teréz ismét a sors
varázsszavát, a családra másodszor is lesújtó végze-
tet emlegeti romantikus hevülettel, de nem kétsé-
ges, hogy nem a sors döntött, hanem Pepi, akinek
kedvére volt az itáliai út és a nagy műveltségű, fia-
tal Stackelberg kísérete. A nevelőprobléma is meg-
oldódik, ekkor úgy képzei, hogy kedvezően. (Ké-
sőbb, amikor minden balra fordul, szemrehányáso-
kat tesz Teréznek, miért nem beszélte őt le arról,
hogy az eredeti útitervet megváltoztatva elfogadja
a báró kíséretét.)

Tehát Itáliába! Anyagi alap is van – a pénz, amit
Teréz könyörgött ki anyjától. Igaz, egyelőre nincs
a kezükben, Münchenben várja őket. Brunszvikné
még mit sem tud az itáliai útról.

Az indulás késlekedik. Genfben Jozefin megbete-
gedett, nénje hetekig ápolta. „Négy héten keresztül
éjjel-nappal ápoltam” – olvashatjuk a *Memoárok*-
ban.

Pestalozzi kétszer is meglátogatta őket, de Pepi
felépülése után a két grófnő a fiúkkal Stackelberg
kíséretében útra kel anélkül, hogy legalább néhány
sort küldtek volna neki.

Pestalozzi ismét ír: „... Mit tevők Kegyetek?
hogyan vannak? Még csak egészségük állapotáról
sincs tudósításom. De én türelmesen bevárom, míg
Kegyedek – azon érdeknél fogva, mellyel tetteim
iránt viseltetnek, és azon reménynél fogva, melyet

szívemben hagytak, miszerint gyermekeik nevelésére, barátságunknak e szívemhez forrt kedves bizonyosságára némi befolyással lehetek – engemet újra tudósítani fognak, s a kételkedés megszűnik.” Pestalozzi újra annak a reménynek ad kifejezést, hogy „egykoron nemeslelkű nemzetükre némi nevelési befolyással” lehet. Majd így folytatja: „Erényes keblű nők! ha én ezen befolyást Kegyedek szellemére nézve elnyerhetem, akkor elnyerém azt egyszerűen nemzetükre! Ugyebár nem fognak engemet tudósító soraikra sokáig várakoztatni? – Brunszwick, ó, nemeslelkű Brunszwick! Kegyed szíve óhajtja a jót; Kegyed szíve fenndobog a hazáért és az emberiségért! nekünk nem szabad idegeneknek maradnunk egymás irányában! Írjanak mentől elébb. Nőm, állapotához képest meglehetősen jól van. Barátnéim jóindulatában bízom, és maradok tisztelettel és szíves érzülettel örökre,
Pestalozzi”

Brunszvik Teréz gondosan eltette és nagy becsben tartotta Pestalozzi leveleit, hivatkozott is rájuk, 1846-ban a Pestalozzi-ünnepség alkalmával odaadta őket Tavassy Lajosnak közlés végett a *Nevelési Emléklapok* című pedagógiai folyóiratba, csak éppen egyetlenegy kivételével nem válaszolt rájuk. S az az egyetlen válasz is Jozefin betegségére esik, amikor nem kellett tartania tőle.

Kétségtelen, hogy Jozefin és Stackelberg befolyása alatt volt, hiszen 1810-ben ezt írja naplójába: „Azt hiszem, hiúság és büszkeség, mindenekelőtt önszeretet és semmiképpen nagylelkűség volt az oka, hogy Stackelberg és Jozefin nem akart közelebbi kapcsolatba kerülni Pestalozzival.”

Világosan látja, hogy megbántotta Pestalozzit, mégsem igyekszik jóvátenni. Magatartása nem menthető, kivált, ha összevetjük a jövőbeli köztisztelőben álló Brunszvik Teréz effajta kijelentéseivel: „A kisdedóvó intézetek dicső eszméjének csírá-

ját Pestalozzinak köszönhetem.” S idézhetjük a *Fél század életéből* patetikus szavait arról, hogy mit jelent neki Yverdon: „Ettől fogva véget ért az egoista önképzés, a hazának szenteltük magunkat, a tömegek nevelőinek.” Bizony zavarban vagyunk ezeket s a hozzájuk hasonló sorokat olvasva: „Pestalozzi megígérte, hogy Magyarországra jön. Mily kilátások és érzelmek hullámzottak ifjú keblünkben!”

Kire vonatkozik a többes szám? Jozefinre, aki megtiltja neki a válaszírást, azzal az ürüggyel, hogy *nem illendő?* „Mennyire bánthatta Pestalozzit!” – jajdul fel Teréz egyetlenegyszer. Ennél több szó nem esik súlyos megbántásáról a legtisztább embernek mindazok között, akiket életében ismert. A napló önvádoló részeiben nem találkozunk Pestalozzi nevével. Az 1837-ből kelt sorok, amikor ismét Svájcban van, megint csak arról szólnak, hogy ő Pestalozzi nyomdokain halad: „Pestalozzi lelkesítette fel (mármint Brunsvik Terézt) a haza nevelésére – a nagy Isten csodálatos módon vezette és csodálatos módon tartotta meg! . . . A személyiségnek el kell tűnnie, az önzésnek el kell pusztulnia, ha valaki a közért akar tenni valamit, mondta nekem a tiszteletre méltó Pestalozzi harminc évvel ezelőtt.”

Az aggályosan magába mélyedő Brunsvik Teréz a kíméletlenül megbántott Pestalozzival kapcsolatosan miért nem szól önvádról, amely oly sok esetben teljességgel feleslegesen gyötri? Akkora a Jozefin hatalmas fölötte – s egy ideig Stackelbergé –, hogy morális tisztánlátását is megzavarja?

Eveken át fennkölt eszméket hangoztatva, fölényesen oktatta vagy éppenséggel sértegetve rángatta ide-oda Terézt a húga, Stackelberg és ketten együttes erővel.

A SZERETET RABJA

Stackelberg Kristóf báró – akinek kedvéért Deym grófné eredeti útitervét megváltoztatta és több mint fél évvel meghosszabbította, mialatt két lányát Bécsben nevelőnőre hagyta – német eredetű, előkelő és művelt, de anyagi javakban nem bővelkedő családból származott. Az észtországi kastélyban tizenhárom testvérével együtt nőtt fel, német egyetemeken, Jenában és Göttingenben tanult. Károly fivével együtt lelkesedett Schillerért, eszményképük volt a nemeslelkű, szabadságért hevülő Posa márkí a *Don Carlos* című drámában. Sokféle tudomány vonzotta, kivált a kor divatos áramlata, a nevelésügy, amelyet ő a misztikus vallásossággal áthattott önvizsgálaton alapuló pietizmussal egyesített. A pedagógia iránti érdeklődése vezette először Pestalozzi intézetébe, majd Yverdonba.

Naplójában Teréz az évek haladtával ugyancsak változatos és ellentmondó képet fest Stackelberg-ről. Eleinte nagy tisztelettel, lelkes elismeréssel szól széles körű, alapos tudásáról, fennkölt céljairól, fáradhatatlan javító akarataról. Idővel egy-egy keserű megjegyzés arra vall, hogy kételkedik Stackelberg őszinteségében és önzetlenségében, s mintha gyanú ébredne benne: a báró szándékosan alázza meg őt. Majd bizonyos események alapján, amelyekről a továbbiakban esik szó, haszonleséssel, rideg önzéssel vádolja. (Az igazság kedvéért meg kell jegyezni, hogy a bántó kioktatásokban, a fullánkos vádakban az észt báró korántsem oly leleményes, mint Jozefin.)

És van még egy vadromantikus Stackelberg-kép is – vagy inkább mítosz. Vajon ki indította el? Hevesy írja meg Beethoven szerelmeiről szóló, francia nyelvű könyvében: Stackelberg neve alatt az inasa szerepelt, aki meggyilkolta a bárót.

Kétségtelen, hogy a nagy műveltségű Stackelbergnek eleinte sokat köszönhet Teréz. Filozófiá-

ról és pedagógiáról folyik a beszélgetés hármójuk közt. A báró a módszeresség fontosságát hangsúlyozza, és talán az ő ösztönzésére mélyed el Teréz Kant és Fichte filozófiájában, Herbart pedagógiájában. Valószínű, hogy ő hívta fel figyelmét a 17. századbeli Fénelon püspök ihletett lelkiismeretvizsgáló elmélkedéseire. Terézre egy ideig oly nagy hatást gyakorol Stackelberg, hogy abbahagyja a zongorázást, mint a pietista emelkedettséggel összeegyeztethetetlen, hívságos tevékenységet.

Ha az ellentétes képekből megpróbáljuk kialakítani Stackelberg egyéniségét, talán akkor járunk legközelebb az igazsághoz, ha úgy jellemezzük, ő az örök tanítvány, aki a *Faust* Wagneréhez hasonlóan hiába habzsolja az ismereteket, tudása mindig meddő marad, s éppen ezért – hiszen a valódi nagysághoz soha nem tud felnőni – örökösen oktat. Teréz figyelmét többek közt a német ei, eu és äu helyes ejtésére hívja fel, holott Teréz az osztrák, ő meg az egyes német területeken szokásos hangképzés szerint ejti helyesen. A Stackelberg iránti csodálat időszakában Terézünk buzgón gyakorolja az övétől eltérő kiejtést.

Minthogy Pestalozzi egyetlen sort sem kapott az eltávozottaktól, ismét ír nekik. Fájdalmas kétségekre vall, hogy levelét így kezdi: „Szabad-e még barátnőimnek nevezni Kegyedeket...” Majd így folytatja: „Kedves és nemes barátnőim, mi az oka, hogy nem írnak? és Stackelberg sem ír egyetlen sort sem, mióta tőlem távozott; azonban úton van, úton szórakozik az ember...”

Aligha lehet megindultság s az utazók iránti méltatlankodás nélkül olvasni az ilyen sorokat: „De mily gyermekien szólok, mivel kérdésem gyermekes: hát nem látják-e, mennyire vágyódik szívem barátságuk után... Még most is az a gondolat tölti el elmémet, hogy közvetítésük által nevelési befolyásom lesz a nemzetek legnemesebbikére, s legyen ez elébb vagy utóbb, síromon innen,

síromon túl, az nekem most közönyös, csak megtörténjék.”

Az utasok, miközben „magasztos hangulatban száguldanak végig Savoyán”, „nem adnak magukról életjelt”. Miként annyi más esetben, most is Jozefin akarata érvényesült.

Miért engedelmeskedik neki Teréz? Mi az oka függőségének? Életük folyását vizsgálva szembezőkő a már-már beteges érzelmi kiszolgáltatottság, amellyel a húga visszaél. Jozefin, mint általában a hisztériára hajlamos nők, zsarnoki s a felelősséget másra hárító karakter, tehát valójában gyáva – ez a két tulajdonság igen jól megfér együtt – és kegyetlenkedésre hajlamos. Teréz pedig szinte mazochista alázattal tűr. Valahányszor Teréz lazítani igyekszik ezt a számára gyötrelmes kapcsolatot, húga visszahívja, magához édesgeti.

Jozefin és Stackelberg zsarnokoskodása, sőt – ne kertetljünk! – komizkodása Terézzel valójában összefügg a kettőjük akaratából megválaszolatlanul maradt Pestalozzi-levelekkel.

Sem Jozefin, sem Stackelberg nem bírta elviselni más ember magasrendűségét, ez esetben főként Pestalozziét s másodsorban Terézét. A bárót a tanítványnak az utolérhetetlen és utánozhatatlan mester iránti keserű dühe is fűthette, Jozefinben pedig Pestalozzi nagy egyénisége keltett ingerültséget, annál is inkább, mert a nagyságnak ilyen alázatos, szolgálni vágyó megnyilvánulásával bizonyára soha nem találkozott. Az ellenszenv arisztokratikus göggel egyesült benne, s ez a dölyf azért is oly erős és leplezetlen, mert Pepi társadalmi előkelősége nem áll szilárd talajon. A Brunsvíkok, hiába emlegetik Oroszlán Henriket, új keletű főnemesek, Deym polgári foglalkozása miatt kicseppent az arisztokraták közül, özvegye a Múcsarnok belépti díjaiból és bérbe adott szobákból él, roppant úr választja el a nagybirtokos és kékvérű mágnásoktól. Jozefin mai nyelven szólva bizonyítani akar, ezért

is rója meg gyakran és bántón Terézt, amiért közvetlen, baráti hangon szóba elegyedik a személyzettel.

1809 januárjában vágnak neki Itáliának az Alpokon át. A veszélyes utat Teréz pontos és megkapó stílusban írja le. „A leghíresebb kocsisok egyike vett fel bennünket, nőket és gyermekeket hatalmas, fedett hintójába, melybe két pompás lovat fogott. Stackelberg a mi könnyű kocsinkon jött utánunk. Így haladtunk Chambéryn keresztül Savoyába, a Mont Cenis csúcsa felé. Tollam gyenge a téli táj pompájának ecsetelésére. Mindig feljebb és feljebb kapaszkodva, az éjt már tetemes magasságban töltöttük az utolsó lakott helységben. Majd mindkét kocsi kerekeit leszerelték, s helyükbe szántalpakat raktak. Ekkor kezdődtek a Napóleon építette pompás országút kanyarodásai. Az óriási hóesést úgyahogy eltakarították az arra rendelt munkások, de az út a nagy lapátolás után felével keskenyebb lett, s az oldalán felhányt hófalak az olvadás folytán meglazultak; minden percben attól kellett tartanunk, hogy ránk zuhannak. Hat láb magas volt ez a hófal, és nekünk halálos veszedelemben órák hosszat kellett haladnunk.

Az Itáliából jövő öszvérkaravánok miatt szintén hajszálon függött életünk. Minden állaton kétoldalt egy-egy hatalmas láda, és minden karavánban legalább ötven öszvér bandukolt. Vajon hogyan térjünk ki előlük, hogy mi magunk ne bukjunk a feneketlen mélységbe? Aztán ott voltak vezetőink, a savoyaiak! Minden egyes szánt csak egy öszvér húzott, s a kocsis a szánt az állat mögött tartá olyképpen, hogy lábát a hóba belevágta és megfeszítette, és ha valami baj volt, torkaszakadtából ordított és karjával hadonászott. Ilyen rémes ordítózás közben ragadták meg egy ízben szánunkat, és minden teketória nélkül egy kiugró sziklára tolták. Az oktalan öszvérek hatalmas testükkel ott trappoltak

el mellettünk, és olyanokat löktek rajtunk, hogy máig sem értem, hogyan nem zuhantunk le a mélységbe!”

Jókai tollára illő helyzetek: a megáradt hegyi partokban savoyai fiúk mennek a batár előtt, hogy mutassák, merre lehet kikerülni az örvényt. Egy gázlónál a jég beszakadt a kocsí alatt, az erős lovaknak nagy nehezen sikerült partot érni.

Mégis, a gyötrelem akkor kezdődik el, amikor „az örök hó és jég honából néhány óra alatt a lágy tavaszba értek”. Stackelberg fölényes oktatásokkal, Jozefin kíméletlen megjegyzésekkel adta tudtára Teréznek, hogy társasága, sőt pusztja jelenléte nemcsak felesleges, hanem módfelett terhes is.

Czeke Marianne nem ok nélkül céloz rá, hogy a rajongásra hajlamos Teréz nemcsak azt a lelki társat vélte feltalálni Stackelbergben, akinek segítségével – és a Jozefinével – ő a tökéletesedés felé haladhat, hanem talán azt képzelte és remélte, arról ábrándozott, hogy a báró érdeklődése neki szól.

Stackelberg nem fukarkodik az üdvös tanácsokkal és javító szándékú megjegyzésekkel; Teréz naplójában az önmagának felrótt hibák közül néhány nyilvánvalóan a báró kioktatására vall. Így például az, hogy ismeretei között nem teremt kellő összefüggést, holott Kant lényegesnek tartja a központi probléma körüli csoportosítást, továbbá: túlságosan közlékeny, lelkünkbe ne engedjünk akárkinek bepillantást. Jozefin nem ily tapintatos; ő a Teréz korához nem illő gyermetegséget, fecsegést, kérdezősködést emlegeti.

Már az itáliai út alatt mutatkozik Terézben némi kiábrándulás Stackelberg jelességéből, amit önmagának is alig-alig vall be, mert naplója inkább csak elvétve sejteti. Még nem tudja, hogy kihasználják. A *Fél század életemből* is csak a tényeket rögzíti: Génuában sorra járva az ékszerészeket, kénytelen eladni értékes nyakláncát, mert a Genfben felfogadott kocsist másként nem tudnák kifizetni.

(Brunszvikné a kikönyörgött pénzt Münchenbe küldte, így akarta rábírní őket a hazajövetelre.)

Az olasz városokban, amíg az eladott ékszer árából futja, a legdrágább hotelekben szállnak meg. Stackelberget is ők tartják, a báró hiába várja hazulról az útiköltséget, csak az utolsó időben kap némi pénzt.

Kérik anyjukat, hogy Münchenből irányíttassa a küldeményt egy olasz városba. Brunszvikné Triestbe küldeti; az már Ausztria, útba esik hazafelé, így sietteti hazatértüket.

Firenzében annyijuk sem maradt, hogy a fogadó számláját kiegyenlítsék, kénytelenek otthagyni holmijuk egy részét az inassal. De folytatják útjukat. Jozefin a kiadott szobákból jutott jövedelemhez, Stackelbergnek is küldött valamicskét a családjá.

Pepi fiaival és az újdonsült nevelővel hajókirándulásra megy, Terézt otthon hagyják. Általában közösen szórakoznak, Teréz egyedül gubbaszt a szállóban, vagy magányos sétára indul, hogy megtekintse a látnivalókat.

Nyilván azt remélte, hogy folytatódnak az yverdoni magasröptű beszélgetések, majd megpróbál vidám és könnyed lenni. „A jelenlegi körülmények közt az egyedüli teendő megőrizni a derút és nyugalmat, udvariasan és figyelemmel közeledni a többiekhez . . .” Hiába! A derű és nyugalom éppoly kevéssé segít, mint az udvarias figyelem. Egyetlen fogódzója lehetne: a két unokaöccse. Megértetik vele, hogy nemkívánatos személy mellettük – Stackelberg a hivatott tanításukra, nevelésükre. Teréz kiközösítetten vonszolja magát egyik műemlék városból a másikba.

A napló az egész itáliai út folyamán mégis önvadakat tartalmaz, az olvasónak ezek közül kell kibogoznia a sértések özönét. Teréz a saját személyében keresi a bajok forrását, az okot, amely „két eszményképét” eltávolította tőle. Javulást fogad önmagában: megfontolt akar lenni, levetközni önzé-

sét. (Húga egoizmussal vádolja.) Ezentúl méltóság-
teljességre törekszik. (Jozefin ezt ajánlotta neki.)
Kerülni fogja a fecsegést, és mielőtt megszólalna,
fel kell tennie gondolatban a kérdést: fontos ez?
(Húga és Stackelberg közös tanácsa.)

Testi fogyatékosága is ránehezedik. Teréz rész-
letesen leírja, hogy felsőtestén bőrfűzőt fog viselni,
és már reggel, a pongyola alá felölti; „olyan fűzőt
kell kimódolnom, amely tartja a vállat, de nem fe-
szélyez”.

Mazochista alázattal akar Jozefinhez és Stackel-
berghez, „ezekhez az igen fennkölt lényekhez” iga-
zodni. Elhiszi kínzóinak, hogy tetteit, viselkedését
„önszeretet” irányítja. A nagy lelkeknek – ez Joze-
fin és kísérője – vesse alá magát az, aki alacsonyabb
fokon áll, jegyzi be naplójába, jóllehet ez a törek-
vés öncsonkító erőszakosságával ugyancsak távol
áll Pestalozzi szellemétől.

Persze akadnak világos pillanatok. Jozefin sze-
relmese (és nyilván szeretője) előtt pécézi ki Teréz
igaz vagy vélt gyöngéit. „Szégyenkezni kellene,
hogy hagyom nevetségessé tenni magam az ő sze-
me láttára.”

Az események folyamán – de még nem az itáliai
út alatt – a kétségek egyre gyötrőbbben merülnek
fel, majd a teljes kiábrándulás, sőt Stackelberg
egyéniségének már-már tartuffe-i rajza következik,
és Jozefin glóriája is elhomályosul valamicskét.

A *Memoárokb*an pedig az idő adta lehiggadt, ke-
serű tisztánlátással állapítja meg: „Stackelberg sze-
rette őt [Jozefint], és én feleslegessé váltam.” Joze-
finről is tud és mer kiábrándultan szólni, amikor
arról ír, hogy Genuában az útiköltség kifizetésére
eladta hétsoros, gyémántzárás igazgyöngy nyaklán-
cát. „Ez volt az első effajta áldozat, amit Jozefin-
nek és övéinek hoztam, de visszakapni soha nem
kaptam vissza semmit. Stackelbergnek soha nem
volt pénze – hétéves utazgatásai közben az egész
örökségét elköltötte.” Majd nála szokatlan iróniá-

val így folytatja: „Jénában és Göttingában szép tudásra és nagy bölcsességre tett szert, de a saját élete sorsát mégsem tudta jól megalapozni. Mi hittünk és bíztunk benne . . . Bölcsen hallgatott pénztelenségről, és soha meg nem érkező küldeményekre várt szüntelenül.” S amikor a báró már Jozefin férje: „Stackelbergnek sok határozott elve volt, többek közt az is, hogy egy nő gyöngéd lelkületéhez nem illik üzletemberekkel érintkezni, műcsarnokot és kiadó lakásokat rendben tartani. Majd elvégzi azt ő! De sajnos! nem értett hozzá. Tudós ember volt, a könyvek barátja, és bizony számára ez a világ ismeretlen volt. Idegenszerű kiejtésével, csekély ember- és üzletismeretével szinte nevetségessé vált azok közt az ösbécsiek közt, akikkel dolga akadt . . . Viszont igen nagy barátságot kötött a bécsi könyvkereskedőkkel. Naponta tömegével küldték a házba a könyveket – a számlák az év végén hihetetlen összegekre rúgtak –, és ezalatt egyre jobban közeledünk a katasztrófa felé, amely mindent el fog söpörni és a benne részeseket a világ négy tája felé szórja szét.”

Jozefin és Stackelberg 1810-ben kötött házasságot. Ugyanabban az esztendőben született meg első lánygyermekük, akit még kettő követett.

LELKI ÚJJÁSZÜLETÉS

Brunszvik Terézt hatalmas lelki erőtartaléka menti meg attól, hogy besüppedjen önmagába. Az itáliai úton, a megaláztatások özönében, eltaszítva attól, akit legjobban szeret s unokaöccsei előtt is feleslegessé válva csak a lelkében élő eszményekbe kapaszkodhat.

Áhítatos istenhit és ébredező hivatástudat segíti. Ő maga erkölcsi újjászületésének folyamataként az

1809 márciustól júliusig terjedő időszakot jelöli meg.

Mindenekelőtt Pestalozzi útmutatása.

„A népre hatni” – írja majd le évek múlva.

Zibolen Endre *Brunszvik Teréz és Pestalozzi* című tanulmányában kifejti, hogy Teréz kezdetben aligha fogta fel a nagy pedagógus törekvésének mélysegesen demokratikus jelentőségét, s a társadalom megjavításáról szőtt gondolatai nem léptek túl a filantróp népboldogítás szintjén. Stackelberggel egyetértésben úgy vélekedik, hogy elsősorban a jó módú nemes ifjakat kell „emberré nevelni”. De Stackelbergék tervében – Kristófhoz időközben Károly fivére is csatlakozott – kifogásolja, hogy ők parasztyerekeket is küldenének Yverdonba. Teréz célszerűbbnek tartja, ha helyettük polgárgyerekek kerülnének Pestalozzi intézetébe.

Kialakul benne a meggyőződés, amit idős korában így önt szavakba: „Minél magasabban született valaki, annál nagyobbak a kötelességei hazájával és embertársaival szemben.”

Ám a haza s ily módon az emberiség felemelkedésén munkálkodónak mindenekelőtt önmagát kell megnevelnie. Az első, a döntő lépés saját sorsunkat illetően megnyugvás Isten akaratában, vallja Brunszvik Teréz. Ez irányú elmélkedéseiben felismerhetjük a 17. századbeli Fénelon püspök hatását, valamint a pietizmusét – az irányzatot Stackelberg révén ismerte meg. Naplójában Teréz feljegyezte Fénelon tanácsát: naponta legalább egy óra hosszát tartsunk önvizsgálatot, így tudjuk az eseményeket helyesen mérlegelni, így sikerül felismerni a magunk és mások hibáit, de törekvésünk irányuljon arra is, hogy viselkedésünkkel megnyerjük az emberek jóindulatát és kerüljük az összecsapásokat. Röviden: neveljük magunkat értékes társas lényé.

A naplóíró szembenéz saját hibáival. Leküzdeni túlzott érzékenységét, erőt venni magán minden téren – ez sarkalatos alapelv. Le kell szoknia a kései

felkelésről, mert ez a kényelmeskedés megnyilvánulása, de arról is le kell tennie, hogy segíteni akarásból, hiúságból vagy éppenséggel fontoskodó kottyelességből beleártsa magát a mások dolgába. Példát is hoz fel: beleolvasott Stackelberg feljegyzéseibe; hibájáért Jozefin „jeges tekintete” róttta meg. Teréz azt is megfogadja magában, hogy anyja kedvéért ügyelni fog testtartására, nem okoskodik, szelíd és kedves lesz, jóllehet meghökkentően szigorú éleslátással ítéli őt meg: „Ostobaság tölem, hogy aszerint érzek anya iránt, amilyennek az adott pillanatban tűnik, s egyáltalán nem gondolok arra: ő képtelen a magasabbrendű felismerésére és elviselésére. Alapvetően helytelen volt, hogy Pestalozzi írásaiból akartam felolvasni neki.” Túlzott és másoknak nyilván terhes aktivitását mérsékelni akarja.

Ebben az időszakban jelennek meg a naplóban a nevelésre vonatkozó értékes és részben egyéni gondolatok. Fénelon – nevelési regényt is írt –, Rousseau, Kant és Pestalozzi szelleme nyomát találjuk meg leginkább, de fellelhetjük a Montaigne-ét is. (Megismerni a gyermek természetét!) Teréz lelkéből fakad a zsarnokoskodás elítélése a gyermeknevelésben, s a zsarnokság kapcsán ismét kikel Napóleon ellen, aki „csordaként hajtja az emberiséget”.

A nőkérdéssel is foglalkozik. Pestalozzi hatására a nőkre bízna a még nem iskolás korú gyermekek nevelését, de fölmerül már benne az a gondolat, hogy a nők – egyelőre képzettségük révén – igyekezzenek anyagi függetlenségre szert tenni. Egy francia nyelvű elmefuttatása azonban már túlmutat ezen az állásponton; azt fejtegeti, hogy a nők kiváltképpen alkalmasak a természettudományok, így a csillagászat, a biológia, a kémia, a fizika befogadására. Lelkivilágára jellemző módon állítását azal indokolja meg, hogy a természettudományokban nyilvánul meg a legszembeszökőbbben az isteni akarat, ezért hajlamos rá az érzelemgazdag női nem.

S újra meg újra visszatérő gondolat: edzeni az akaratot. „A lelki felemelkedés legfőbb bizonyítéka, hogy tudjunk lemondani. Aki nem bírja legyőzni önmagát, az alacsonyrendű.” Az ember tagadja meg vágyait, ha az önként vállalt kötelesség úgy kívánja.

Ekkor kezdődik szenvedélyes, túlzásokra hajlamos, önmagába süppedő lényének átalakulása a világ felé kitarulkozó, nemes tevékenységre hivatott gazdag személyiséggé, akivé – Romain Rolland szavait idézve – „démoni akarattal” formálja magát. Az alakulás lassú folyamat, a körülmények hosszú ideig hátráltatják.

A HAZATÉRÉS

„Egy hónapot töltöttünk Triesztben, megkaptuk a pénzt, fizettünk és Fiumébe utaztunk; előbb azonban néhányszor gazdát cserélt Trieszt”, tudósít a *Fél század életemből*. Napóleon háborúja dúl, osztrák és francia hadak váltják egymást.

Útleveleik rendben találtattak, július végén indultak hazafelé, Horvátországon át, majd a Balaton mentén érkeztek Martonvásárra, ahogyan Teréz írja, „könnyen és könnyelműen”. A könnyű szó arra vonatkozik, hogy komornájukat még Svájcból visszaküldték Bécsbe, holmijuk egy része és a Frankfurtban vásárolt ajándékok Franz nevű inasukkal együtt zálogban maradtak.

Teréz festőiségre hajlamos stílusában az anyja és a fivére homlokára gyülekezett viharfelhőkről ír. Náluk kevésbé anyagiasságú lények is méltatlankodtak volna. Az önkényesen több mint fél évvel meghosszabbított útnak, a 600 körmőci aranynak s a pótlólag kikunyerált összegnek egyetlen kézzelfogható eredménye – amennyiben annak nevezhető – Stackelberg személye. Brunsvikné és Ferenc nyilván úgy vélekednek, hogy aki báró, az *tartson* neve-

lőt ahelyett, hogy maga nevelősködjik. Már is gyanakvással tekintenek Stackelbergre; Jozefin szeszélyeinek újabb, veszélyes megtestesülését sejtik benne. És ráadásul a túlbuzgó Teréz – megfélekedve fogadalmáról, hogy minden szavát előzetesen fontolóra veszi –, feltehetően húga és Stackelberg ösztönzésére, még útiruhában előadja hármójuk nagyszabású pedagógiai terveit.

A megszállott alkatokra jellemző módon Brunszvik Teréz nem tud belehelyezkedni a tőle idegen egyéniségek gondolkodásmódjába. Idős korára sem változott ezen a téren, ezt bizonyítják sorai: „Édesanyám s öcsém hallani sem akart terveimről. – Rajongás, túlzás, mondogatták.”

Az anyában és a fivérben semmi hajlandóság olyan magasröptű pedagógiai elvek megvalósítására, amelyek még kiadással is járnak. Más gondjuk van. A nővérek itáliai útja alatt Napóleon ismét bevonult Bécsbe, Schönbrunnból intézett újabb felhívást a magyar nemzethez, hogy szakadjon el a Habsburg-háztól, aztán sor került a csúfos kudarccal végződő nemesi felkelésre, amelyet a franciák szinte percek alatt vertek szét. A franciák megszállta Bécsben ott a két Deym leányka, s nem tudni, miként áll a helyzet Jozefin jövedelmi forrásával, a Műcsarnokkal és a nyolcvan kiadó szobával. Az osztrák birodalom gazdasági helyzete megsínylette az egyre-másra vesztés háborúkat, s már előrevetíti árnyékát az 1811. évi nagy válság, amelyben az uralkodói rendelet a bankjegyeket névértékük egyötödére értékeli le. A devalvációról, amely sok-sok embert tett tönkre, a *Memoárokb*n is szó esik.

Ilyen körülmények közt ugyancsak érthető, hogy az anya és a fivér gúnyosan ledorongolja a fellejjárót. A jövő nemzedék nevelése és a szerencsétlenek, akiket Teréz naplója tanúsága szerint belső hang sugallatára gyermekeiként kíván magához ölelni, legkevesbé sem érdeklik őket, annál inkább a Bécs-

ben hagyott két Deym lány, Victoire és Szefin. Stackelberget menesztik értük.

Stackelberg rossz hírral tér vissza. Védenceit meghozta, de közli, hogy a Deym-palotát lefoglalta a francia hadsereg, Jozefin nem számíthat a szobákból és a kiállításból befolyó összegre. Brunsviknénak és fiának szembe kell néznie azzal, hogy az igényes Jozefin és gyermekei ismét az ő támogatásukra szorulnak. És ráadásul a nyakukon Stackelberg, akit nyilván bizalmas kapcsolat fűz Pepihez.

Teréz igazságtalan anyjával, fivérével és nagynénjével, Brunsvik Józsefnével, midőn naplójában szemükre veti Stackelberggel kapcsolatosan „... nem látják meg benne a filozófust. Ha szép fogaton érkezik, ha vadász, komornyik, inas kíséri, ha értett volna a dicsekvéssel és a szavakkal való játszáshoz, akkor más ember lett volna szemükben, akkor tisztelték és becsülték volna. Azt, hogy ő filozófus eltökéltségből olyan, amilyen, senki nem látja itt.”

Ugyan melyik épeszű szülő örvendezett volna Stackelbergnek lánya oldalán?

Igaz, vádolja önmagát is. „A martonvásári tartózkodás nem folyik simán. Vétkezem mindaz ellen, amit ezen a héten gyakorolni akartam.” Czeke Marianne szavaival háborút vív saját régi énjével. A küzdelem keserves voltát, s azt, hogy a rousseau-i sértődött magány, az emberektől való elszakadás fenyegeti, ismét egy naplórészlet bizonyítja: „Bár elrejtőzhetnék teljesen az emberek elől – magos hegyen egyedül a szabad természettel és Istennel.”

A fagyos martonvásári légkörből Jozefin gyermekeivel és a báróval hamarosan elköltözött Esztergomba. Az esküvőt ott tartották meg. Stackelberg döntés elé állította Jozefint: kijelentette, hogy szerelmes bele, és ha nem jön hozzá nőül, ő visszatér Észtországba. Teréz azt írja, húga a gyermekei neveltetése érdekében hozta meg ezt az újabb áldozat-

tot. Ne higgyünk neki! A későbbi fejlemények ismeretében megkockáztathatjuk azt az állítást, hogy *Memoárijai* írásakor ő maga sem hitte el teljesen.

Hősnőnk eltökélten munkálkodik azon, amit *morális reformációjának* nevez. Nemcsak önmagával folytat nap nap után megújuló küzdelmet, hogy gyengéin erőt vegyen s legyűrje minden olyan hajlamát, amely nem szolgálja a tökéletesedést, hanem környezetével szemben is kitart. Anyja és Brunszvik Józsefné együttes erővel azon fáradoznak, hogy férjhez adják. Teréz unokanővére, Brunszvik Henriette leveléből tudjuk, hogy a korompai nagynéninek van egy férjjelöltje. Henriette a kor fennkölt stílusában érdeklődik, milyennek találta Teréz a pártfogoltat, akinek szívében a Margitszigeten sebet ütött. Jóllehet az elsőszülött hallani sem akar férjhezmenetelről, Brunszvikné nyáron ismét Karlsbadba viszi.

A régi megszokás folytán Teréz olykor kedvét leli a társas életben, képességei ragyogásában, de egészben véve hívságosnak, üresnek érzi mindezt, s utólag vádolja magát, hogy elpazarolta idejét. Életének nagy eseménye lehetne, hogy megismerkedett a Karlsbadban időző Goethével, ám ez is önvád forrása. Szemrehányást tesz magának, hogy ismét erőt vett rajta egyik hibája: túl sokat beszélt. „... nagyon visszásan viselkedtem Goethével, nem kellett volna fecsegnem, őt kellett volna beszédre bírnom.” Tegyük hozzá, aligha sikerült volna. Goethe – ekkor már olümposzi magaslatán – általában a bájos fiatal nőkhöz vonzódott, s ő, aki lényé szakadékos, örvénylő mélysége fölött roppant erővel teremtette meg a harmóniát, kerülte a túlzást, a rajongókat, az elkínzottakat.

Teréz naplójának bizonyos részei arra vallanak, hogy nagynénje „pártfogoltja”, aki szívesen jelentkezne kérőként, magas rangú tisztségviselő. „... hiszen titkos tanácsos hitvese lehetnék... ám

egy férfi kényéhez-kedvéhez igazodni nem bírok . . .” Hivatástudata már határozott felismeréssel szólal meg: „az emberiség, a haza tulajdona vagyok . . .”

Egyelőre még hosszú ideig szűk körben gyakorolja hivatását.

A TANULÓÉVEK

Jozefin esküvőjén a Brunszvik családot Teréz képviselte, s előtte is, utána is igyekszik buzgón – Jozefin szerint túlhajtott hevével bajt okozva – közvetíteni Martonvásár és Stackelbergék közt, húga és sógora oldalán állva. A viták folyamán sok keserűséget nyel. Érzi a férjhez nem ment nő, a „vénlány” kiszolgáltatottságát. „Nekem nincs szavam, nincs vagyonom, nulla vagyok a világban.”

Pepi házasságkötésével szinte egy időben írták alá Párizsban Napóleon és Ferenc császár lánya, Mária Lujza főhercegnő házassági szerződését; az ellenségből hamarosan vő lett, de előzetesen, a békekötéskor ismét jócskán lekanyarított jövendőbeli apósa birodalmából. A történelmi események folytán már semmi akadály, hogy Stackelbergék a négy Deym gyerekkel és csecsemő lányukkal viszatérjenek Bécsbe.

A Múcsarnok épületét megterhelték a beszállásolás költségeivel, s ez az összeg tetemesen szaporította a Deym után maradt adósságokat. A palota tatarozásra szorult. Jozefinre gyermekei gyámjaként újabb gondok szakadtak nővére nagy bánatára. „Ő, aki hazájában hozzá volt szokva, hogy a költészetnek és szép szabad órái kedvteléseinek éljen”, kénytelen mesteremberekkel vesződni, a szobák kiadása ügyében intézkedni, kesereg Teréz.

Feltehető, hogy Stackelberg a felesége iránti kíméletből vállalta magára az ügyes-bajos dolgok in-

tézését, de ő, más okokból, mint Jozefin, legalább ugyanolyan alkalmatlan volt rá.

A bárónak, jöllehet örökségét utazásai során már elköltötte, tekintélyes családja házassága alkalmából juttatott némi pénzt. A Rousseau *Émiljéért* lelkesedő széplelkű férfi „a természet ölen” óhajtotta nevelni most már családtagjaivá vált növendékeit, s egy kis birtokot vásárolt a Mürz folyó völgyében. Értett valamit a gazdálkodáshoz, vagy azt képzelte, hogy ért.

A *Memoároknak* Teréz részletesen előadja a katasztrófához vezető eseményeket; tanulságos megfigyelni, hogy tisztánlátása – hiszen ekkor már régóta tudja, hogy Jozefin idegbeteg – miként tusakodik eszményítő hajlamával, részvétellel áthatott rajongó szeretetével és a halott iránti kegyelettel. „Jozefin, akiben volt becsvágy és a kelleténél többre értékelte ura képességeit, hallani sem akart a kis gazdaságról, az egyszerűbb életről, saját maga, az ura s a gyermekei miatt sem. Stackelbergnek vissza kellett lépnie a Mürz-völgyi kis birtok megvételeitől. Talált hamarosan nagyon megfelelő uradalmat: a lessonitzit és witschapid. Özvegy Trautmannsdorff grófné született Nádasdy grófnő volt az uradalom tulajdonosa. A grófné férje márciusban halt meg. Jozefin a maga nagy vállalkozó szellemében a birtoknak sem árát, sem értékét, sem kiterjedését nem tartotta akadálnak.” A morvaföldi hatalmas birtokot részben erdőségek borították. „Volt rajta tizenegy falu, egy vásárhely, tizennégy majör boltzott istállókkal és csürökkel, kétszáz külföldi tehén, húszezer elsőrangú merinói juh stb. – egyszóval olyan *fundus instructus*, hogy hozzáértő, szerencsés ember kezében aranybányává válhatott volna.”

A birtokvétele nagy családi viharokkal járt, kivált, amikor Brunszvikné és Ferenc megtudta, hogy a meggondolatlan Stackelberg ügyvédi tanács nélkül kötötte meg a szerződést. – Maradjon köztünk,

arisztokraták közt – jelentette ki Trautmannsdorff-né.

És most fel kell vetnünk egy kérdést, amely nincs tanulság híján.

A *Memoárok*ban sok szó esik arról, hogyan rontotta el Brunszvik grófné anyagiasságával lányai, elsősorban Jozefin életét. De a lelkiekben olyan érzékeny Terézben soha fel nem merült a gondolat, hogy húga nagyravágyása, hisztérikus igényessége és – mondjuk ki – az ő fellengzősnek tűnő tervei még inkább torzították anyjukat. Valakinek össze kellett tartania a vagyont, amelyből Brunszvikné éppen a birtokvásárlás előtt adott Teréznek is, Jozefinnek is egy-egy házat a Tárnok utcában.

Stackelberg a kétbalkezességet különös módon egyesítette a mohó önzéssel. Bár Jozefin egész apai örökségét, minden vagyonát beadta a vételárba, férje a saját nevére kötötte meg a szerződést, amely szerint ha a vevő hat év alatt nem egyenlíti ki a teljes összeget, elveszti a tetemes foglalót, s a szerződés aláírásakor és a birtok átvételekor kifizetett summákat. A szerződés minden részlete Trautmannsdorffnének kedvezett, aki nyilván igénybe vette az ügyvédi tanácsot. Az egyik pont még azt is kikötötte, ha az esedékes összegeket a vevő nem egyenlíti ki hiánytalanul a megállapított határidőig, az eladónak joga van új szerződést kötni, amelynek el nem fogadása esetén a vevő minden igényét elveszti.

Stackelberg elfogadta ezt az elfogadhatatlan szerződést. Jozefin nem tartotta vissza. „A beteges szépasszony tízezer forintos háló- és utazókocsit kapott, amelybe négy csinos szerszámzatú, fiatal és ficáncoló szürkét fogtak, s a karaván megindult Morvaországba . . .” – így a *Memoárok*.

A birtok körüli események szorosán összefüggnek Teréz életével. Az eleinte reményteljes, majd válságos, megpróbáltatásokkal és gyötrelmekkel teli három esztendő nagy részét a morvaországi bir-

tokon töltötte; Jozefin gyermekeit nevelte, tanította, a kicsinyeket gondozta, s bajlódott a háztartással.

Jozefin bámulatos ösztönösséggel (vagy tudatosan?) ismerte fel és használta ki nénje természetét. Balsikerű házasságáért Terézre hárítja a felelősséget. „Kifejtette nekem, mit kellett volna tennem Genfben . . . Akkor megmenthettem volna. A Gondviselés rendelte így, vagy az én együgyűségem követett el ostoba hibát? Ezt a kérdést talán megválaszolja nekünk a jövő” – vívódik Teréz naplójában. Húga valósággal beleszuggerralja a büntudatot.

Az események egyre inkább arra vallanak, hogy ez a testvéri kötelék a kínzómaster és áldozata kapcsolata is, s az áldozat szinte állandó készséggel vállalja megalázottságát. Terézt a rajongásig fokozódott szereteten kívül az a meggyőződés is köti húgához s egy ideig Stackelberghez, hogy csak úgy teljesítheti felismert hivatását, azt, hogy embertársaiért éljen, ha testvére meg sógora segíti. Jozefinben pedig valami démoni erő lehetett, amellyel leigázta, kisajátította nénjét. Brunszvik Teréz lelki felszabadulása, tevékenységének szabad kibontakozása, személyiségének kiteljesedése Jozefin halála után megy – csak akkor mehet – végbe.

Mi sem bizonyítja jobban szinte szolgalelkűségé fajuló függőségét, mint hogy Pestalozziné újabb levelét ismét válasz nélkül hagyja. (Pestalozzi öszszesen hat, felesége két levelet írt a nővéreknek.) Ne firtassuk, vajon Brunszvik Teréz teljesen zavaraltan lelkiismerettel közölte-e őket a *Nevelési Emléklapokban* az 1846. és 1847. év folyamán.

Pestalozziné soraiból kitűnik, hogy ők Yverdonban nem tudnak Stackelberg házasságáról. „Hogy van a jó Kristóf, ki szintén semmit magáról nem tudat, amit mi ismét a körülményeknek tulajdonítunk, hiszen ő éppen úgy nem felejt el bennünket,

miként mi őt. Ha valamit tudnak felőle, tudósítsanak minket, mert sokáig így nem maradhatunk. Kegyedék szíve jó és nemes, emlékszik, mit ígért atyánk (Pestalozzi) és mit Önök neki: *örök barátságot*. A kapocs szoros volt, Isten őrizz, hogy táguljon vagy éppenséggel felbomoljék.”

Pestalozziné beszámol házasságuk negyvenedik évfordulójáról. „Ó, bár itt lehetek volna!” S az utóiratban: „Minden nap a Te csészédből iszom, kedves Teréz, s emlékszem Rád. Miképp vagytok?”

Jozefin kegyetlenkedése idegbajával együtt nő. Lépten-nyomon szemére hányja nővérének „szertelen és rendszertelen magatartását érzelem és gondolatvilágában ugyanúgy, mint cselekedeteiben”, továbbá „slendriánságát és közönségességét”, „az energia, az előkelőség és az esztétika”, vagyis az arisztokratikus viselkedés hiányát kifogásolja. Teréz pedig középkori önsanyargatókat is megszégyenítő alázattal vállalja a felrótt hibákat. Pedagógiáról, irodalomról folytatott beszélgetéseik unostalan megleckéztetésbe torkollnak; Jozefin ítélkezik, vizsgálzat, kioktat.

Teréz húga bűvkörében él a morvaországi birtokon. Kora ősztől késő tavaszig rá vannak bízva a Deym gyerekek, őt terheli a háztartás vezetésének gondja, mert a telet Jozefin Bécsben tölti, a nyár egy részét meg Karlsbadban, nénjének lelkére kötve a korai felkelést, a gondos és színvonalas háztartást. Teréz hatáskörébe tartozik a gyerekek gondozása, nevelése, sőt tanítása is, mert a pénzügyek ziláltsága miatt egy évig nincs házitanító, továbbá a cselédség hajnali keltése, a fáskamra, a disznóól és az istállók felügyelete, s amikor testvére a birtokon tartózkodik, Pepi testének többszöri ledörzsölése. Ilyen körülmények közt nehéz követni Fénelon tanácsát: „Vessük ki magunkból mindazt, ami belső békénket zavarja.”

Jozefin úgy hordja le nővérét, mintha neveletlen

kamaszlány volna. „Gondold meg, az én életemnek nem volt tavasza, semmit sem ismerek, ami az életet leélni érdemessé tenné rajtad kívül, Egyetlenem. Eddig mindaz, ami körülvett, akár egy kínos álom, csak most kezdek élni, éretted. Mert nekem *magának* nincs jövőm” – könyörög neki Teréz.

Olykor, ritkán, kifakad. Jozefin követeléseit a háztartást illetően Witschapban kivihetetlenek, Stackelberg szűken és rendszertelenül méri ki a pénzt. Még ritkábban rádöbben, hogy Jozefin kegyetlen hozzá: kíméletlen, mert beteg.

Az itáliai úton Teréz felesleges volt a két szerelmes közt, Witschapban a házastársak az egymás iránt érzett ingerültségüket töltik ki rajta. A gyakorlati életben hibát hibára halmozó Stackelberg fölényeskedik vele.

Jozefin és Stackelberg egyénisége ismeretében nem meglepő, hogy az esedékes összeggel a fizetési határidő lejártával adósak maradtak, s az is előre látható volt, hogy Trautmannsdorffné nem tartja be palotahölgyi szavát, amelyet arra vonatkozóan adott, hogy a szerződésben kikötött jogát nem fogja érvényesíteni. Az esedékes összeg duplájáért ajánlotta fel az újravételt. Stackelberg felesége ösztönzésére perel.

Az észet báró glóriája szétfoslott. Teréz egyenest lesújtóan ítélkezik róla: „Milyen erőtlén, milyen igazságtalan a sokat magasztalt Stackelberg... Milyen önző.”

Rousseau, Herbart és főként Pestalozzi nyomán, kiválogatva, amit célszerűnek tart, neveli húga gyermekeit. Az *Émilre* hivatkozva feljegyzik, hogy a gyermekeket nem szabad elkényeztetni; de hozzáfűzi, hogy a megdorgálás ne történjék mások előtt. Fontosnak tartja az öntevékenység kibontakozását, már a játékban is, s a tapasztalatokban gyökerező ismeretszerzést. Igyekszik megvalósítani Pestalozzi elvét a tudás-képesség-akarat összefüggéséről,

Herbart hármas fokozatát az akarat–cselekvés–jellemképzés kapcsolatáról, és kiemeli, hogy sok tiltással nem szabad az egyéniséget elnyomni. A gyakorlatban korántsem elégedett magával, hiszen lépten-nyomon beleütközik az egyéniség kibontakozása és az önmagát egyetemes céloknak alárendelő személyiség kifejlődése közti ellentétbe. Mégis habozás nélkül vallja, hogy az erkölcsi autonómia megteremtése a cél; Kant szavaival, amelyet különböző változatokban gyakran idéz: „Állok, ha körülöttem minden romokban hever is.”

Egyre inkább szilárdul benne a nevelés mindenhatóságába vetett hit, a felvilágosodásnak ez a nemes öröksége. „Ha az ember hibamentes nevelésben részesülne, nem volna szükség minden tett mérlegelésére, megvizsgálására.” Önmagát főként a rendszeresség hiánya miatt marasztalja el.

Jozefin családjának ez a mindenese szolgál, de hivatástudata már lázadozik... Érzí magában a felgyülemlett erőt. „Abban a korban vagyok, amikor már hatnom kellene, oszlopa kellene lennem a gyöngéeknek, segíteni! Harmincnégy elvesztegetett évet ugyanannyi hét alatt kellene behozni!”

Filozófiai és történelmi műveket olvas, a biológia iránt érdeklődik és a Lamarck elméletére utaló fejlődéstani gondolatokat vet fel, „vajon az ember sajátos lény-e a teremtésnek vagy csupán fejlett állatfaj? Idővel lassanként a majomból vált ki... az éghajlattal, a táplálkozással, életmóddal változik a bőrszín, az alak, fejlődik az értelem, az érzelem, ügyesség, végeláthatatlan évezredek folyamán.”

Meghökkenítő hipotézis a 19. század legelején, kivált, ha tekintetbe vesszük Teréz nő voltát és környezetét.

Olykor az államforma megváltoztatásáról, a társadalom átalakulásáról ábrándozik, és napközben küszködik a kamaszodó Deym fiúkkal, tanítja a fegyelmes szellemű Victoire-t, ápolja a betegeskedő Szeffint, mert a házaspár egymást vádolva jóformán

megfelelnek a gyerekekről. Az anyagi zűrzavar mélypontján hajszoltsága oly mértékű, hogy naplójában meg sem említi, Beethoven neki ajánlotta a *Fisz-dúr szonátát*.

Folyik a per a birtok tulajdonjogáért. Első fokon Stackelberg nyerte meg. Trautmannsdorffné fellebbezett, ezúttal neki kedvezett a döntés. A báró megtörten belenyugodna, de Jozefin nem adja fel a küzdelmet. A per újrafelvételét akarja elérni, ami csak uralkodói engedély alapján lehetséges. A tárnokmesteri tisztséget betöltő Brunszvik Józsefet mozgósítja, akinek közbenjárására Ferenc császár engedélyezi, hogy az államtanács felülvizsgálja az ügyet.

Újabb reménykedés, majd katasztrófa: Stackelberget elmarasztalták. Teréz szerint a döntésnek az volt az oka, hogy az ellenfél lepénzelte az ítélkezőket. Háromesztendei próbálkozások, ügyetlenkedések és végül nemtörődömség után Stackelberg kénytelen feladni a witschapi uradalmat, amelybe felesége örökségét, a saját pénzét, sőt a Brunszvik Ferenc nyújtotta kölcsönt is beleölte. A birtok tulajdonjoga visszaszállt Trautmannsdorffnéra az előzetesen kifizetett, valamint a beruházásokra fordított összegekkel együtt. „Elveszett a vagyon, szétrombolva minden anyaghoz kötött boldogság; civakodás, a lelkek elszakadnak egymástól . . . Szegénység és szükség egy egész éven át.” Viharos jelenetekre került sor férj és feleség, a martonvásáriak és Stackelbergék közt. „Anyánk megérkezése és szörnyen zavaró ittléte” – tudósít a *Napló*.

A hurcolkodást Witschapból Teréz bonyolította le. Ő költöztette a gyerekeket és az ingóságokat. Jozefin előzetesen Bécsbe menekült.

Stackelberget teljesen letörte a kudarc. Szobájába zárkózva passzivitásba süllyedt. Ilyen körülmények közt jött világra a házaspár harmadik gyermeke. Születésénél Teréz volt a bába.

Meghökkenítő helyzet! Emlékiratai valahogy nem meggyőzően adják elő a történeteket, hézagot érezni az események közt, elhallgatást. „... a hívt asszonyt nem lehetett mindjárt előkeríteni, és Jozefin, tapasztalatai alapján, gyűlölte az effajta szolgálatokat. Csak akkor küldtek a bábáért, amikor a gyermek már felsírt.”

Tehát először azt olvassuk, hogy a bábát nem lehetett idejében előkeríteni, aztán, ugyanabból a mondatból megtudjuk, hogy Jozefin nem tartotta kívánatosnak segítségét. Teréz így folytatja beszámolóját: „az óvatos és bátor anya utasításai szerint választottam el a leánykát, megmosdattam és felöltöttem – és amikor a »bölcs asszony« belépett, már tiszta ágyacskájában feküdt a gyermek. A »bölcs asszony« mindennel meg volt elégedve.”

A csecsemőt Minona névre keresztelték, Teréz azt állítja, hogy Osszián hősnője után, de a Minona szó az anonym (névtelen) anagramja is, s a mendemonda azt rebesgette, hogy Beethoven az apja.

Gondozását születésétől kezdve Teréz látta el, amíg el nem vették tőle. „Kecskét szereztünk. A kecskét hajnalban mindig a szobámba hozták, ahol a gyermek mellettem aludt az ágyban.”

A lényegét illetően csak találgathatunk. Kétségtelen, hogy a kislány születését megelőző időszakban Jozefin és Stackelberg házassága végzetesen elromlott. Másrészt azonban semmi olyan adat sincs, amely azt bizonyítaná, hogy Beethoven ebben az időszakban kapcsolatban lett volna Jozefinnel. A „halhatatlan kedveshez” írt levelek kelte (feltehetően 1812 júliusa) viszont Minona születésének dátuma (1813. április 9.) felé utal.

Stackelberg Minona származása rejtély maradt; ő maga is küszködött vele, s miként a későbbi eseményekből kiderül, próbálta megfejteni.

Stackelberget a csecsemő születése sem rázta fel tespedtségéből, Jozefin energiája azonban vészesen fellobbant. Talán egy összeveszés hatására vagy,

miként Teréz állítja, azért, hogy férjét tettvágyra serkentse, elzárta minden ruháját. Stackelberg felázadt, nagy patáliát csapott és elment.

Egy esztendő múltával került elő, vagyonosan, mert örökölt bátyja után. Felajánlotta feleségének – bizonyára nem nagy lelkesedéssel –, hogy költözzék vele Oroszországba. Jozefin nem volt rá hajlandó, temérdek ok miatt, elsősorban azért, mert nem akart megválni az első házasságából született gyermekeitől. A báró rendőri segédletet igénybe véve magával vitte három kislányát.

Stackelberg öltönyeinek és fehérneműjének elzárása volt Jozefin tettvágyának utolsó fellobbanása. Idegbaja egyre inkább erőt vett rajta, apatikus lett. Lelkileg-testileg megviselve tengődött 1821-ben bekövetkezett haláláig.

A CSALÁDFENNTARTÓ

A gyerekek nevelése, oktatása Jozefin egy-egy átmeneti anyai felbuzdulásától eltekintve Teréz gondja és öröme. A házitanító – az orvosi egyetem hallgatója – hetente egyszer ad nekik két órát, többre nem telik, iskolába az előkelőség foszlányaihoz görcsösen ragaszkodó anyjuk nem adja őket. A nagynéni a két fiú és a tanulni vágyó Victoire kedvéért megtanul ógörögül, Xenophon *Anabázisát* fordítják együtt németre.

Jozefinnek egy álló esztendeig napi három forintja maradt megélhetésre. Miből töltik a nyarat Bécs közelében, Hackingban? A martonvásáriak segítenek, vagy inkább a Teleki házaspár? Két lányukkal, Blankával és Emmával meg is látogatták őket a falusias környezetben.

Kergetik egymást a világtörténelmi események. A lipcsei csatában Napóleont leverték. Egyelőre Elba szigetén játszik uralkodósdit, és készül a trón visszafoglalására. A bécsi kongresszus. Uralkodók

és diplomaták gyűlnek össze, hogy újrarajzolják Európa politikai térképét, határokat vonnak, országok cserélnek urat.

Teréz gondja a háztartás és a gyerekek. Nyilván született pedagógus. „A gyerekek szívesen és gyorsan tanultak nálam” – írja.

A bécsi kongresszus alighogy elkezdődött, amikor Martonvásárra utazik a Deym- és Stackelberg-ivadékokkal a megenyhült Brunszviknéhoz. Ferenc gróf erőt vesz fukarságán, magyar nyelvű nevelőt fogad a fiúk mellé.

Brunszvikné ismét reménykedhet az elsőszülött férjhezmenetelében. A nagy műveltségű Podmaniczky báró – magyar Szókratésznek nevezték el, igaz, részben a csúnyasága miatt –, aki gyakran látogatott el a birtokra, hogy Ferenc gróftól ellesse a mintagazdálkodás módszereit, komoly vonzalmat érez Teréz iránt. A *Fél század életemből* így adja elő a történeteket: „Együtt sakkoztunk, és egy ízben annyira elragadta irántam érzett szerelme, hogy át akart ölelni. Ettől a pillanattól kezdve sokszor megismételte ajánlatát, és két évig várt beleegyezésemre; én minden alkalommal azt mondtam, hogy még meg kell gondolnom a dolgot.” Emlékirataiban megokolja a kitérő választ: egy „régibb szenvedélyről” szól, amely elemésztette szívét.

Az epizódnak folytatása is volt. „Amikor 1819-ben, a nagy éhínség idején a Nőegylet érdekében buzgólkodtam, az utcán találkoztam a báróval. Egy intésre megállítottam kocsimat; odaléptem hozzám, és komoly hangon így szólt: – Gondolkozott a dolgon, kedves Teréz? Most utoljára kérdezem kegyedet . . . – A szívem és eszem tele volt a nagy nyomor képeivel, és mosolyogva megint csak azt válaszoltam: – Igazán nem volt még időm, kedves Károly. – Elváltunk – a báró ellenségem lett.”

Napóleon visszatért Elbáról, száz napra elfoglalja a trónt, ismét háború, végül Waterloo, Teréz gyűlöletes Napóleonja Szent Ilona szigetén.

A családban gond, perpatvar, a legidősebb Deym fiú, Frigyes „csak immel-ámmal tanul valamicskét, rendszeres munkát nem akar végezni”, és öccse, Károly sem buzgólkodik. Frigyes katonatiszt akar lenni, a betegeskedő Jozefin kétségbeesik: – Csak a holttestemen keresztül lehetsz katona! – kiáltja neki patetikusan ágyából. De végül mégis ír fia érdekében, és Terézt meneszti útra egy ezredes ismerősükhöz, holott hősnőnk is irtózik a katonapályától. „Ó Istenem, mennyi bajt okoznak szép világodban a szolgák szolgái” – fakad ki a *Memoárokban*. Igaz, ezt már akkor írja, amikor a vérbe fojtott szabadságharc és a Kufsteinben raboskodó Teleki Blanka sorsa is szítja elkeseredését.

Az uralkodók Szent Szövetsége zsandáraként a temérdek országból összetákolt Ausztria – mint leginkább érdekelt fél – vállalkozott a szabadságmozgalmak elfojtására, a demokratikus nemzeti forradalmak leverésére. Ferenc császár felfüggesztette a magyar alkotmány értelmében háromévenként ülésező országgyűlés összehívását – 1825-ben kerül majd ismét sor rá. A birodalom ügyeit Metternich herceg vezeti, akinek nevére az idős Brunszvik Teréz ezt a szójátékot faragta: Metternich: Mitternacht (éjfél).

Jozefintől a Deym-rokonság el akarja vetetni a gyermekei feletti gyámság jogát. Teréz a hivatalokat járja, pártfogókat keres, a hajdani társaságbeli dáma előkelő hölgyek palotájában várakozik, amíg fogadják. Kéri, hogy ne fosszák meg az anyát gyermekeitől, bizonygatja, hogy megfelelő nevelésben részesülnek.

Jozefin megmaradt tisztségében, gyermekeivel elköltözött a gyűlölt Műcsarnok épületéből, ahol minden a hajdani jólétre emlékeztette. A kiállítás és a bérbeadó szobák gondja Teréz nyakába szakadt.

„Szinte erőmön felül kellett dolgoznom, nehéz számadásokat végezni, fizetéseket teljesítenem, bevételeket és kiadásokat nyilvántartanom, ami nem volt csekélység, hiszen nyolcvan kiadó szobát és a mindennap látogatott, tehát gondos tisztogatásra szoruló képcsarnok ügyeit kellett ellátnom.” A Minoriták terén lakott ekkor anyjával. „Az 1816. év nyarán minden reggel öt órakor útban voltam a Vöröstorony-kapunál lévő épület felé, rendbe hoztam irodámat, és elküldtem jelentéseimet s a pénzt. Így volt ez a rákövetkező télen is. A roppant súlyos kőszasokat a rendőrség parancsára levéttetem, a sok széles erkélyt újrapadlóztattam és kijavítottam, rendbe hozattam valamennyi párkányzatot – nagy munkálatok, nagy kiadások. Jozefin visszajött, és sehogy sem volt megelégedve. Még ma is őrzöm édesanyám papírja vetett szavait: Köszönet helyett vád volt a nénje jutalma.”

Stackelberg megjelent látogatóba, magával hozta három kislányát is. Hátralevő életét istenes cselekedetnek akarja szentelni. Elmondta, eleinte azzal a tervvel foglalkozott, hogy Lipcsében kinyomtatja az egész per anyagát, hadd lássa a világ, miként forgatott ki egy családot mindenéből a törvény. Aztán letett szándékáról: a bosszú nem egyeztethető össze hívő keresztény voltával.

Minona kimagasló eszével és csúnyaságával elüt testvéreitől. Nem vethetjük el teljesen a gyanút, hogy Beethoventől való. Felnőtt korában elkérte anyja minden megmaradt iratát. Mit keresett bennük? Nyolcvannégy évet ért meg, tanúja volt a halhatatlan kedves körüli vitáknak.

Vajon titok tudója volt Teréz, oly titoké, amelyet naplójára sem bízott? Csak annyi bizonyos, hogy Teleki Blankán kívül, akit szellemi gyermekének nevez, Minona a legkedvesebb rokona.

Beethoven süketségébe befalazva haszontalan unokaöccsére pazarolja szeretetét. A fiú elszökött, Beethoven a rendőrségen sírással küszködve kia-

bálja, hogy Karl szégyelli őt. Beethoven állásért folyamodott; azzal utasítják el, hogy összeférhetetlen és süket. Eljutnak-e ezek a hírek Terézhez? Ő megőrizte a levelet, amelyet fivére útján küldött neki Beethoven Witschapba. A Mester arra kérte, küldené el neki újra a napba néző sas képét, amelyet egyszer lerajzolt már számára, de a kép költözködés közben elkallódott.

Teréz ismét Budán van anyjánál. Jozefin adta ki az útját? Vagy ő elégelte meg a szemrehányásokat, hogy nevelése nem fogott a két fiún, hogy Szefin, a legfiatalabb Deym-ivadék vakbuzgó lett, s apácának készül?

A SZABADULÁS KEZDETE

1817-ben és a rákövetkező esztendőben éhínség pusztított Magyarországon. Kétszer egymás után rossz volt a termés, tömegesen haltak éhen, kivált a Felvidéken és Erdélyben. A parasztok fakérget öröltek meg, azt ették, s ahogyan a *Memoárokban* olvashatni, „seregestül szálltak alá a síkságra koldulni és meghalni”.

„Lelkemet rémület és szánalom járta át, és minden tettem, minden munkám a nyomorgóké volt” – összegezi magatartását Brunszvik Teréz. Az együttérzéstől áthatva jótékonyági nőegyletet szervez. Csakhogy – s ez igen fontos és Teréz érdeme – az egylet céljai messze túlmutatnak az alamizsnaosztó jótékonykodáson.

Sorra járja barátnőit s az ismerős főrangú dámákat. „Honunk széplelkű” női, ahogyan majd Széchenyi István nevezi őket, adakoznak is, ki ezer, ki ötezer forintot. Teréznek nincs pénze – fivére fukarsága miatt anyjának is szűken –, helyette nagynénje, Brunszvik Józsefné fizette be az ezer forintot. A Nőegylet működését felesége, Hermina fő-

hercegasszony közbenjárására József nádor engedélyezte.

Teréz okos gondolata, hogy a befolyt összeget ne osszák szét „fillérenként és forintonként”, hanem munkásotthonok, szegényházak s elsősorban gyermekfoglalkoztatók létesítésére fordítsák. Háttartalan pedagógiai bizakodását, világszemléletét is jellemzi ez a terv. *Hasznos ismeretek átadásával*, neveléssel akarná az adott helyzetet megváltoztatni.

A gondolat nem is olyan fellengzős. Terézben okkal merül fel a gondolat, hogy a rossz termést nem szabad istencsapásként felfogni, hogy a maratonvásári birtokon, amelyet keménykezű, de értő gazda vezet, nem pusztított oly elemi erővel a szárazság. És alighanem már ekkor foglalkoztatja a későbbi terv, amelyet kitartással szorgalmazott; olyan mesterségbeli vagy legalábbis kézügyességi készséget fejleszteni ki a lánygyermekekben, hogy idővel – legalább részben – gondoskodni tudjanak magukról. Felveti a kenyérkereső, sőt a szellemi pályára is alkalmas nő fogalmát, abban az időben, amikor ez elképesztő vagy éppenséggel felháborító merészségnek számít. 1820-ban papírra rótt sorai tanúsítják, milyen világosan látta a nők társadalmi kiszolgáltatottságát, amit egyébként Jozefin sorsán és a saját bőrén is fájdalommal tapasztalt. „Milyen helyzetet foglalhatnak el a nők egy államban . . . ? Mik lehetnek a nők önállóan akár mint hajadonok is, és mennyiben alkothatnak ilyenkor többet s általánosabbat? Milyen a nők felfogása, műveltsége országok és társadalmi osztályok szerint?”

Leánynevelő intézet alapítását tervezgeti magában: apja szellemében működne, s az ő emlékére Antonaeumnak nevezné. Egyelőre ételt és ruhát oszt a népiskolákban a rászorulóknak, s olyan nemzedékről ábrándozik, amelyet nem torzítanak el „sem a nyomor, sem zsarnoki parancsok”.

Ösztönzésére a pesti Nőegylet árva és elhagyott,

veszélyeztetett fiúk és lányok részére *szorgalomiskolát* létesít. Az előirt népiskolai tananyagon kívül a növendékek különféle mesterségek fogásait is el-sajátítják. A budai Nőegylet, amelynek elnöknője hamarosan Brunszvik Józsefné lett, a budai koedu-kációs népiskolában saját költségén 15 kézimunka-tanítónőt alkalmaz, akik varrásra, szalmafonásra és kötésre tanítják a lányokat. A Nőegylet szabályzata német nyelvű, a tagok németül írják be nevüket, ezért nem lépett be Karacs Ferenc rézmetsző felesé-ge, az okos cikkeket írogató Takács Éva.

Az 1821. esztendő gyászév Teréz életében. Meghalt a lázadó, a tudást és az örömet mohón hajszó-ló Jozefin. Lánya, Szeffin akkor már hat hónapja noví-cia az Angol Kisasszonyok rendjében.

Brunszvik Teréz – bár ő maga nem tudja – vég-leg felszabadult. A szeretet torlódó, viharos erőből tisztán látó, megfontolt, tevékeny erényé vált benne.

ANGYALKERT

A magyar kisgyermeknevelés megteremtője, a nép-nevelés úttörője alig beszél magyarul. Ő, aki magá-évá tette reformkorunk céljait, s oly kitartó küzde-lemre s annyi áldozatra kész értük, nem ismeri azo-kat a műveket, amelyek előkészítik és képviselik történelmünknek ezt az izgalmasan szép szakaszát. Brunszvik Teréz fiatal korában nem olvashatta Csokonai *Magyar! Hajnal hasad!*-ját, nem mereng-hetett el a hivatottak magányát szívszorítóan elpa-naszoló Csokonai ódáján, nem követheti a nyelv-újítás körüli vitákat, nem foghatja fel a nyelvi for-radalom jelentőségét. Nem töprenghet Kölcsey nemzethalált felidéző versein s a *Huszt* jelszóvá vált felszólításán: „Hass, alkoss, gyarapíts: s a haza fényre derül!”, nem lelkesedhetett a régmúlt dicső-ségével nemzetébresztő *Zalán futásán*, nem döbben-

hetett rá, hogy Vörösmarty nagy verseiben ott a reformkor minden törekvése, az emberiség sorskérdései, s ott feszülnek az ellentétek vágy és valóság, akarat és megvalósulás közt. Nem csodálhatja az üstökösként berobbanó Petőfit, s Eötvös regénye, *A falu jegyzője*, a nemesi vármegye felháborító képe nem felel rá, valamiként azokra a fájdalmas emlékekre, amelyek apja utolsó és végzetes közéleti működéséhez kapcsolódnak.

A német anyanyelvű, németül és franciául beszélő magyar főrangúak közt forgó Brunszvik Teréz tehát csak a politikai élet eseményeiből, gazdasági törekvéseiből ismerheti a reformkor szellemi életét . . .

Vagy mégsem?

1825-ben, amikor hosszú halogatás után az uralkodó ismét összehívta az országgyűlést, amelyen Széchenyi István egyesztendei jövedelmét ajánlotta fel magyar tudományos akadémia alapítására, Teréz külön sógora hívására Erdélybe utazott. Teleki Imre ünnepélyes levélben kérte, látogassa meg őket, és vigye magával Blankát, aki a hosszúfalusi kastélyban nőtt fel és Kolozsvárott, nagyanyjánál töltött hosszabb-rövidebb időt, hogy „elsajátítsa a társaság szokásait, s találjon oktatást tanítómestereknél”.

Teréz így ír unokahúga fölnevelkedéséről a *Boldogan élt, ki rejtőzködve élt* feliratot viselő kastélyban: „apjuk csak anyyi nevelést adhatott nekik, amennyi a nevelőnők hiányos képességétől kitelt. . . . Blanka igen ügyes és tehetséges leányka volt; kiváltképpen a szépművészetek: zene, festés, irodalom érdekelték.” Igaz, hozzáteszi Blanka festményeit magasztalva: „a zenével azonban nem boldogult”.

Brunszvik Teréz életének ötvenedik évében újra megteszi az utat a négy alvilági folyón túlra. Húga változatlan odaadással szolgálja urát: Teleki Imre megöregedett, parókat hord, emberkerülő és em-

bert megvető természete változatlan, talán csak még keserűbb, mint valaha. Blanka évek múltán nagynénjének írt levelében így jellemzi a saját és Emma húga életét Hosszúfalun: „... apa elégedetlen velünk, mint mindig, ha reggeltől estig valami mással is foglalkozunk, mint hogy csak a sarokban ülünk finoman és halkán, s a halottakról beszélve, az élőkről – elfeledkezünk. Nagyon elszomorítja, hogy pontosan az, ami nekünk az életet jelenti: másokért élni, másoknak használni, számára semmit sem jelent. Szerinte másokért élni ostobaság és időpazarlás. Így örökös harcban állunk. Sajnos, ők az erősebbek, mert anyánk is osztozik véleményében, s ő sincs megelegedve velünk.”

Tanulmányok, így Sáfrány Györgyié, megírták, miként vezette a Pest-Budára került Teleki Blankát nagynénje hatása pontosan az ellenkezőjére annak az életútnak, amelyre szülei szánták. Az emberkerülő apa simulékony feleségével együtt azt remélte, hogy nagyvilági körökben forgó ábrándos sógornőjük házában Blanka megfelelő párra talál. Addig is hadd elégítse ki művészi hajlandóságát, a szobrászatot és a festést.

Blanka képzését Teréz közbenjárásával el is vállalja az Ausztriából ideiglenesen Magyarországra telepedett Thugut Henrik festőművész, de a fiatal nőnek marad ideje, hogy nagynénjével együtt járjon a jótékony nőegyletek üléseire, majd az idővel sorra nyíló kisdiskolákban az ipari tanfolyamokat és a cselédiskolát szervező tanácskozásokra. Teréztől hall a nemesség és a jómódú polgárság lányait nevelő intézet tervéről, amely az első lépés a nők szellemi képességéhez méltó pályák betöltése felé. És tőle hall Pestalozziról. „Yverdonban tanultam meg azt, amiért a lelkem szomjazott. Hatni kell a népre! – mondta Teréz. – Mint a nép nevelője, a hazának akartam szentelni életemet. A tömegké lesz erőm és időm, s a jövő nemzedéké szere-

tetem.” Brunszvik Teréz ösztönző befolyására kristályosodik ki a cél Teleki Blanka lelkében.

De a hatás kölcsönös. Joggal tételezhetjük fel, hogy hősnőnk főként unokahúga révén ismeri meg a reformkor irodalmának nemzetébresztő, a „nagyobb rész boldogságát” számon kérő szellemét. Blanka pedig Terézzel együtt lépten-nyomon találkozott a fölényes, hidegen csillogó, hazáját arisztokratikus képzelt magaslatáról lenéző főrangú nőekkel, akiket Vörösmarty *Az úri hölgyhöz* írt versében ostromoz, és hall a kártyacsatákon vagyonokat nyerő vagy vesztő főurakról.

Míg régebben a pedagógiai célok Teréz gondolatvilágában általános emberi morál jegyében nyilvánultak meg, addig a húszas évek végétől kezdve a haza és emberiség kapcsolata elválaszthatatlan, és bizonyára nem véletlen, hogy Brunszvik Teréz későbbi időszakában gyakran hivatkozik Goethére mint sajátosan német szellemiségre, aki egyszersmind az emberiség egyetemes problémáit szólaltatja meg. Közéleti munkássága folyamán mindinkább eltávolodik attól a társadalmi rétegtől, amelyhez családja és neveltetése révén tartozik, baráti köre is kicserélődik, a reformkor köznemesi képviselőivel, így Döbrentey Gáborral, Fáy Andrással vagy éppenséggel a rézmetsző lányával, Karacs Terézzel érintkezik, s illúziómentesen, sőt egyenest indulattal szemléli a hatalom és rang hierarchiáján elhelyezkedőket. Elsősorban hajdani táncosát, József nádort, élete egyik nagy keserősége okozóját.

József nádor, aki alcsúti birtokán az elvadult földeket mintagazdasággá fejlesztette, közéletünkben kanyargós utat tett meg. Eleinte, amikor Teréz még a kötelező nagyvilági életet folytatta, a nádor a francia forradalom és a Martinovics-összeesküvés hatása alatt, esküdt ellensége volt a reformtörekvéseknek. Ebben az időben úgy vélekedett, hogy tanácsosabb az iskolákat nem szaporítani, és nagy kérdés, mi jobb az államnak: ha minden alattvalója

tud, vagy ha nem tud írni-olvasni, ő maga az utóbbi nézet felé hajlott. Tudós társaság alapítását is feleslegesnek tartotta, lovaglóliskola szervezését ajánlotta fel, főként az egyetemisták számára, ez felel meg „a nemzeti karakternek”. Hamarosan megváltozott, nagyvonalúbb lett bátyjánál, a korlátolt Ferencnél, s amennyire körülményei engedték, igyekezett az országot elmaradottságából kiemelni. Sokat tett Pest fejlesztéséért, klasszicista épületeink túlnyomó részét az ő helytartósága alatt emelték. Harmadik felesége, a polgári gondolkodású, protestáns Mária Dorottya anyjának az a Sigris az udvari lelkésze, akit annak idején Pestalozzi nevelőül ajánlott a Deym fiúk mellé; ez is kapocs Teréz és a jó szándékú nádorasszony között.

Maga a nádor nehéz helyzetben van. A korlátolt, végletekig bizalmatlan, örökösen félő, s ezért a meglévőhöz makacsul ragaszkodó Ferenc császár öccsére is gyanakszik; attól tart, hogy a nádor a saját uralma alatt függetleníteni akarja Magyarországot. Az események odáig fajultak, hogy Ferenc a nádor levelezését is átvizsgálta egyik testvérükkel, de amikor József le akart mondani tisztségéről, a császár figyelmeztette, hogy „mint alattvaló, szolgál és testvér” engedelmeskedni tartozik bátyjának és uralkodójának. A megfélemlített és kedveszegett József a reformkori Magyarországon nehéz helyzetben volt.

Teréz ezekről az eseményekről mit sem tudhat, s eleinte őszinte tisztelettel, majd éles bírálattal nyilatkozik naplójában a nádorról.

Ő, a hajlamainál fogva meggyőződésből és kényszerűségből egyaránt puritán egyéniség, újra meg újra megütközik a mágnásság fényűző életmódján. Az arisztokrácia pazarlása és rossz hírű hitelmanipulációi, amelyek Ausztriában a lakosság széles rétegeinek okoztak kárt, távol tartják a főúri világtól. A főrangúakkal voltaképpen akkor érintkezik, amikor a Nőegylet vagy az óvodák ügyében szükség

van rájuk. A mágnásokat önzőknek és rövidlátóknak tartja, hiszen meggyőződése: „az egyesnek virulása csak az általános jólétben lehet tartós . . . Aránytalanul nagy összegeket költenek nálunk pompára, vendégeskedésre, ruhákra s hintókra . . . legjobb esetben pompás kertekre, birkákra és lótenyésztésre. Tehát nem az emberi elme kiművelésén kezdik a nemzetek, pedig a megneemesített emberi elme minden mást busásan hozott volna létre. Ám a kicsinyes, rosszul alkalmazott önzés ezt a természetellenes állapotot hozta létre. Az Önzés, mely a nagy nemezist, az időt laza homokként omasztja szét. . . . akkor megkezdődik a siránkozás, oly események fölött, melyeket az önzők úgy látszik, nem képesek előrelátni (gondoljunk Franciaországra).” Idővel pedig kimondja a nemességről, amelyet kiváltságaival történelmileg túlhaladottnak tart: „El kell tűnnie, mint minden hazugságnak.”

A kezdeti lelkesedés után a Nőegyletben részt vevő mágnásasszonyokat, lányokat is kritikus szemmel nézi. Az időnkénti segélynyújtáson túl, amikor jótékony tündérként ereszkednek alá a sínylődőkhöz, mint egy magasabb rendű, éteri világ küldöttei, csak a kivételes egyéniségek ismernek más feladatot.

Teréz, miközben igyekszik rábírní a magyar arisztokráciát, hogy adjon segítséget a nép kiműveléséhez, amelytől ő annak anyagi felemelkedését várja, s egyre szélesebb méretű agitációba kezd céljáért, átlépi a rendi társadalom számára kijelölt határait.

1828. június elsején nyílt meg Budán, a Mikó utca 8. szám alatt az első óvoda, amelyet a kor emelkedett stílusában *angyalkertnek* nevezett el létrehozójuk. Miként Rapos József 1868-ban megjelent alapos munkájában írja, „az óvoda a gróf Brunszvik Teréz édesanyja, gróf Brunszvik Antalné tulajdonában lévő házban működött . . . Itt negyven sze-

gény gyermek november, december, január és február hónapokban naponként 1½ meszely rumfordi levest kapott, melyre a két első télen 90 pengőforint adatott ki.” Az intézmény az első az egész Habsburg-birodalomban, s a gyér számú első közt van (Berlin, Genf) az egész kontinensen.

Az óvodai mozgalom Európa legkorábban és legerősebben iparosodott államában, Angliában kezdődött el, ahol a gyárakban, főként a szövőiparban dolgozó nők kisgyermekkei felügyelet és gondozás nélkül maradtak. A bezárt vagy az utcán kóborló gyerekek készítették az erős szociális érzékkel rendelkező Robert Owent, aki gyermekmunkásból küzdötte fel magát gyárossá, hogy New Lanark-i ipartelepén 1816-ban óvodát létesítsen, s az ő kezdeményezésére alakultak, nagyrészt a pap-ság ösztönzésére, a kisgyermekiskolák. A cél a megőrzésen túlmenően a kicsinyek szellemi és testi foglalkoztatása. Owen óvodájában a gyermekek naponta táncoltak is, ami bizonyos körökben felháborodást keltett.

Az egyik óvodavezető, név szerint Samuel Wilderspin 1823-ban közreadta tapasztalatait és elgondolásait *A szegények kisgyermekkei nevelésének fontosságáról (18 hónapos kortól 7 éves korig)* címmel. Könyve gyors egymásutánban több kiadást ért meg. A harmadik, kibővített kiadást fordította le a bécsi Joseph Wertheimer, akinek nővére Angliában volt férjnél. A fordító Wilderspin munkáját jegyzetekkel egészítette ki. Ezt a könyvet „szinte azon melegen, ahogyan a nyomdából kikerült”, vitte el Teréznek Thugut Henrik festőművész, akinél Teleki Blanka tanult. Hősnőnk pedig, ahogyan életrajzi töredékében írja: „Már a harmadik lapot olvasva úgy éreztem: ez kell nekünk, az utolsót olvasva pedig: ezt kell megvalósítanom, ha életembe kerül is.” Részletesen így fogalmazza meg az ügy fontosságát naplójában: „Minden kétéves gyermekben ott található a jövőbeni üdvözítő, amivé családja és az

állam számára válhat, ha legalább kétéves kortól megadjuk neki ezeket az eszközöket: érzést, szellemet, jellembeli és testi fejlesztést és képzést, logikusan előrehaladva, következetlenségek, erőszakosság nélkül, megállás vagy *visszalépés* nélkül. Ki kell bontakoznia; gazdagítani kell gondolatvilágát! Minden alapvető erényt az anyatejjel kell beszívni! Legyen a gyermek mértékletes, egészséges, dolgos és becsületes! Csak *így* lehet egy hosszú életen át az állam számára példamutató és értékes... (hiszen az állam csak a családok kongregációja) és az övéinek is megerősödve hagyhatja hátra azt, ami értékes az emberi életben. De az ostoba ember (akinek értelmét és érzelmeit nem fejlesztették ki vagy nem ébresztették fel) mindent tönkretesz: önmagát, az övéit, háztartását, az *államot*... Ez a sorsa az ostoba államnak, a nyomorúságos államnak, még ha egyesek vagy társadalmi osztályok kimagaslanak is az ostobaságból, mint egy község kéményei vagy tornyai. A község mégis csak nyomorúságos sárkunyhókból és ólakból áll... Nevelés teszi az embert.”

1828 februárjában kezdte meg a gyűjtést, elsősorban közéleti személyiségekhez és a főrangúakhoz fordult. A gyűjtés eredményéről az újságban, idővel egy külön kiadványban számolt be. Címe: *A Négy első Kisgyermeki Ór-’s Gondviselés Intézetekről, mellyek Magyarországon nagylelkű adományokból állítottak fel.* Életrajzában szól arról is, mennyi nehézséggel kellett megküzdenie: „Az akadályok az osztrák uralom alatt, rangjának és nemének előítéletei mindmennyi lelki korlátokat képeztek, hozzáadva még az ország pénzes arisztokráciájának csekély fogékonyságát.”

A megszállottak akarata él benne. „...De én erős és hajthatatlan maradtam. Feszítetek keresztre, még a keresztben is azt fogom kiáltani: kisgyermekiskolák kellene!”

Kiváltképp tekintélyes személyiségeknek ő maga

ír. Egy előttünk ismeretlen herceghez szóló levelének fogalmazványa megmaradt iratai között. Brunsvik Teréz német szövegét fordította le egyik munkatársa:

„A bizodalom, mellyel a haza s annak polgári Hercegséged tapasztalt Nagylelkűségibe helyeztetnek, ösztönzött egy oly dolog közlésire, amely eddig ugyan jó hazánkban ösmeretlen volt, noha oly sikeres előmenetele nagy pártfogás s bő segítség által más országokban fenntartatik. – Nem ösméretlen Hercegségednél édes Hazánkban az kiseded Gyermekes Nevelésének (mely az jó jövendő Hazafinak gyökere) elmellőzése, mely sanyarúan tapasztalja azt a szerény haza, hogy hazafiai erkölcsben, vallásban s egyéb tudományokban lassú, sőt sokszor semmi előmenetelt nem tesznek . . . Nem várom a vagyonosabb honpolgárok gyermekeit, hanem csak azokat, melyek tehetetlenek gyermekeik jó Nevelésére, melyeknek oly formán gyermekeik erkölcstelenül, éptelenül, zabolátlanul elvadulnak és mind magoknak, mind felebarátjuknak vagynak terhére, szüléiknek pedig mély szomorúságára . . .

Ezeknek következésiben midőn újonnan alázaatos esedezésemet az elhagyott Neveletlen kisededek s magam Nevében is előhozám, kérném azon határtalan tiszteletet, mellyel Hercegségedet a haza s polgári tetéznek helybe hagyni, mellyel szüntelen leszek

Legalázatosabb szolgálja”

Levélben fordult a Bécsben élő Zmeskallhoz is, aki nyugdíjából 400 forintot ajánlott fel: az összeget akkor méltányolhatjuk igazán, ha összehasonlítjuk Mária Dorothea nádorasszony 500 forintnyi adományával.

Hamarosan megnyílt a második óvoda is a Várban, az Úri utcában, vagyis, miként Rapos írja, „az urak-utcájában”. Követi a harmadik Pesten, a negyedik Budán, a Vízivárosban. „Mind a négy inté-

zet dúsán fölszerelve ajándék képekkel, faragott állatokkal, bútorokkal és betűkkel... húsvétkor minden gyermek példabeszédekkel beírt piros tojást kapott...” S ahogyan a *Memoárok*ban olvashatjuk, „hat évvel később már hatvan intézetünk volt hatezer tanulóval szerte a Monarchiában, bár a legnagyobb nehézségekkel, értetlenséggel, pénzügyi és politikai akadályokkal kellett megküzdenünk.”

Wilderspin módszerén és Wertheimer tanácsain kívül – utóbbival élénk levelezést folytat – a kisgyermeknevelés iránt érdeklődő angol pap, Edward Reed véleményét is kikéri. Széchenyi is kapcsolatban állt a lelkésszel; a Brunszvik-hagyatékából egy levele került elő, amelyben kéri Terézt, hogy Reed feljegyzéseit juttassa el neki. A kontinensen utazgató angol pap Bécsből egyenest azért jött Magyarországra, hogy Brunszvik Terézzel találkozzék és a pest-budai óvodákat megtekintse.

Reed azt tanácsolja egyik levelében, hogy angol mintára hozzanak létre az óvodák alapítására társadalmi támogatásból működő nemzeti egyesületet, Brunszvik grófnő ne forgácsolja szét erejét egyes intézetek körül. „A legnagyobb és talán egyedüli nehézség, mellyel kegyednek saját honában küzdenie kell: a nyelvkülönbség” – írja a lelkész. Majd így folytatja: „De az óvodákból kikerülő első új nemzedék ezen akadályt meg fogja semmisíteni.

Ezelőtt negyven évvel Angolország háromnegyed része olynemű tájszólással beszélt, hogy a különböző vidékek meg nem érthették egymást. Jelenleg ugyanott húszmillió ember beszél tisztán angolul.” (A lelkes pap alighanem túlzott.)

Teréz a *Hasznos mulatságok* című folyóiratban fordult a közhöz, s az egyesület létrejött, de csupán rövid ideig működhetett. A miéltre majd a naplóban kapunk választ.

A Brunsvik-hagyatékban ránk maradt az 1829-ben megnyílt pesti lipótvárosi Szent József kisdé-
óvóban tanított tantárgyak jegyzéke, módszertani
útmutatásokkal.

„*Vallás*: A vallástan egyes tárgyai, amelyek a még igen ki-
csiny gyermekek felfogóképességének megfelelnek,
részben szentenciák, részben a bibliai történetekből
vett példák által fejtendők ki. Így felfogható lesz szá-
mukra a Miatyánk és Isten tízparancsolatának tartal-
ma is.

Betűismeret: A betűk megismerése részeik felrajzolásával.

Betűzés: A beszélőszervek szórakoztató gyakorlása újtán
történik.

Alakismeret: Bevezetés az íráshoz és a geometriai viszo-
nyok megismeréséhez. A tanító megtanítja a gyerme-
ket, hogyan kell egyenes, görbe, ferde, félkör és kör
alakú vonalakat húzni, ezeket összerakhatja velük, és
alakokat képeztet. Mindez a mindennapi élet számára
és az eszközök megfigyelése céljából.

Számolás: A kezdők csak az ujjaikon számolnak tizig,
majd húszig, végül a számológép golyóin ötventől szá-
zig. Az előrehaladottabbak aztán hozzákezdnek ösz-
szeadni, kivonni stb.

Magyar és német szavak: A gyermekek mindenekelőtt az
emberi test részeinek megnevezését gyakorolják. (Ez
Pestalozzi módszere, amit Fichte – érthetetlen, hogy
miért – kifogásolt.) Aztán megtanítják őket hosszabb-
rövidebb magyar nyelvű mondatokra is, és németül
megmagyarázzák ezeket, majd megtanulják az iskola,
az otthon, a város stb. tárgyait pontosan megfigyelni
és megnevezni.

Az elliptikus módszer: Ezt a tanítási módszert kétfélekép-
pen lehet alkalmazni: vagy szókihagyás útján vagy
szavak kicserélésével a mondatokban. Kontraszt:
A gyermek legyen illetlen. – Gondolkodási és beszéd-
gyakorlatok. Nyelvtan a gyermekeknek megfelelő fo-
kon kifejtve.

Természetrajz: A gyermekek figyeljék meg a növények és
állatok *részeit*, majd meg kell magyarázni nekik ezek
hasznát.

Technológia: A termények létrejöttétől a mesterséges fel-
dolgozásig azok mindennemű felhasználását és az em-

ber számára való hasznát szemléletessé kell tenni és meg kell magyarázni. A terményekből létrehozott termékeket meg kell nekik mutatni.

Mesterségismeret: Meg kell nekik mutatni mindenféle kézművesmunkát. Képeket kell róluk bemutatni, szükségességüket és hasznukat meg kell magyarázni.

Az öt érzékszerről: Ez beszélgetés, kérdések és feleletek útján történik.

Földleírás: Ugyanúgy. A legközelebbi környezetről, a házról, a benne lévő emberekről. Ez a kör szélesedik.

Hasznos beszélgetések: Ezt a tanító mindig összekapcsolja az elbeszéltekre vonatkozó kérdésekkel és a gyermekek számára megfelelő, e célból kiválasztott szentenciával.

Mérték- és pénzügy: Jellegzetesen bemutatva.

Egészségtan: Faust katekizmus (Népszerű egészségtan könyv) stb.

Különböző dolgok megnevezése: Ez a tulajdonságaikat jelző szavakkal kapcsolatban történik.

Az év beosztása: Napok stb., az idő általában.

Ének: Ez egy igen hasznos és kellemes tantárgy, fejleszti és megalapozza a tiszta hallást; fejleszti a hangot, megkönnyíti és kellemessé teszi a könyv nélküli tanulást. A zene mint az esztétikai érzés fejlesztője; a harmónia, a lelki harmónia, a jóindulat, a szeretet, a szépség s ebből következőleg a rend és a tisztaság szeretetének stb. fejlesztése általában.

Erkölcsei mondások és szentenciák: Ezeket a tanulók könyv nélkül megtanulják, a tanító pedig elmagyarázza az erkölcsi magatartásban való alkalmazásukat, mégpedig úgy, hogy minden osztály (10 gyermek) monitorjai (segédtanító) 14 napon át egyéni oktatásban tanítják be az övéikkel. Kórusban, érthetően és pontosan kell beszélni."

Az óvodák vezetését, akárcsak Angliában, férfitanítók látták el. Irányításuk alatt a kicsinyekkel két monitor, egy első és egy második foglalkozott, akik a tanrend bizonyosága szerint maguk is oktatásra szorultak az elemi ismeretekben, mert amíg a kicsinyek az első monitorral az olvasást gyakorolják, a másodmonitor a tanítótól tanult olvasni, majd a másodmonitor foglalkozik a gyermekkel, s

az első tanul olvasni a tanítótól. Ugyanez történik a számtanórákon az ismeretek gyakorlásánál.

A begyakorlás és ismétlés általában a monitorokkal történt, de bizonyos tantárgyakra a tanító egymaga oktatott.

A foglalkozás nyolc órákor kezdődött imával és énekkel. A gyerekeket valláskülönbség nélkül vették fel, s éppen ezért a keresztvetést mellőzték. A tananyag elsősorban világi ismeretekből állt, a vallásoktatás nem volt jelentős. Jellemző, hogy az önkényuralom korában az óvodákban bevezették a keresztvetést.

A játékidő a foglalkozásnak körülbelül negyedét tette ki. A játékot, ezt a legösztönösebb tevékenységet, amely a gyermek esztétikai érzékét is fejleszti, Teréz igen fontosnak tartotta. „Az esztétika második természetünk. A nevelésben és az életben kiemelkedő szerepet kell játszania. A szép szeretete jele s egyszersmind eredménye a kultúrának.” Az esztétikai nevelés leghatásosabb eszköze az óvodában az ének. A kicsinyek naponta a reggeli ima leszámításával összesen másfél órát énekeltek, reggel, délelőtt és délután.

Az angol óvodákhoz hasonlóan az angyalkerteket kétéves kortól hétéves korig látogathatták a kicsinyek, s az utolsó években elsajátították az elemi ismereteket. Lényegében tehát az óvodák az alsó szintű oktatás feladatát látták el, jóllehet kezdetben nem ez volt létrehozójuk szándéka. Csakhogy Brunszvik Teréz nyilván szembenézett azzal a ténnyel, hogy a szegény népréteg gyermekei – főként a lányok – nem jutnak el az alsó fokú iskolába. Így hát, miként naplójában a harmincas évek elején kifejti, a kisdédóvó elvégzése után a gyermekek már hasznos tagjává válnak a családi háztartásnak. Az óvodák „havi húsz krajcárért egy jámbor, rendes, fejlett gyermeket adnak át, aki ügyes és értelmes, úgy, hogy a szülők a gyermeket már minden háztartási munka elvégzésére felhasználhatják,

s a vasárnapi iskolán kívül nincs más iskolára szüksége”.

Kétségtelen, hogy alapvetően a Wilderspin óvoda módszere valósult meg (monitor rendszer stb.) de ahogyan Zibolen Endre tanulmányában kiemeli, az óvodák belső szellemének, nevelési gyakorlatának kialakításában nagy szerepe volt annak, amit Teréz Yverdonban tapasztalt, elsősorban az a kicsinyek kezdeményező szellemét, természetes, szabadult magatartását fejlesztő módszer, amelyről a várbeli óvoda tanítójának beszámolója tanúskodik. Maga Brunszvik Teréz is hangsúlyozza: „A gyermekeknek ne kelljen sokat dolgozniok, ez komorrá teszi gyermeki életüket; a legtöbb idő a játéké legyen.” A kortárs német óvodai szaktekinetly Wirth is azt írja könyvében, hogy a budai kisededóvokban a gyermekeket nem kényszerítik tanulásra, megvárják, amíg jószántukból csatlakoznak a többiekhez. Pestalozzi hatását tükrözi az alaktan, a tárgyak formáinak megismertetése, ábrázoltatása, s a magyar és német beszédgyakorlatokban a szemléleteség.

Teréz ingázik Budáról Pestre, olykor zajló jég-táblák közt, s aligha törődik azzal, hogy fűző és vállkendő leplezze testi fogyatékoságát.

Tudja, hogy különcknek tartják vagy éppenséggel hóbortosnak. Fivére, a hitbizomány ura, aki hol fondorlatos kibúvókkal, hol az erősebb fél jogán nem adja ki az őt megillető vagyronrészt, nem is titkolja ebbéli véleményét. Durva gúnyban is van része. A gyomai óvoda alapítása után a várossal határos birtok ura kutyaóvodát létesít, az ebgondozó a kisededóvó tanítója fizetésének háromszorosát kapja.

Brunszvik Teréznek átfogó pedagógiai terve volt. Az angyalkert után sorrendben a második nevelési intézmény, amelyet létrehozott, a krisztinavárosi ipariskola, vagy ahogyan akkoriban nevezték, kéz-

mű oskola, a naphosszat dolgozó szülők nagyobb gyermekei számára. Főként szalmából és posztóból készítettek használati cikkeket, papucsokat, női és férfi szalmakalapokat, sőt miseruhákat is. A nyilván két legsikerültebb szalmakalapot a nádoraszszonynak nyújtották át, aki kijelentette, remélhető, hogy minden hölgy ilyet fog viselni. Bár Teréz szalmakalapjai nem terjedtek el olyan széles körben, mint Kossuth cikkei s a *Védegylet* nyomán a babos kékfestő kelme, de jövedelemhez juttatták a növénydekeket.

A kézmű oskola, akárcsak az óvoda, nem volt ingyenes, Teréz nem jótékonykodni akart, hanem a nép szellemi és erkölcsi szintjét emelni; a szülők keresetük arányában csekély összeget fizettek, legalább napi egy krajcárt. A tanulók a mesterségbeli képzésen túl, Teréz szavait idézve, „egy fogadott tanító és mesterné által számvetési példákban, erkölcsi mondásokban, énekben, katekizmusban s elbeszélésekben további oktatást nyertek, s így nemcsak kezük, hanem lelkük is munkált és gazdagult”.

Valamennyi óvodához tervezett folytatásként kézmű iskolát, de annak ellenére, hogy tízezer forint kamatmentes kölcsönt szerzett, a krisztinavárosi kezdeményezésnek hosszú ideig nem lett folytatása.

Vajon felsőbb utasítás vágta el az útját?

Terv maradt az óvónőképző intézet is. Pestalozzi szellemében, akinek *Miként neveli Gertrúd gyermekeit?* című könyvét már régóta ismerte, de hatással voltak rá a Goethe-művek nemes nőalakjai is, Teréz nőkre akarná rábízni a kiskorú gyermekek nevelését. Átmeneti megoldásként serdülő lányokat tanítgatott kisdédóvársra, s eljárta velük a Mikó utcai angyalkertbe. Az óvónők megjelenése még hosszú ideig várat magára, Brunsvik Teréz hosszú élete utolsó éveiben éri meg.

Az óvodaalapítások idején és még az utána következő esztendőekben is, jóllehet Teréz életmódja

elüt társadalmi osztályától, és bírálja is a főrangúakat, pedagógiai programja még nem lépi túl a rendi nevelés kereteit. Az apja szellemében működő nevelőintézetet főként a nemeslányok részére tervezi, cselédiskolája pedig valójában a nemesség és a jómódú polgárság érdekeit szolgálja.

A cselédiskola részben Reed lelkész ösztönzésére jött létre, aki ezt a fajta intézményt az óvodáknál is előbbre valónak tartotta. „Egy országnak, amely művelődni akar, itt kell a dolgot megfognia” – idézi Reed mondását a *Fél század életemből*. Teréz csak részben fogadta meg a tanácsot: ő a kiseddóvókkal kezdte. Csakhogy a cseléd is hozzátartozik a gyermek környezetéhez, gyakran ő ügyel fel rá, fontos tehát, hogy megalapozott erkölcsű és bizonyos fokig pallérozott legyen – így gondolkodott hősnőnk. Az intézmény érthető módon nem vált népszerűvé a szolgálatba igyekvők közt, és mindössze egy esztendeig állt fenn.

Teréz azon is elmélkedett, hogyan lehetne az anyákat alkalmassá tenni gyermekeik nevelésére. Hiszen, a „nevelést tanulni kell. A nevelés tudomány is és művészet is. Az anyáknak előbb oktatásban kell részesülniök és gyakorlatra kell szert tenniük e művészet és tudomány terén, mielőtt saját gyermekeiket emberré nevelhetnék. A tudatlan és durva anya mindig csak vadócot fog nevelni, aki a következetlenségek és ellentmondások miatt, az anya és mások példája következtében még züllöttebb lesz, mint az elődök. Az ilyen jellemtelenül, logikátlanul támolyog végig az életen, egészen a sírig, a legjobb esetben és idővel jóindulatúnak nevezhetik majd őt, de mindenképpen szerencsétlen lesz, mert martalékává válik minden múltó benyomásnak . . . Ezek a keserű gyümölcssei annak, ha a gyermeket könnyelműen, értetlenül hagyják felnőni.”

A SZÉTHULLOTT CSALÁD

Jozefin ment el elsőként. Brunszvikné magához akarta venni az árvákat, pontosabban Victoire-t, hiszen Szeffin novícia, Fritz kadét a hadseregben, Károly a magyaróvári gazdasági akadémián tanul, pontosabban nem tanul. Csakhogy Victoire Prágába került Goltz grófnéhoz, Teréz állítása szerint azért, mert annak több joga volt hozzá, de alighanem a várható örökség miatt. A nagynéni „Victoire karjai közt halt meg”, ám általános örököse a legidősebb Deym fiú, Fritz lett. Az unokahúg harminchatezer forintot kapott. Teréz vele akarta megnyitni Nagyszombat közelében, Fehéregyházán a régóta tervezett nevelőintézetet, de Victoire huszonhárom esztendősen meghalt, húga Szeffin rá egy évre. Jozefin lányai, a Stackelbergtől valók is, a rejtélyes származású Minona kivételével, mind fiatalon haltak meg. Minona csaknem megérte a századfordulót.

Az életben maradt Deym-ivadékok temérdek bajt zúdítottak Brunszvikékra. Károlynak a magyaróvári gazdasági akadémián szerzett ismereteit nagybátyja mellett kellene gyarapítania, ehelyett naphosszat – az estéket is beleértve – az intézőnél üldögél vagy heverészik a díványon, pipával a szájában, s az inspektor lányának udvarol. Az udvarlásból esküvő lett, jöllehet Ferenc gróf óvást emelt. Brunszviknét „majd hogy meg nem ütötte a szél”. A pelyhedző álló ifjú férj az oltártól rögtön nekiindult Stíriába, vadászatra. Később se jött meg az esze. Puritán nagynénje méltatlankodására „nagy fényűzést fejtett ki, hintót és dúsán aranyozott libériájú vadászokat tartott. Ha egymás mellett elhajtottunk, furcsa volt engem egyszerű kocsimban, szolgálta nélkül látni, Károlyt meg puccos ruhájú grófnéjával és vadászával a hintóban...” A *Memoárok* arról is értesítenek, hogy a tékozló fiú eladósodva, szegényen halt meg.

Fritz még kadét korában, kiskorúan szintén fejest ugrott a házasságba. Családostul Magyarországra érkezik, és ismét Terézt idézve, „az egész család (Fritznek már gyereke is van, sőt anyósát és sógornőjét is magával hozta Budára) egy vendéglőben van szálláson, és mind a nagynéni kegyes jósgától várják, hogy lakást és bútort kapjanak”.

Fritzben, akárcsak Ferenc nagybátyjában, idővel diadalmaskodott a távoli Brunszvik-ősök és a Seebergek pénzszerző hajlama. Felesége halála után vagyonos lányt vett el, gazdálkodott, üzleteket kötött, Prága mellett élt birtokán, és számos ivadékát gondosan nevelte.

1830-ban meghalt Brunszvikné, távol a földektől, amelyeket esze és akarata termővé alakított. – Kegyelmességednek a gazdálkodásba beleszólása már nincsen – mondta ki az ítéletet fia. Brunszviknénak hosszú éveken át egyetlen kapcsolata Martonvásárral az évi nyolcezer forint, amiben fiával megállapodott, s amely összeget Ferenc, tekintet nélkül a pénz elértéktelenedésére, bankókban, nem ezüstben fizetett, jóllehet a búza és a gyapjú ára erősen emelkedett.

Kövessük Teréz beszámolóját fivére elképesztő kapzsiságáról!

„Én úgyszólván semmit sem kaptam huszonnég éves koromtól egészen harminchat éves koromig, mert a ruházkodásom céljaira juttatott kétszáz forint rossz bankcédulán kívül csak hébe-hóba lepett meg valami ajándékkal édesanyám.

Amikor édesanyám végrendeletét egy vagy két hónappal halála után felbontották, kiderült, hogy Ferencnek a tőkét [nyilván azt a harmincezret, amit Teréz hozományként kapott volna] hat százalékkal kell kamatoztatnia, három húszasba számítva egy forintot. De én mégiscsak papírt kapok kezemhez, bár a bankjegy értéke újra 30, sőt még több százalékkal esett; még két lóra való zabot és szénát sem ad az öcsém, mint azelőtt.”

Ferenc teljes rosszhiszeműséggel alkut ajánl fel. Nénjének a birtok negyedrésszének az egyötödét adná át, benne mocsár, libalegelő, rét, némi szántó-föld, ennek fejében Teréz elveszti a házat meg a harmincezer forintot.

„Nem veszekszem s nem pörösködöm öcsémmel; a birtokban ő a hatalmasabb” – írja Teréz. Másra való ereje s ideje. Vallja, hogy „nem börtön és kórház kell, hanem lehetőség, hogy a nép ne pusztuljon el a tudatlanság s az alávalóság mocsarában”. Megszállottja a népnevelésnek. „Eladtam ezüstöt, ékszert, kocsit, lovat, bútort, s mindent, amire nem volt szorosan szükségem, és odaadtam tízezer forintnyi kelengyepénzemet az ipar és cselédiskolák céljaira.”

Nem kérkedik az áldozattal. Szigorú éleslátással mondja ki: „Amit gondoltam, tettem és megvalósítottam, az nem volt érdem, hanem belső ösztön, amelynek nem tudtam és nem akartam ellenállni. Legközelebbi atyámfia, ifjúkori barátaim sem érték meg . . .”

A NÁDOR RENDELETE

A csapás váratlanul sújtott le.

1832-ben, mialatt új óvoda létesítésén s az avval kapcsolatos óvónőképző ügyében tárgyalt Pozsonyban, József nádor feloszlatta a kisdédóvás fejlesztését szolgáló Nemzeti Egyesületet, amelynek elnöke Brunszvik Teréz volt, s a budai óvodákat a pedagógiához nem konyító Nőegylet hatáskörébe, a pestieket a városi magisztrátus hatáskörébe utalta. A rendelkezés kivette Teréz kezéből az irányítást.

„Olyan asszonyok – írta –, akik soha egy könyvet erről a kérdéstről el nem olvastak, akiknek halvány fogalmuk sem volt a nevelésről, hozzá mertek nyúlni egy alkotó munkához, amely mindennap új

meg új teremtő erőt kíván . . . Mikor visszatértem és szívem vérével nemzett s nagygyá növelt mintanyaiskolám küszöbén megálltam, ez az érzés futott át lelkemen: . . . már meghaltál, mert ezt művelték az iskoláddal!”

1830-ban az uralkodó audiencián fogadta a nevelésügyben buzgólkodó Terézt, s így szólt hozzá: – No, csak igyekezzék, hogy a gyermekek szépen engedelmeskedjenek, hadd legyen nekem is hasznom belőle. – 1832 táján a nádor így szól hösnőnk-höz: – Miért nevezi ezeket az intézeteket művelő intézeteknek? A népnek nincs szüksége művelődésre, engedelmeskednie kell.

A két dátum közé esik az 1830-as júliusi forradalom Franciaországban, amelyet a kibontakozó reformkor liberális nemessége lelkesen fogadott. A fiatal Eötvös József barátaival pezsgős banketten ünnepelte meg, hogy az Isten kegyelméből uralkodó Bourbon, a sötéten reakciós X. Károly elmenekült és lemondott. Igaz, a királyság megmaradt, de alkotmányos formában, s a főnemesség és a papság vezető szerepét a nagypolgárság vette át. S a két dátum közt ott a nemzeti egységért és szabadságjogokért küzdő karbonarik jelentős szervezkedése olasz földön. Ez a mozgalom közvetlenül fenyegeti Ausztriát, hiszen Velence s az egész Lombardia a császár uralma alá tartozik. (Majd Ferenc József uralkodása alatt veszi el Ausztria olasz tartományait.)

„József nádorral elhitették, hogy óvodáimban kis karbonarikat nevelek” – így a *Fél század életemből*. A megfélemlített nádor feltehetően nem az óvodák – nem létező – forradalmi szellemétől tartott, hanem attól, hogy Brunszvik Teréz a kisdédóvókban folyó tanítást és nevelést nemzeti szellemben egyesíti. Nemzeti szellem helyett területi széttagozottságot valósít meg rendeletével.

A következő adathoz felesleges magyarázatot fűzni: 1832-ben tizenegy óvoda működött az or-

szágban. 1833-ban egyetlen új sem létesült, s a következő évben is mindössze egy.

Am ahogyan Vág Ottó tanulmányában kifejti, az a körülmény, hogy az óvodák nem váltak államilag támogatott, hivatalos intézménnyé, „kedvező feltételeket teremtett az óvodai mozgalom és a haladó erők szövetsége számára”. Ez a szövetkezés kivált a negyvenes években nyilvánul meg, amikor az óvodaugyet maga Kossuth népszerűsíti.

Magyarországon az örökváltság lehetősége ugyanúgy nem valósult meg az 1832–36-os országgyűlés során, mint a Bezeredy István sürgette nemzeti összefogás és kormánytámogatás a nevelésügy érdekében. Teréznek tudomásul kell vennie a hazai elzárkózást. Megszakításokkal hosszú évekig a külföldet járja.

1833 őszén a bajor királyság fővárosába, Münchenbe érkezik. „Amilyen kevés megértésre találtam Magyarországon, oly *coifiocchi* [nagyyszerűen] pergett itt le minden. Alig mondtam ki a művelt hölgyek közt ezt a szót: *gyermeknevelés*, és alighogy kifejtettem előttük: e mű megalkotására a nők hivatottak, máris minden társadalmi osztályból gyűltek körém az asszonyok . . .” És nem csak a nők. „Művészek, tudósok és művelt hölgyek raja buzgólkodott körülöttem.”

Megnyerik a királyné támogatását, és rövidesen megnyílik a kisgyermekiskola. A szegény sorsú gyermekek ingyenes étkezést kapnak, az óvodái foglalkozást nő látja el. Münchenből Augsburgba hívja Terézt az ottani városi hatóság, itt szinte egy időben három kisdedóvó létesül, s az augsburgi példán felbuzdulva újabb óvodák nyílnak.

Benes Piroska több mint fél évszázada megjelent német nyelvű doktori értekezésében foglalkozik azzal a kérdéssel, hol hívta maga Brunsvik Teréz életre az óvodákat, hol szervezte a hatóság, s ő inkább csak nagyrabecsült vendég volt. Annyi bizonyos, hogy az ő *ösztönzésére* vagy *példáját követve*

jöttek létre a kisgyermekiskolák a múlt század harmincas éveiben Ausztriában, a német államokban és olasz földön.

A cári birodalomból látogatóba érkezik Magyarországra Stackelberg két lányával – a harmadik, a legidősebb, már halott. A báró tekintélyes ember lett – nagyszabású pedagógiai munkát tett közzé, Sándor cár rábízta az észt iskolaügy megszervezését –, jó módú idegenként a Császár fürdő szállójában lakik. Hosszas beszélgetéseket folytat sógornőjével a pedagógiáról meg az evangéliumi kereszténységről, amelytől ugyancsak eltávolodott a katolikus egyház – Teréznek is ez a véleménye. „Íme, egy igazi elméleti tudós, és a gyakorlati életben milyen rossz nevelőnek bizonyult” – jegyzi fel róla némi iróniával a sógornő.

STÁCIÓK

1836-ban Teréz unokahúgaival, Teleki Blankával és Emmával Pozsonyba utazott, hogy az országgyűlés karzatáról hallgathassák a szónokokat, láthassák a követeket. Egyik levelében beszámol az eseményről: „Fél ötkor bementünk a követek termébe, ahol csodálatra méltó beszédeket hallottunk... Mindkét honleányom ragyogott az elragadtatástól, és nem akartak sem aludni, sem enni. Kedden este egy óra hosszat beszéltünk minden magyarok legnagyobbikával (Széchenyi Istvánnal). Micsoda elragadtatás! Mámoros voltam!...”

Pozsonyi szállásán, budai lakásán barátok tudósítják az országgyűlés szenvedélyes vitáiról. Középpontjuk a földesúri birtokjog, vagyis a jobbágyok helyzete. Kötelező felszabadításuk még nem követelés, a haladó ellenzék egyelőre azt akarja elérni, hogy a jobbágy megvásárolhassa telkét, s így megválthassa függőségét földesurától.

Teréznek felszólalásokról számolnak be, Wesse-lényi Miklós – Erdélyben ő az óvodaügy fő istápolója – szenvedélyes szónoklatáról, Kölcsey „sírón-túli hangjának kesergő lágyságáról”, amikor felpanaszolja a jobbagység sok évszázados sérelmeit, de szól a felkelésekről is, az elnyomottak feleletéről, Dózsa parasztháborújáról, s felidézi az alighogy elcsendesedett felső-magyarországi zendülést, amelyben az elkeseredett nép a kolera pusztításáért az urakat okolta, azzal vádolva őket, hogy megmérgezték a kutakat. Deák Ferenc pedig higgadt logikával fejt ki: „Vétkes mulasztás nem alkotni törvényt, mely a szabad és boldog polgárok számát szaporítja.”

Mindez összefügg Teréz szemében a neveléssel. Emberré formálni a sötét tudatlanságban tengődőket, megadni nekik a mesterség, az igényesebb munka képességét és tudatosítani a kiválasztottakban: „Minél magasabb állás, annál több jótett.” Lehet, hogy tudomást szerzett Bezerédj István nevelésügyben tartott beszédéről, a messze visszhangzó felszólításról: „... azt kiáltom az egész nemzetnek, egyesüljünk, hogy megfizethessünk hazánknak legszentebb adósságunkat, hogy végrehajthassuk a legfelségesebb, legszentebb feladatot: nevelhessük a népet!”

Teréz nem szólhat a nemzethez. Ő naplójába írja: „A nevelés minden – ez táplál, ez vezet. Megfoghatatlan, miként lehet félreismerni, mi a nevelés és mit eredményez a családokban és az államnak... Lehet-e tanítani a gondolkodást? Igen. Lehet-e derekasságra, becsületességre, a magunknak és másoknak adott szó megtartására, lehet-e minden sarkalatos erényre oktatni? Igen, igen... Tehát magyaráim, fogjatok munkához... Eszerint minden tanítható, és az emberi szellem fogékony, nemzeteket éppúgy lehet nevelni, mint az egyedeket.”

„Eloszor történt – tudósít a *Fél század életemből* –, hogy Bécs minket magyarokat utánzott. Wert-

heimer javaslatára Alsó-Ausztria kormánya elrendeli, hogy Brunszvik grófnő budai intézetének mintájára kisdedovók létesíttessenek. Öt gyermek részére szánt hozzájárulással, vagyis huszonöt pengő forinttal én magam nyitottam meg a gyűjtést, és Bécs magyar külvárosában, a Rennwegben létesült fényes sikerrel az első ilyenmű iskola.” Kisdedovó létesült Linzben, Grazban, Laibachban (a mai Ljubljana) és még sok más városban, csak hogy hamarosan „a papság vette kezébe a vezetést, s az iskolák gépszerűen működtek . . .”

Ismét külföld, ezúttal a két Teleki nővérrel. Drezda . . .

Az Elba partján a Brühl miniszter építtette terasz, ahol a főrangúak és módos polgárok fogyasztják a haboskávét kuglóffal, kanalazzák a fagyaltot. Barokk paloták és templomok. A képtár, micsoda élmény Blankának! Blanka festőiskolába jár és nagynénjével együtt olaszul tanul, hiszen Itáliába is készülnek. Bajorországba csupán egyetlen ajánlólevelet hoztak, a férje után angol nevet viselő Széchenyi Mária grófnőhöz, de hamarosan értékes ismeretségeket kötnek.

Drezda után München, majd Stuttgart, végül Svájc. Lausanne-ban a megbeszélés szerint találkoznak Stackelbergékkal. Teréz újra végigjárja a tájakat, ahol immár csaknem harminc éve Jozefinnel utazott. Önkínzó, tépett és kiszolgáltatott hajdani énjét céltudatos, az emberiségre tekintő, hivatástudattól áthatott személyiséggé kovácsolta. Az egykori Brunszvik Teréz csak arra szolgál, hogy az önnevelés diadalát példázza.

Svájc után Itália, Róma, a pápai állam fővárosa – mintha a világ mit sem változott volna a középkor óta. Nyomor és elnyomás, akárcsak Nápolyban, a Bourbon-uralom alatt lévő királyság fővárosában.

Az utazás élményei során Brunszvik Teréz általános és némileg arisztokratikus emberszeretete

polgári jellegű demokratizmusnak ad helyet. Még Svájcban ezt írja naplójába: „Politikai hitvallásom: Minthogy szüleim majorátus alapítása folytán engem, mint lányukat csupán polgári színvonalú jövedelemmel láttak el, amiért én mindig gyöngéd hálával maradok irántuk, ezért – ha szellemileg *függetlenül* akarok élni, és ha véghez akarom vinni műveimet – nekem is polgárnőként kell élnem, és meg kell elégednem magas műveltségű polgáremberek társaságával. Az úgynevezett *magasabb* körök az én számomra ugyanis *alacsonyabb* körök . . . Szellemi törekvésem és képességem a tanulásra meg a tevékenységre, valamint Pestalozzi arra tettek hivatottá, hogy megváltsam a népet az elnyomástól, tompaságtól, a szolgaságtól és tudatlanságtól . . . Látom, szent küldetésem, hogy az igazságot és a boldogságot terjesszem a Földön, különösképpen azokban az osztályokban, amelyek díszei a hazának, és amelyekre egy léha és felfuvalkodott arisztokrácia lenézéssel tekint.”

A feudális megkötöttségekkel, annak társadalmi és gazdasági visszásságaival szemben Brunszvik Teréz – ehhez nem fér kétség – a polgári társadalom kialakulását várja. De mi történik, amikor megismeri a polgári társadalmakat, amikor eljut Franciaországba és Angliába?

Franciaországba 1838 nyárutóján érkezik meg.

A júliusi forradalom után Lajos Fülöp, az esernyővel sétálgató „polgárkirály” uralkodása alatt a nagypolgárság hatalma, a tőke uralma valósult meg. Párizs, ahol Teréz tiszteletére az óvodai egyesület ünnepi ülést rendezett és a munkásságát méltató szónok köszönetet mondott levelekben nyújtott jó tanácsaiért, Párizs ekkor már évek óta a népszerű romantikus író, Sue „beteg városa”, ahol a bűnözés alig-alig egyéni tett, sokkal inkább a szociális helyzet következménye, szociográfiai adottság. A zsúfolt bércaszárnyákban – Hugo *Nyomorultak*jából ismerjük leírását – politikai menekültek

is meghúzzák magukat. Lengyel és olasz emigránsok szövök terveiket a szabad és egységes hazáról, utópista szocialisták hirdetik tanaikat, s az elképzelt igazságos társadalom receptjét kínálják. Párizsban egymást érik a tüntetések, a polgárkirályságot 1848-ban elsőprő forradalom előjelei. Hős-nőnk érkeztek a lyoni munkáslázadások már lezajlottak. Tájékoztatóul: a férfimunkás átlagos hetibére 14, a nőmunkásé 6–12 frank. Összehasonlításként: a fiatal Liszt Ferenc keserűen jegyzi meg, hogy élettársa, *D'Agoult* grófné kínosan érzi magát, ha nem visel ezerfrankos ruhát.

Riasztó távlatok merednének Teréz előtt, ha nem volna meggyőződve: állati hajlamaink leküzdése (*enttieren*, vagyis az állatiságból kivetközni, írja naplójába a német szót) egyetemes gyógyszere az emberiségnek. Ábrándos alkat lévén nem akarja tudomásul venni a sarkalatos pontokat, ahol a valóság ellenáll eszményeinek.

A KÉT DE GERANDO

Párizsban a hatvanegyedik esztendejében járó Teréz unokahúgaival élénk, sőt hajlamaihoz és korához mérten túl élénk társasági életet is folytat. Blankával és Emmával megfordul a szépségéről és szelleméről egyaránt híres *Madame de Récamier* szalonjában; megcsodálhatják a festményt is, amely félig fekvő helyzetben ábrázolja a róla elnevezett heverőn, felkeresik *Vigée-Lebrun* asszonyt, a tehetséges és elismert festőművésznőt, és természetesen többször is meghívja őket az osztrák követ, *Apponyi* gróf meg a felesége.

Brunszvik Teréz kapcsolatba került a francia szellemi élet számos kiválóságával, köztük *De Gerando* báróval, filozófiai, pedagógiai és jogi könyvek jeles szerzőjével. *Teleki Emma* nagynénje révén ismerkedett meg jövődöbeli férjével, a tudós uno-

kaöccsével és gyámfiával, a fiatal Auguste De Gerandóval.

„De Gerando báró, az illusztris emberbarát látogatása” – jegyzi fel hősnőnk naplójába. Az elismerés vagy éppenséggel rokonszenv kölcsönös, mert rövidesen a báró hívja meg az érdeemes pedagógust, aki ráadásul főrangú is, unokahúgaival együtt.

Emma állítása szerint – idővel ő is ír könyveket – Auguste meg ő első látásra egymásba szeretett. A fiatalember húsz, Emma harmincéves, de hatot következetesen letagad.

A lezajlott forradalmak vagy társadalmi struktúraváltozások utáni korok emberei ritkán értik meg teljesen a nemes célokért hevülőket. Elismerő csodálatukba gyakran vegyül a fellegjárókat illető ironia, Auguste De Gerando, akinek neve összeforrt történelmünkkel, romantikus egyéniség volt, s egy Hugo vagy Jókai tudta volna úgy megírni, hogy lelkes izzását ábrázolja. A kortársak egytől egyig kiváló képességű, fiatalságához mérten nagy tudású, elragadó egyéniségnek ábrázolták, s a ránk maradt képmása után ítélve jóképű férfi. Lövei Klára a negyvenes évek derekán így nyilatkozik róla: „A fiatal férj a szó legnemesebb értelmében francia volt. Élénk, értelmes és vidám, s amellet mély tudományú. Lelkes szemeit a szabadság szeretetének lángja sugárzá végig, s az terjedt el szép, nemes vonásain . . . Magyarország második hazája lett.” Tegyük hozzá, hogy megtanult magyarul, mégpedig magyar nyelven írt levelei tanúskodása szerint meglepően jól.

Teréz is maradéktalanul rokonszenvezik vele, és tulajdonképpen örül a házassági tervnek, amelyet Auguste nagybátyja és gyámja ugyanolyan hevesen ellenez, mint Teleki Imre. „ . . . Milyen kedves lehetőség, hogy De Gerando velünk jön Magyarországra. A sógorom veje felfrissíti ezt a szerencsétlen családot” – jegyzi naplójába. Auguste társadalomtudományi munka megírására készül, „ami új do-

log, s jó ajánlás lesz a fiatalember számára”. De ... a szelíd fiút félti unokahúga igencsak határozott, szerinte erőszakos természetétől.

A nagynéni enyhén szólva nem rokonszenvezik fiatalabbik unokahúgával. Naplójában szokásos szélsőségségével nyilatkozik róla: „Emma természettől szívtelen, ... fárasztó, nyugtalan bolond, ... szörnyeteg unokahúg, ... a lehető legveszélyesebb kígyó.” Indulatát feltehetően az is szítja, hogy az erélyes Emma fáradhatatlanul követeli a társaságba menetelt, őt pedig nyilván fárasztotta „a hívságos és nagyvilági szórakozás”.

Kasszandra-jóslatokba bocsátkozik: „Szegény Auguste, nem remélhetem, hogy boldog lesz Emmával. ... Áldozata leszel, ha feleségül veszed!”

A tudós báró öccsének egészségi állapota – Auguste tüdőbajra hajlamos – és a távolság miatt ellenzi a házasságot, hiszen a fiatalok nagyrészt Magyarországon, sőt Erdélyben laktak. Teleki Imre a vőjelölt vagyontalansága miatt elégedetlen, mert Auguste gyámja után sem remélhet örökséget, a bárónak saját utódai vannak.

Emma kitartott, s amikor nagynénje 1839 októberében Londonba utazott, ő egy lányintézetbe költözött, és felvette a harcot a kettős ellenállással szemben. Az osztrák követ feleségének, Apponyi grófnénak sem engedett, aki felkereste az intézetben, hogy megpróbálja lebeszélni a házasságról. Végül De Gerando báró és Teleki beadta a derekát, az utóbbi talán arra is gondolt, Emma vénlányság felé közeledik, lehet, hogy ez az utolsó alkalom a férjhezmenésre. Nyilván aggasztotta őt is, feleségét is, hogy idősebbik lányuk elutasítja a házassági lehetőségeket, és a saját akaratából pártában marad.

Az osztrák követség attaséja, Apponyi követ unokaöccse, maga is Apponyi gróf, levelében így számol be Emma küszöbön álló házasságáról: „Talán már tudja, hogy Teleki kisasszony, Brunsvik Teréz grófnő unokahúga tavasszal feleségül megy

De Gerando úrhoz, egy vagyontalan és nagyon törekeny egészségű fiatalemberhez, akinek külsejéről és erkölcséről azonban jó véleményt táplálnak; unokaöccse De Gerando bárónak, egy érdemdús férfiúnak, aki jótékonykodással tölti életét. Ez utóbbi mindenképpen ellenezte a házasságot, s arra hivatkozott, hogy a fiatalembernek nincs vagyona, egészségi állapota pedig annyira rossz, hogy az orvosok véleménye szerint egyévi házasság után mellbajban meg fog halni.

Emma kisasszony le tudta győzni mindezeket az akadályokat, miután bebizonyította, hogy az oly fárasztó és egészségtelen irodai élet, amelyet a fiatalember kénytelen folytatni, sokkal gyorsabban megöli, mint a házasság egy olyan nővel, aki teljesen neki szenteli magát, aki reggeltől estig ápolja, aki magával viszi Magyarországra vagy inkább Erdélybe, egy kastélyba . . . Biztos vagyok benne, folytatta Emma kisasszony, ha ilyen csendes és boldog életet él elbűvölő környezetben, gondtalan helyzetben és egészséges levegőn, az egészsége hamarosan helyrejön . . . A nagybácsi . . . beleegyezett a házasságba, amelyet tavasszal fognak megkötni. Brunszvik Teréz grófnő közben még mindig Angliában van, állítólag boldog és elégedett, de senkinek nem ír.”

A házasság Teréz jóslata ellenére boldog volt.

Míg hősnőnk Angliában és Skóciában tanulmányozta a kiseddóvást, Auguste De Gerando megírta *A magyarok eredetéről* című francia nyelvű munkáját, amely Párizsban jelent meg. Ezt követte az Erdélyről és lakosságáról szóló, a nemzetiségi kérdést is feszegető munkája, majd 1848 évében a *Politikai közszellem Magyarhonban a francia forradalom óta*, amely ugyanazon esztendőben három nyelven, franciául, németül és magyarul jelent meg.

ANGLIÁBAN

Anglia: szelíd szépségű, a Dunántúlt felidéző tájak, hangulatos vidéki városok fagerendás, ódon házakkal, vörös téglás épületekkel, középkori katedrálisok, mintaszerűen működő óvodák, évszázadok óta álló kollégiumok, ahol Anglia kiváltságosai nevelődnek, és hosszú taláros egyenruhájuk őrzi a múlt hagyományait, London egymásba érő, hatalmas parkjaival, az összehasonlíthatatlanul selymes zöld pázsit, a Buckingham palota, Teréz hajdani karlsbadi ismerőse, a kenti hercegnő lánya, Viktória királynő rezidenciája. Anglia, ahol Teréz egy ideig Reed lelkész vendége, s ahonnan levelet ír Széchenyi Istvánnak:

„Szívem telve van Magyarországgal, úgy, hogy írnom kell legnagyobb barátjának, Széchenyi István grófnak. Szülőhazánk egy másik kedves barátjának, Mr. E. Reednek a házából írok, aki a magyar jellem hő csodálója, s akinek magasröptű levelét Ön oly sokra értékelte, hogy méltónak találta rá, hogy helyet kapjon a magyarokhoz intézett nemes felhívásában. Itt tisztelik az Ön nevét, felette tisztelik, annyira, amennyire Ön drága hazánk iránti szeretete után megérdemli. Megtalálható itt az Ön kézírása és portréja (Greetbach metszete). Hering rajza ott van Mr. Reed könyvtárában; középen Napóleon mellszobra, két oldalán pedig Washington és Széchenyi.

Egyetlen vágyam csak az, bár Ön is itt volna, és élvezné Mr. Reed jótékony és áldásos tanácsait és gondolatait Magyarországról. Nem ismerek közöttünk senkit, aki oly nagyra értékelné az Ön nemes szellemét, és oly alaposan törődne Magyarország előrehaladásával, mint tisztelt barátom, Mr. R., akinek vendégszerető hajlékában oly kellemes napokat töltök. Boldog lehetne, ha olvashatná az Ön könyveit, s még boldogabb, ha láthatná nemes szerzőjüket.

Egy szép metszet van előttünk Buda-Pest remek

új hidjáról, Clarke rajza. Bárcsak Magyarország egy lányának ez a levele az érintkezés hídjá lenne Széchenyi István gróf és Edward Reed, Magyarország és Anglia között.

Kísérje Önt Isten áldása.

1839. nov. 9.

M. Th. Brunsvik

Phönix Lodge, Cheltenham, Anglia.”

Brunsvik Teréz, csakúgy, mint Széchenyi, lelkesedik a szigetországért.

Igaz, van egy másik Anglia is, az olvasó a *Twist Olivérből* vagy a *Copperfield Dávidból* ismerheti, jóllehet írójuk némileg enyhített a valóságon, de még így is szívszorítóan iszonyatos. Ebben az Angliában iparosok tömegének vette el kenyerét a gép. A nagy munkaerő-kínálat miatt az üzemekben, főként a textilgyárakban a könnyebb (?!) munkákra, 14–15 óráig tartó munkaidőben gyerekeket alkalmaznak, minthogy az ő bérük a legalacsonyabb. Maga Dickens is alig serdülőként egy cipőasztal-üzemben dolgozott.

A rohamos iparosodás kora ez. Gyárkémények füstje borul az angol városokra, Teréz megérkezte előtt egy évvel lépett érvénybe – szociális vívmányként – a rendelet, amely megtiltja a kilenc éven aluli gyermekek alkalmazását. Aligha tartják be mindent, mert 1842-ben a gyermekmunka-bizottság jelentése szerint egy nyolcesztendő kislány, aki a bányában a csapóajtót kezeli, így számol be: – Reggel négykor kezdem a munkát, délután ötkor vagy fél hatkor hagyom abba.

Ne marasztaljuk el hősnőnket, hogy erről a *másik* Angliáról nem vesz tudomást, és nyilván még csak sejtelve sincs az összefüggésről a szaporodó óvodák és az onnan kikerülő gyerekek közt, akiket nyolcéves koruktól kezdve állami jóváhagyással nyelnek el a gyárak. A „kicsinyek” gyermekiskolákban szerzik meg az alapfokú ismereteket és bizonyos készséget, amely alkalmassá teszi őket, hogy bérmunká-

sokká váljanak. Az angol óvodákat ugyancsak megfontolt okokból támogatta a nagytőke.

Brunszvik Teréz ebből mit sem észlel, de hiszen maga Széchenyi István se látott el a magvas társalgásokról méltán híres angol kastélyokból a vendéglátók gyáraiban és bányáiban robotoló meggyötört gyermekekig. A jelentős történelmi változásokon munkálkodók, a prófétaalkatok látósíkját betölti a cél, amelyre feltették életüket, s ha nem volna így, küzdelem helyett *Az ember tragédiája* jelenetsorait képzelnék el Madách előtt vagy után.

Egy tanulságos jelenségre azonban felfigyel; észleli, hogy az angol óvodák oktatási szelleme a múlthoz képest jelentős változáson ment át. A magyarországi „angyalkertekben”, akárcsak mintájukban, a Wilderspín-féle óvodában, a vallásoktatás a foglalkozási időnek mindössze 3, maximálisan 8%-a. Brunszvik Teréz angliai látogatása idején a vallásoktatás a foglalkozási idő csaknem harmadrészét tölti ki, s általánosságban az egyház befolyása ugyancsak jelentős az óvodákban.

Az már nem hatol el tudatáig, hogy az óvoda megváltozott jellege a gyermekmunkáltatás következménye: beleverni a gyermekekbe a legfogékonyabb korban „az Isten rendelte” társadalmi hierarchia erkölcsi érvényességét. Teréz a tényeket így rögzíti naplójában: „Most már látom, miben különböznek a mi kisgyermekiskoláink. Mi lemásoltuk Wilderspín, ő pedig szociniánus* vagy racionalista, ezek meg bibliai iskolák – mily különbség.” S egy újabb bejegyzés: „Egy hitetlen rendszer, élén a lazarista Mr. Owennel, a kisgyermekiskolák első támogatójával.”

Jóllehet Brunszvik Terézt gondolkodóba ejtették az Angliában tapasztaltak, a magyar óvodák az egész reformkor alatt megőrizték világi jellegüket.

* unitárius, azaz tagadja a Szentháromságot, amelyet a többi keresztény felekezet dogmaként fogad el.

A Magyarországról jövő értesülések biztatóak. A nevelésügy a társadalmi mozgalom előterébe került. Festetics Leó gróf, csakúgy mint Bezerédj, felkarolta az óvodaügyet. Festetics két mintaóvodát alapított, Tolnán pedig képezdét. Teréz 1840 februárjában levélben fordul hozzá: a Wildesprin alapította spatesfieldi óvoda hajlandó magyar tanítójelölteket ingyen kitanítani.

A hazai hírek tettvágyról, rohamos fejlődésről szólnak.

Visszahívják.

„GYÜLÖL MINDENT, MI SZŰK”

1841. Közel hat év után ismét otthon.

Megváltozott városkép fogadja. Az 1838. évi árvíz pusztítása után – 2500 ház esett áldozatul – Pest újjáépült. Közadakozásból áll a Nemzeti Színház, s bár a Kálvin téren, a hajdani Széna-piacon még sátrak, ponyvásszekerek sorakoznak, azon túl meg lakatlan, részben mocsaras terület, a hatalmas kaszárnya, az Újépület közelében kialakult a Széchenyi tér, első fáját a névadó felesége, Crescence grófné ültette el, s a Dorottya utcában vidéki angol kastélyok hangulatát idéző termekkel, öblös karosszékekkel, széles pamlagokkal, gazdag könyvtárral, külföldi hírlapokkal már évek óta megnyílt a Széchenyi István alapította Nemzeti Kaszinó – az első kísérlet az angol klubélet mintájára a színvonalas társas érintkezésre. Széchenyi a mágnásokon kívül érdeklődő köznemeseket, sőt művelt polgárokat is befogad a kaszinóba.

Vajon fülébe jutott-e Teréznek, hogy Wesselényi Miklós ajánlatára Kossuth is folyamodott a felvételért, de az alapító magához kérette, s azt tanácsolta, vonja vissza a tagsági jelentkezését. Széchenyi szemében Kossuth veszélyes agitátor, s a gróf attól tart, hogy Metternich herceg, aki szintén tagja a

Kaszinónak, talán kilépne, s „a kolompos nyáját vonna maga után”. Röviden: a gróf nem óhajtja Kossuth jelenlétét a Dorottya utcai épületben.

Teréz még külföldi útján értesült Kossuth elfogatásáról, a politikai perről és az ítéletről, hazaérkezve részleteket hallhat az ellenzék heves tiltakozásáról. Maga Széchenyi is felemelte szavát a felsőházban Kossuth érdekében. Wesselényi, aki az óvodaugy lelkes és áldozatkész felkarolójaként – *Szózat a magyar és a szláv nemzetiség ügyében* című munkájában külön részt szentelt a nevelésügynek – s a Teleki családdal való barátság révén is közel állt Teréz szívéhez, gyűjtést rendezett a támasz nélkül maradt Kossuth család megsegítésére, ezer forinttal indította meg a gyűjtést. Deák erején felül adakozott, de a nagyúr Széchenyi István száz forintot ajánlott fel, félre nem érthető módon fejezve ki, hogy alamizsnát nyújt át.

Alamizsnát, mert amikor háromévi fogság után uralkodói kegyelemmel Kossuth kiszabadult a börtönből, és a gyűjtésből megmaradt ötezer forintot felajánlotta Széchenyinek iparegylet vagy ipariskola céljára (a terv fellelkesíthette Terézt), s arról is biztosította a gróft, hogy a tőkét oly módon bocsátaná rendelkezésére, hogy a Kossuth név ne forduljon elő, Széchenyi megint elutasította. Azt persze csak az utókor tudhatja, hogy Széchenyi *Napló*-jában ezt írja: Kossuth „a barátaitól összekoldult pénzét” ajánlotta fel a magyar ipar megteremtéséhez.

1841 nyarán robbant ki Kossuth és Széchenyi vitája. Teréz hazaérkeztekor kölcsönös támadásaik, amelyeket a gróf kezdeményezett, teljes erővel zajlottak.

Brunszvik Teréz eltöprenghetett azon, hogy a várva várt nemzeti összefogás kezdetén máris szembefordultak egymással a vezetők. Széchenyi eltávolodott hajdani barátjától, Wesselényitől, akivel együtt utazott Európában, akivel együtt foga-

dalmat tett, hogy erejüket, képességüket a haza fel-
emelésének szentelik. Kossuth és Széchenyi elmér-
gesedő vitája, amelyet az ország közvéleménye és a
kormány igen különböző érzelmekkel figyel, máris
két részre szakította a társadalom átalakulását aka-
rók táborát.

Semmi kétség, hogy Brunszvik Teréz hajlamai-
val, nézeteivel, evangéliumi kereszténységével,
egész lelkivilágával Széchenyi Istvánhoz állt közel.
„Nem, mi nem születünk reformátoroknak, ne-
künk először önmagunkat kell reformálni. Nekünk
az alázatosság és önmegtagadás iskolájába kell jár-
nunk” – írta Széchenyi. Ehhez hasonló szavakat
rőtt Teréz a saját naplójába 1809-ben, amikor el-
kezdődött „reformációja”, s amit Széchenyi „belső
csendnek” nevez, azt Teréz lelki békének. Mindaz,
amit Brunszvik Teréz elgondolt, elgondolhatott
volna, ami eszményeiből következett, de tudatosu-
lását részint képességeinek határai, részint nő vol-
tából eredő helyzete megakadályozta, Széchenyi
munkásságában öltött testet.

Széchenyi reformjai is, amelyek mindig tekin-
tetbe veszik az ausztriai tartományokhoz való kö-
töttséget, ezt a „vegyes házasságot”, ahogyan a
gróf nevezi, sokkal közelebb állnak Brunszvik An-
tal lányához, mint a rendi alkotmányt fenntartani
akaró Wesselényi vagy a vármegyerendszerhez ra-
gaszkodó Kossuth nézetei, akik a bajok forrását,
igaz, jogosan, Ausztriában látják. Brunszvik Terézt
a szabadságharc leverése, az akasztások, a kegyet-
lenkedések, az önkényuralom tombolása és Teleki
Blanka mártíromsága fordítja végérvényesen a
fennálló hatalom ellen.

Tehát Széchenyi az, akit Teréz rajongva cso-
dál . . .

Csakhogy „a legnagyobb magyar” nem pártolja a
kisedednevelést, s ezt a Kossuthot támadó *Kelet népe*
ben ki is fejt. Hiábavaló lenne kutatni az indokok
szövevényében, az egyre ádázabb vitában, az

egyre gyanakvóbb és keserűbb, az ügyet féltő és sértődött Széchenyi érveit latolgatva, vajon azért támadta meg a magyar nyelvű, nemzeti szellemű óvodai nevelést, mert – miként kifejti – ennél fontosabb, előbbre való teendők vannak, vagy mert attól tart, hogy túlbuzgó nevelők hatására a hazaszeretet és királyhűség ellentétbe kerülhet. „Mesterségesen fel van korbácsolva az alantibb osztály, s némileg vérszemet kapott” – írja ebben az időben. Vagy pedig azért támadja, mert Kossuth annyira híve az óvodai nevelésnek. (Bebörtönzése előtt lefordította Wertheimer könyvét. A fordítás nem jelent meg, de kéziratban ránk maradt. Címe: *A korai nevelésről és kiseded nevelő intézetekről.*)

Kossuth lapjában, a *Pesti Hírlap*ban olvasói rohamosan növekvő táborának rövid, szinte rikoltó címekben ír a nép nyomoráról, az elmaradott közállapotokról, a börtönökről, a botozásról, az alkotmányból kirekesztettek sokmilliónyi tömegéről (hatalma van a lelkeken, mondja keserűen Széchenyi), és gyakran foglalkozik a nevelésüggyel s ezen belül is az óvodákkal. Igaz, bírálta is a működő óvodarendszert, ugyanis a magyar óvodák a külföldiek mintájára délben hazaküldték a kicsinyeket, de lehetőség volt rá, hogy azok a magukkal hozott ebédet az óvodában elfogyassák.

Kossuth joggal kifogásolja ezt a módszert a Wertheimer-könyv fordítása jegyzetében: „Buda Pesten haza bocsáttatnak a gyermekek; és ennek sok káros következményét tapasztaljuk . . . ezen intézetek leginkább a szegény gyermekekre nézve szükségesek, kiknek szülői például egész nap szakmában vagy napszámban dolgoznak, s kiknek gyermekeik emiatt minden gondviselés nélkül az utcán kalandoznak” . . .

A negyvenes években nyílnak ugyan óvodák Brunszvik Teréz ösztönzéséből, de többségük egy-egy patronáló főúr vagy városi hatóság kezdeményezéséből jött létre. Persze az indítás érdeme mégis Terézé. De joggal elégedetlen a hazai állapotokkal: „... én a nyüzsgő, eleven, gyorsan előrehaladó Angliából jövök! Egy helyben topogás! Szerencsétlen Ausztria!” A sorra látogatott óvodákban gyöngének ítéli némelyik tanító munkáját, s kifogásolja, hogy az oly fontos heti megbeszéléseket sem tartják meg. Önmagát vádolja. Mért nem választott jobb munkaerőket, mért hagyta oly hosszú időre irányítás nélkül őket? 1841 márciusában kétségbeesett sorokat ró naplójába: „Ismét véget ért egy hónap, a negyedik Magyarországon! Magyarország! szeretett hazám! milyen tépett és zilált vagy . . . Mikor lesz világhosszág?”

Hiányolja, hogy a tanítóegyesület évi közgyűlésén egyetlen asszony sincs. Egyre sürgetőbb feladatnak tartja a magasabb fokú nőnevelés megszerzését.

A LÁNYNEVELDÉK

A jószemű Karacs Teréz, maga is kiváló pedagógus – Arany János unokáját is ő tanította – lesújtó képet fest az intézetekről, ahol külföldi nevelőnők működnek: „keveset értettek az alapos oktatáshoz, az értelem kifejtéshez, s e helyett elégnék tartották nemzetük nyelvén gyakorolni tanaikat, melynél többet talán az őket igénybe vevő szülők sem követeltek, mert hiszen, ha óhajtották volna, hatalmukban lett volna válllvetve oly nagy városban, mint már a húszas években is volt Pest, egy célszerű lányneveldét alapítani . . . Sem állam, sem község nem tartá szükségesnek komolyan gondoskodni a lányok kiképeztetéséről . . . Különben, azon példányok után ítélve, kik hazánkba jöttek lánynevelőkül, azt lehetett következtetni, hogy

azon időben a külföldön sem volt ezen tekintetben mivel kérkedni.”

Elrettentő példaként írja le a nevetséges és megálázó büntetési szabályokat. „Például a büntetést érdemlő nemesi rendű kis úrhölgyecskéknek egy cukorsüveg alakú papírföveget nyomtak a fejébe, melyen bűnei számát jelző papírbojtok fityegtek, s azt bűne nagysága szerint rövidebb vagy hosszabb ideig kellett viselnie . . .”

A magyar nyelvű, nemzeti szellemű lánynevelde a reformkor művelődéspolitikájának fontos és vitatott kérdésévé válik. Vitatott kérdéssé, mert nemcsak az idegen nyelvű oktatás divatjával kellett megküzdenie – amelynek színvonala egyébként nagyon közepes volt –, hanem a magyar nyelvű és szellemű nemességből is sokan kétségbe vonták szükségességét, elvitatva a nőktől azt a jogot, hogy átfogó műveltségre tegyenek szert, azzal az indokkal, hogy az elvonná őket háziasszonyi és családanyai hatáskörüktől.

A reformkor nagyjai pedig meg akarják nyerni őket a hazaszeretet és haladás ügyének. Gondoljunk a *Hitelre*, amelyet Széchenyi „honunk szebb lelkű asszonyainak” ajánl, vagy Vörösmarty *Az úri hölgyhöz* címzett versének felelősségre vonó soraira:

*„Mi vagy te most? Kérdezd meg magadat!
Angol talán? vagy német? francia?
Igen, ha megtagadnák fajokat;
De ah, előttiük szentség a haza.*

*Te azt nem ismered – nincsen hazád –
Nincs nemzeted – nincs mondható neved . . .”*

Fáy András, a reformkor egyik legszorgalmasabb, sokoldalú egyénisége, aki regény- és színműíróként, színházigazgatóként dolgozott a nemzeti haladásért, s voltaképpen közgazdásznak is nevez-

hető, hiszen ő alapította meg részvénytársasági alapon az első takarékpénztárt hazánkban – azzal a céllal is, hogy a kispénzű emberek biztonságosan kamatoztathassák összekuporgatott forintjaikat –, ez a Fáy András *Nőnevelés és nőnevelő intézetek hazánkban* címmel 1841-ben értekezést tett közzé. A nemzeti szellemű, de a nők művelődését patriarkális keretek közé szorító művel Brunszvik Teréz nem értett egyet, és vitába is szállt vele.

De előbb egy kis kitérő a közjóért valóban fáradszónak munkálkodó vagyonos középneves Fáy magánéletére, amely groteszk ellentétben volt nőnevelő tevékenységével. Az adatokat Karacs Teréz szolgáltatja, akinek tekintélyes rézmetsző apja és nagy műveltségű, írogató anyja – utóbbit Széchenyi kitüntette a *Hitel* egy példányával – Fáy baráti köréhez tartoztak. „A nemzet mindenese”, ahogy találóan elnevezték – magához fogadott egy hatesztendő főt kislányt, gondosan kiművelte, s az alighogy felserdültet teherbe ejtette. A nevelt lány tizenöt esztendősen fiat szült az élemedett korú Fáytól, s a törvénytelen gyerekekkel mint „kisasszony” élt *nevelőapja* házában. A nőnevelés szorgalmazója csak évek múlva, barátai unszolására vette feleségül nevelt lányát és törvényesítette fiát. Ha hihetünk Karacs Teréznek – de mért ne hinnénk neki, hiszen nagy elismeréssel beszél „a nemzet napszámosa” hazafias érdemeiről –, a megesett fogadott lány a látogatók előtt tekintetes úrnak szólította szeretőjét, s a házasságkötést még egy szülés előzte meg, de az anya rimánkodása ellenére dajkaságba adott csecsemő meghalt. „Raboljon a kéjenc. De a nőnevelés-munkáló nevelő ezt ne tegye” – ítélik Karacs.

Fáy nőnevelési tervében „nemese, főbb polgárok . . .” lányai számára sürget magyar nyelvű nevelőket, s ezeket a középfokú műveltséget adó iskolákat egy országos nevelőnőképző intézet fogná össze. Az oktatás célja lényegében konzer-

vatív, a javasolt tantárgyak szinte egytől egyig gyakorlati jellegűek, mert „legyen a nőnemnek a maga házatája a tulajdon világa, ott lelje magát otthon, ott találja fel földi boldogságát”. Távoli lehetőségként sem utal a nő önálló munkájára.

Emlékezhetünk, Brunszvik Terézben már a Pestalozzinál töltött hetek hatására felmerült az a gondolat, hogy a nő is igyekezzék anyagilag függetlenné válni. Pestalozzi nevelési regényének hősnője, Gertrúd is dolgozó nő, s ezt össze tudja egyeztetni anyai és háziasszonyi teendőivel: mai szóhasználatnál élve Gertrúd bedolgozó a szövőiparban. Teréz úgy véli, hogy a nőkben általában több a lelkierő, mint a férfiakban. Idővel meggyőződésévé vált – s ehhez a családjában tapasztaltak is közrejátszottak –, hogy a nők ugyanúgy hivatottak lehetnének szellemi pályákra, mint a férfiak, és mindenképpen törekedjenek az önállóságra. (A *kézmű iskola*, az óvónőképző terve egyaránt ezt a célt szolgálja.)

A Brunszvik-hagyatékban *Nőképzés és nőnevelés* címmel található egy keltezés nélküli írás, amely nyilván Fáy könyvével vitázik. Brunszvik Teréz azt fejtegeti, hogy a nőknek ugyanúgy joguk van a művelődéshez, mint a férfiaknak. Igazságtalanság, hogy a férfi részesedhet „a szellemi alkotások minden gyönyörűségében”, míg az otthon négy fala közé szorított nő egyedüli foglalatossága a házi munka vagy az arra való felügyelet. A művelődés, amelynek célja a „megnemesbedés”, nem maradhat kiváltság. Fáy torzképet rajzol a „tudóskodó” nőről. Eljön az idő, amikor a nők oktatása egyenrangú lesz a férfiakéval, előttük is megnyílnak a gimnáziumok, egyetemek.

Átfogó pedagógiai reformot is sürget, kárhooztatja a gimnáziumi oktatás száraz absztrakcióit, felvet egy olyan javaslatot, amely csak napjainkban kezd megvalósulni: „Művelt államban az első az legyen, hogy a gyermekgondozásról előadáso-

kat és vizsgálatokat tartsanak minden vonatkozásban, mielőtt a pap áldása egy párt összeköt.”

Külföldről hazatérve rendkívüli problémaérzékenységgel figyel fel arra, hogy a kiáltó jogtalanságok felszámolása elválaszthatatlanul összefügg a nemzeti öntudattal. Ez az oka a fordulatnak. A negyvenes években Brunszvik Teréz általános filantrópiáját határozott demokratizmus váltotta fel, de őt, aki a nép kiművelését tartotta és tartja a legfontosabb feladatnak, ekkor a nemesség sőt a főnemesség lányainak nevelése is foglalkoztatja, mert általuk reméli, hogy a vezető réteg megnyerhető a nemzeti haladás számára.

Egy lelkes kor fennkölt és ábrándos hite! Jókai *A kőszívű ember fiai* Baradlaynéja alakjában, aki *átneveli* gyermekeit, a reformkori tudat egyik lényeges problémáját ábrázolja.

A hetven felé közeledő Brunszvik Teréz meghatározó igyekezettel tanul magyarul. Több fronton harcol: az előkelőségek intézete mellett magasabb műveltséget s egyszersmind pályát, kenyérkeresetet adó lánynevelde alapítását tervezi. 1844-ben közreadta ez utóbbi programját: *Terv és felhívás egy magyar nevelőnőket képző intézet felállítására*.

Fáy négy évfolyamos intézetével ellentétben ő tíz évfolyamosat tervezett, részint azért, mert négy tanévet kevésnek ítélte a javasolt tantárgyak oly magas szintű elsajátítására, hogy azokat a végzett növendékek taníthassák, részint pedig annál az oknál fogva, hogy azt tartotta: a nevelésnek a legfogékonyabb időszakban, a gyermekkorban kell elkezdődnie.

A nevelőnőket képező intézet nem jött létre. „1848 márciusa még helyiség nélkül talált bennünket” – panaszolja a *Fél század életemből*.

Karacs Teréz, aki hosszúra nyúlt élete során lánynevelő intézetekben is működött, magántanítványai is voltak, nagy tisztelettel ír „a derék, igen szelíd modorú idős grófnőről”, és találóan állapít-

ja meg, hogy a negyvenes években a magyar nyelvismeret hiánya is gátolta Brunszvik Teréz tervének sikerét, mert hősnőnk, iparkodása ellenére, ugyancsak törve beszélt anyanyelvünket.

A nőnevelő intézetet Teleki Blanka nyitja meg 1846-ban, három évvel azután, hogy anyja halálhírére Párizsból visszatért hazájába. A tanerők Kosuth hívei közül kerültek ki. A történelmet a fiatal Vasvári Pál tanította, március 15-e egyik főszereplője, aki meg volt győződve, akárcsak maga Teleki Blanka, hogy az a Magyarország, amelynek kialakulásán munkálkodnak, nem lehet „vegyes házasságban” a bécsi udvar irányította Ausztriával. A szabadságharcban az intézet tanárainak java része honvédként harcol. Teleki Blanka intézetének forradalmár értelmiségiei már nem a Brunszvik Teréz világa.

Paradox helyzet! Míg Teréznek az emancipáció felé mutató dédelgetett intézetterve szerint kenyérkereső nőket képeznének ki, unokahúga, aki a szabadságharc és forradalom minden fázisát igényli (a trónfosztást is!), s az utópista szocialisták munkáit nemcsak olvassa – ezek iránt nagyon is érdeklődik –, hanem lényegében helyesli is – Teleki Blanka elsősorban főrangú lányok számára nyitotta meg intézetét. *Szózat a főrendű magyar nők nevelése ügyében* című felhívásában megmagyarázza, miért tette.

Két út áll előttünk, fejt ki Teleki Blanka. „Vagy állítsunk intézetet, melyben magyar nevelőnek képeztessenek, mégpedig oly szorgalommal, oly figyelemmel a kor követeléseire, hogy tökéletesen pótolhassák azon külföldieket, kik most kizárólag minden főrendű család leányait nevelik. – Vagy ha erélyesebben akarunk fellépni, maguk a főrendű lányok számára nyissunk egy nagyszerű nevelő-intézetet, melyben az anyai nyelvvél együtt a hazaszent szeretete oltassék a serdülő lány szívébe, hol a külföldi míveltségét a haza iránti kötelesség ér-

zetével egyesítve tanulhassa a magyar ivadék az idegent becsülni, a hazait forrón szeretni.

Így éleszthetjük lánggá a szunnyadó szikrát honunk elidegenített leányaiban, így adhatjuk őket vissza a nemzetnek, a hazának.”

Teréz keserűségmentes nagylelkűségének bizonyítéka, hogy aggódó szeretettel figyelte unokahúga erőfeszítéseit. A cenzúra megakadályozta a nevelési program széles körű terjesztését, Teleki Blanka felhívása csak a kis példányszámú, alig olvasott *Honderűben* jelenhetett meg, a közvéleményt irányító *Pesti Hírlapból*, az *Életképekből*, ebből a jelentős irodalmi újságból és a népszerű *Divatlapból* a cenzor kihúzta, s a közlést ismételt folyamodás ellenére sem engedélyezte. Igaz, biztató jel, hogy Kossuth, Deák és Bezerédj megígérte támogatását.

Széchenyi tartózkodó. Lehetséges, hogy gyanakszik a Párizsból hazajött grófnő radikális nézeteire; Karacs Teréz szerint Széchenyi feleségével együtt meglátogatta Teleki grófnőt; egy angol nőt ajánlott pedagógusként, és valószínűleg zokon vette, hogy Teleki Blanka kijelentette: intézetében a nevelést magyarokra bízta.

A grófnő Karacs Terézt akarta megnyerni maga mellé „működő társul”, de az már elígérkezett Miskolcra, a rövidesen megnyíló lányneveldébe, ahol, szavait idézve, nemcsak „néhány dús” jut műveltséghez, hanem „a magyar nők serege”, vagyis kishemesi és polgárlányok. (A két réteg közt a különbség egyre inkább elmosódott, hiszen sok a kurtanemes iparos – így Karacs rézmetsző is az.) Karacs Teréz maga helyett Leövey Klárát – akkor még így írta nevét, negyvennyolcban változtatja az y-t i-re, akárcsak Jókai, és az e betűt is elhagyja – ajánlotta. Teleki Blanka nagylelkűségére vall, hogy Karacsot, jóllehet közreműködésére nem számíthat, meghívta, hogy amíg Miskolcra nem megy, költözzék hozzá. A rézmetsző lánya

több mint fél esztendőt töltött Teleki Blankánál, s ennek köszönhetjük beszámolóit hősnőnkéről.

„Sokszor igen nagy sétákat tettem a grófnővel [Teleki Blankával], mindketten jól bírtuk a gyakorlást – jóformán egykorúak voltunk –, de a grófnő igen sokkal finomabb testalkat, mint én, kit mint polgárleányt már akkor 38 év óta edzett a munka.

Brunszvik grófnőhöz, nagynénjéhez majd minden este elmentünk teázni. Az öreg hölgy a Dunaparton, a Vizer-házban lakott. . . . Ő egész lelkesedéssel ölelt fel engemet, mint leendő nevelőnőt, s egész vágygal vezetett mindenhová, hogy az életben nyíló növeldei pályára lelki kincseket gyűjtögessek.

Fischer nyilvános tanszemléljén éppen mellettem ült a Széchenyi gróf fiúk nevelője, nevét már elfelejtém, noha a kedves figyelmű grófnő viszonyosan bemutatott egymásnak, de arra nagyon emlékezem, hogy a derék, jól iskolázott leánykák számtani gyors megfejtéseiket elragadtatva bámulta, s mint előtte egészen ismeretlen módját a számtan tanításának, annak elsajátítását feltette magában.”

Teleki Blanka soha nem fogadott el meghívást. Szabad idejében olvasott vagy mintázott, gyakran járt a reformkor jeles szobrásza, Ferenczy István műtermébe, Karacs pedig gyakran kísérte el Brunszvik Terézt; így az 1846-ban tartott Pestalozzi-emlékünnepeyre, ahol – Karacs ízes beszámolóját idézve – „Ney tanár szónokolt ékesen. Az öreg grófnő, ki legtöbb adattal járulhatott Pestalozzi ismertetéséhez, ünnepélyesen meghívott volt, s ő engemet is magával vitt, mint a már e pályára jelölt egyént. . . . A Pestalozzi fölött tartott díszbeszédből a lelkes grófnőnek is bőven juttattak a jelen levő tisztelői, mint olyannak, ki élete főtevékenységét a kisednevelés megalapításának szentelé.”

Együtt látogatnak el a jeles piarista szerzetes-biológushoz, akit Karacs régebből ismer, sőt gyűjte-

ményét is gyarapítja. Karacs szavait átforrósítja a lelkesedés az „öreg grófné” iránt, aki a lepkék, rovarok, kígyók közt s egy frissiben felboncolt kígyó előtt, amelynek testében két döglött béka volt, a harmadik pedig még elevenen ugrott elő, nagy figyelemmel hallgatta a *magyarázatot*, vagy – szójátékot faragott – *németizálást*, mert „mint már előbb említém, az öreg dáma nem érté az irodalmi magyar nyelvet, vagyis nem volt abban elég gyakorlott”.

A Kossuth-rajongó Karacs világszemlélete túlhaladta „az öreg dámaét”, de tanító-nevelő munkásságára Brunszvik Teréz hatása nyomta rá bélyegét. Az ő hatására – és persze a Pestalozziéra – kapcsolja össze az oktatást a kézműipari foglalatossággal, mindkét tevékenységet a „megnemesbedés” felé irányítva.

A felgyorsult időben Brunszvik Teréz és unokahúga olvasmányairól, Teleki Blanka forradalmasodó világszemléletéről szólva beszélnünk kell Vasvári Pálról és az ő személye mögött Auguste De Gerandóról. A nevelőintézet fiatal történelemtanárát és Teleki Emma férjét barátság kapcsolja össze. A nagy hatású történész, Michelet a francia forradalomról szóló művének megjelent első részét, valamint Lamartine *A girondiak történetét* De Gerando küldte meg Vasvárinak, akinek révén eljutott Teleki Blankához és nagynénjéhez. Brunszvik Teréz olvasta ezeket a műveket, sőt naplójában az utópista kommunista Cabet *Ikáriai utazását* is említi.

Két azonos történelmi képlet szögesen ellentétes jelentést hordozhat. Brunszvik Teréz mindkettőt megélte, mindkettő gyötrelmesen összefügg életével.

Uralkodó és nemzet ismét szemben áll egymással, akárcsak serdülő korában, de a talmi hasonlóság nem tévesztheti meg. Világosan látja, melyik ol-

dalon a haladás, a nemzet ügye. Csakhogy az ott felsorakozó tábor korántsem egységes. Kitért a forradalom. Az események sodorják a történelmi szereplőket. Mérsékelték konzervatívvá tolódnak el, reformerek forradalmárrá. Senki sincs ott, nem is lehet, ahol kezdetben volt.

A közélet képlékeny. Új emberek tűnnek fel, nagyok vonulnak vissza. Széchenyi összeroppant, Batthyány Lajos lemondott, Deák is, Eötvös is. Az ütdött V. Ferdinándot lemondatták, a tizennyolc éves Ferenc József lépett a trónra. A jelszó Kosuth, ő a veszélyeztetett haza védelmében megalakult Honvédelmi Bizottmány elnöke, de neki is van baloldali ellenzéke. A jobbágyok nem érik be a felszabadítással, Békés megyében földosztást követelnek, lázadás tör ki, a felkelést a Honvédelmi Bizottmány több száz katonával veri le, s a lázadás vezetőjét felakasztják.

És mi történt Párizsban, a februári forradalom után? – kérdezheti Brunszvik Ferenc gúnyos keserűen nővérétől, aki a viharos idöket Martonvásáron tölti. Ott a munkásság felkelését verte le háromnapos csatában a fiatal köztársaság.

Ferenc gróf epésebb, mint valaha. Idönként kifejti, hová vezetnek a népboldogító eszmék, felesége egyetért vele, s alig palástolja ellenszenvét sógornője iránt.

A nőket mélységesen megvető Ferenc negyvenéves múltán mégis megnősült, a magánál huszonöt évvel fiatalabb Justh Szidóniát vette el. Meglehet, utódokat akart, s a frigyét a zene is összekovácsolta, Szidónia kitünően zongorázik, Teréz szavaival „híres-neves zenei tehetség”. Egyébként nem szíveli sógornőjét, azt sejteti és sejteti, hogy Szidónia elidegenítette tőle fivérét. „Soha nem fejlődött ki köztünk szívelyesség” – állapítja meg sommásan Teréz. Férj is, feleség is Bécshez húz, Ferenc ott is halt meg 1849 októberében; elhúnyta, érthető módon, nem keltett megrendülést nővérében.

Fivére két életben maradt ivadékához is vajmi kevés köze van. Nem az ő világához tartoznak. Ez a térben és időben beláthatatlan méretekre tágult világ, amely oly hívogatóan fogadja be a szűkölködőket, az elnyomottakat, hogy felelőssége bennük a tudás világosságát, zárva van azok előtt, akikben semmi hajlandóság a „megnemesülésre”. A *Fél század életemből* könyörtelen képet rajzol a két fiatal Brunsvikról. „Mária, az idősebbik okos és szellemes, de hosszas betegeskedése, társasága és az anyai elnézés zsarnokká tették. Géza öccse sem nem okos, sem nem szellemes, kissé dandyskedő hajlamú, *bonvivant és bondormant*.” (Szó szerint: jól élő és jól alvó, valójában: éli a világát.)

Teréz szerető aggodalma Blanka és De Gerandóék sorsát követi.

Az Erdélyben élő De Gerando a februári forradalom hírére visszatért hazájába, ahol baráti kapcsolat fűzte a baloldali republikánus értelmiség néhány kiválóságához. Hónapokon keresztül jóformán naponta írta cikkeit a francia újságokba a magyar szabadságharcról. Negyvenkilenc nyarán hamis útlevéllal visszatért Magyarországra, és bevonult a hadseregbe. Emma két gyermekével, Antoninával és Attilával Erdélyben maradt. (Antonina – a kiegyezés korában – egy méltán híres leánynevelő intézetet alapít Kolozsvárott, amelyet még századunk elején is „a degerando” néven emlegetnek.) Teréz ritkán kap felőlük hírt, majd a felgyorsult események teljesen elvágnak minden kapcsolatot. Erdély hadszínterré vált. Később tudja meg, hogy a hosszúfalusi kastélyt kifosztották a környékbeliek, igaz, a szabadságharc elbukása után csaknem mindent visszavittek.

Blankától is elszakadt. Az 1848. év utolsó napján a kormány elhagyta a veszélyeztetett fővárost; Blanka január elsejével bezárta elnéptelenedett intézetét és Lövei Klárával együtt a kormány ideiglenes székhelyére, Debrecenbe utazott. Ott érte meg

a Habsburg-ház trónfosztását, ott avatta fel zászlóanyaként „A magyar köztársaságért” jelszóval Vasvári Pál önkéntescsapatának zászlaját.

„Lelki gyermeke” olyan útra lépett, amelyen Teréz csak féltő szeretetével kísérheti, nem a meggyőződésével. Brunszvik Teréz nem forradalmár. Véleményét alighanem a szabadságharc bukása utáni szavai fejezik ki a legtömörebben: „A lelkesedés túllontúl messzire ragadta őket.” Az üldözöttek érdekében mégis kockára teszi személyes biztonságát, Horváth Mihály csanádi püspök, a forradalom oktatásügyi minisztere, az érdemes történelemíró az ő segítségével jut ki egy főúri család kocsisaként a rémuralom sújtotta országból.

Az idegenné vált rokoni környezetben Teréz hosszú hónapokon át várja az üzenetet, híradást „övéiről”. Blanka Debrecenből Szegedre, Szegedről Nagyváradra ment hű kíséreljével, Lövei Klárával. Ott tudja meg, hogy Vasvári Pál elesett a csatában.

Vajon fülébe jutott Teréznek valaha is, hogy a halálhírré Lövei felkiáltott: „Mit vesztett a haza!” – és Blanka: De mit vesztettem én!?”? Eltöprengett-e, hogy a közös világszemlélet kötötte össze unokahúgát és a fiatalembert, vagy azon túl, a különbséggel dacoló szerelem?

A világosi fegyverletétel... Az összeomlás. Rémhírek, amelyek egytől egyig igaznak bizonyulnak. Menekülő honvédek, a tegnap hősei kérnek alamizsnát, egy vackot, ahol éjjelre meghúzhatják magukat. De Gerando nem ad magáról életjelt. Emma a Telekiek pálfalvi birtokán szorong két gyermekével.

Végre üzenet jön: Auguste-nek sikerült kijutnia Ausztriából. Menekülése előtt a csapat zászlaját elégette, hogy ne kerüljön az ellenség kezébe. Drezdában van. Emma két gyermekével – ő is hamisított útlevéllal – utánamegy. Aztán egy levél a szász királyságból: De Gerando betegen érkezett

Drezdába, és rövidesen meghalt. Emma visszatér Párizsba.

Haynau rémuralma idején Blanka a pálfalvi kúriába húzódott vissza, „távol a gyászos jelentől”, ahogyan évtizedek múlva írja unokahúga, De Gerando Antonina. Hamarosan kiderül, hogy a gyászos jelen betör Pálfalvára.

A NAPLÓ SORSA

1850 augusztusában a törékeny idős nő ismét – harmadjára – Erdélybe indul unokahúgához. A fáradtságos útra magával viszi naplójának egy részét. Vallomásait sajtó alá akarja rendezni Blanka segítségével.

Nem kétséges: hitet kíván tenni a humánus eszmék érvényessége mellett, megvilágítva azt a belső küzdelmet, amely őt a morális kibontakozáshoz vezette. Nyilván fel sem ötlött benne, milyen anakronisztikus ez a szándék a rémuralom fojtogatta Magyarországon. Ő mindig a jövőnek dolgozott.

Igaz, a terv már régebben is felmerült benne. 1845-ben örvendezve jegyezte meg: „Nádasdy le akarja fordítani írásaimat és naplómát.” Ugyanebben az esztendőben arról tudósít, hogy elkezdte önéletrajzát, sőt címet is adott neki: *Mein halbes Jahrhundert – Az én fél évszázadom.* (A magyar fordításban találóan *Fél század életemből.*) Az eredeti terv szerint ebbe a munkába bele akarta sűríteni néhány ember életrajzát, akik a hazáért dolgoztak és szenvedtek (Martinovics, Ősz stb.). Ez a szándéka nem valósult meg, a *Memoároknak* csak a végén bukkan fel nevük.

Naplói sorsa egyre inkább aggasztja. Hetvenöt esztendő – az utókor felé tekint. A napló az ő legszemélyesebb műve, s egyszersmind a megjobbuló társadalom képe is. „Ha 1817–18-ból kelt Naplómát újraolvasom, rendkívülinek kell találni most a

haladást Magyarországon. Én is hozzájárultam valamicskével . . . Széchenyi . . . őt illeti a dicsőség” – jegyzi fel 1845-ben.

Csakhogy maga is tisztában van munkája fogyatékoságaival: „Egymás hegyén-hátán, durva papírra rótt sorok.” Ugyanis gondolatait gyakran üresen maradt laprészekre írta, ha nem volt keze ügyében tiszta papír. Túlságosan terjedelmes, kivonatolni kellene, de a nagy munkára már nem érzi magát elég erősnek, s ódzkodik is a kurtítástól; idegen szem talán jobban felismerné a felesleges részeket. Minonára gondolt. „Ő eléggé művelt, hogy irataimat sajtó alá rendezze” – de végül Blanka mellett dönt. Lehet, úgy véli, Blankának szárnyaszegett helyzetében javára válik ez a foglalatosság.

A pálfalvi kastélyban Teleki Blanka a köztársaságpárti Michelet-nek a francia forradalomról szóló művét tanulmányozza, sőt fordítja, törökül tanul – Kossuth ekkor Törökországban van, s olyan hírek is jártak, hogy a muzulmán hitre áttért Bem oldalán, a törökök segítségével bevonul Magyarországra. A tudat nem akar belenyugodni a valóságba – illúziókba menekül. Törökország angol és francia támogatással hadat fog üzeni Ausztriának és Oroszországnak, a haza felszabadul!

Blanka bujdosókat rejteget, sűrűn levelez hűgával, soraihoz vegytintával írt rejtjeles szöveget is mellékel, mintha a hirhedt *Cabinet noir*, az osztrák titkosszolgálat levelezést ellenőrző irodáiról és megbízottairól mit sem tudna, s többek közt a kommunista Blanqui könyvét kéri hűgától. Emma pedig szintén vegytintával válaszolja, hogy Michelet és baráti köre talán keresztülviszi, hogy a legutóbbi magyar eseményeket feldolgozzák, ahogy azt férje tervezte.

Hősnök tehát harminc éven át vezetett naplója egy részével 1850 nyárutóján megérkezett Pálfalvára, s ott Blankával és kettőjük pártfogoltjával, a tizenhat esztendőes Erdélyi Erzsivel nekilátott a válogatásnak. Blanka munkájával teljes mértékben elégedett, nem így az Erzsivel, mert véleménye szerint gépiesen végezte a kivonatolást, ami nem meglepő, ha tekintetbe vesszük a lány fiatal korát. Ez az Erdélyi Erzsi, aki hivatalosan Blanka szobalányaként szerepel – egyébként Lövei Klára is „szolgálóként” volt bejelentve, amíg el nem ment Máramarosszigetre tanítani –, koronatanú lesz Teleki Blanka felségárulási perében, s minthogy őt magát felmentették, alapos a gyanú, hogy terhelő adatokat is szolgáltatott a bíróságnak.

Teleki Blankát 1851 májusában letartóztatták, s a házkutatás alkalmával lefoglalták Brunszvik Teréznek a negyvenes évekből származó naplóját.

De ne vágjunk elébe az eseményeknek! Teréz 1850 szeptemberében elutazott Pálfalváról. Az év végén vagy a következő elején egy kortársi beszámoló szerint Bécsben tartózkodott. S most adjuk át a szót La Mara zenetörténésznek, aki – emlékezhetünk – a halhatatlan kedves kilétét kutatta. Nyomozása során a századforduló idején eljutott a drezdai udvar idős koncertmesteréhez, Rappoldihoz, aki ifjúkorában személyesen ismerte Brunszvik Terézt és Gallenberg grófnőt. La Mara azonosítás végett elküldte neki a bonni Beethoven-múzeumban látható arckép másolatát. Rappoldi 1902 márciusában ezt írta válaszában: „A megküldött képmás és Brunszvik grófnő közt, akit vagy negyven éve Bánffy grófnénál megismertem, az orr formájától eltekintve nem látok hasonlóságot. Világosan emlékszem a grófnőre: szellemes, éles, markáns vonásai voltak, olyasféle arc, amilyenek XV. Lajos korának öreg márkinőit elképzeljük. [Voltaire-i ironia.] Apró termetű volt és ferde növésű.”

Nem meglepő, hogy a miniatürképen ábrázolt, feltehetően eszményített fiatal arc alig hasonlít az idős nőére. Egyébként Rappoldi egy másik levelének beszámolója sokkal érdekesebb: ebben Teréz lényének kisugárzását írja le.

Vendégségben volt a zenekedvelő Bánffynénál. „Felkelvén az asztaltól, akkor is – mint általában – a zongorához ültem pártfogóm és meghívottak jelenlétében; ezek közt volt Gallenberg grófné született Guicciardi és Brunszvik Teréz grófnő.

Beethoven áhítatos csodálója voltam. Olyannyira csodáltam, hogy mindig arrafelé sétáltam, ahol ő lakott, és Bécs bástyafalairól vágyakozva tekintettem a hegyvidék felé, ahol a nyarakat töltötte. Képzelheti, miként éreztem magam, amikor bemutattak a *Mondschein szonáta* Gallenberg grófnénak. A hatvanas évei végén járhatott, jól látszottak rajta a hajdani szépség nyomai, termete délceg, ám bécsi dialektusban folyó beszédét nem éreztem jelentékenynek, legalábbis ahhoz képest, amit Brunszvik grófnő mondott. Jóllehet a Beethoven-rajongók előtt még nem volt az a nő, akinek Thayer ábrázolta, s abban az időben úgy tartották, hogy Guicciardi Júlia volt Beethoven *halhatatlanja*, Brunszvik grófnő sokkal érdekesebb volt számomra.

Mindkét hölgy nagyon barátságos volt irányomban. A *Cisz-moll szonátát* játszottam, majd Mendelssohn dalait. A két grófnő szavaira már nem emlékszem, csupán Brunszvik grófnő megjegyzése véssődött belém: Mendelssohn gondoladala és Weber *Oberonjának* második fináléja közt nagy a hasonlóság . . . Még azt is hozzá kell tennem, hogy Brunszvik grófnő jóval idősebbnek látszott Gallenbergnél.”

Terézt Pesten érte unokahúga letartóztatásának híre. Azonnal megpróbált pártfogókat, összeköttetést szerezni, de kétségbeesve tapasztalta, akárcsak Blanka öccse, Miksa gróf, hogy mindenki – még a befolyásos Teleki- és Brunszvik-rokonság is – me-reven elzárkózik.

Rettegés Blankáért. A tehetetlenség kínja.

Teleki Blankát, s ahogyan Karacs Teréz közlése szerint a vádiratban olvasható, „annak állítólagos szobalányát, tulajdonképpeni neveltjét, Erdélyi Erzsébetet, recte Bernwallnert”, Nagyváradra vitték, az előzetes, hosszadalmasan elnyúló vizsgálatot az ottani rendőrkapitányság folytatta le. Tárgyalásra, ítélelethozatalra a pesti Haditörvényszék illetékes. A rendőri kihallgatások után Blankát, az időközben letartóztatott Lövei Klárát és Erdélyi Erzsébetet Pestre, a kaszárnyából börtönné alakított Új-épületbe szállították, s oda küldték el a nyomozási anyagot.

A vádirat kiemelte Teleki Blanka „ritka szellemi képességeit, rendkívüli bátorságát, erős akaratát, de ezen tulajdonságok hiúvá, elbizakodottá tették . . .” A vádpontok közt szerepel a lánynevelő intézetnek a *Honderűben* közzétett programja, továbbá olyan kijelentések, mint: Lamartine-t, a nagy francia forradalom polgári pártja, a Gironde történetének feldolgozóját – feltehetően negyvennyolcban betöltött minisztersége, egyezkedő politikája miatt – Teleki Blanka nem tartotta „az ő emberének”. (Eltűnődhetünk, hogy Blanka közvetlen környezetéből ki lehetett a besűgő. S egyszersmind elmélkedhetünk azon, mennyiféle lealjasodást termel ki a rémuralom.) Súlyosan terhelő pont egy papírra vetett gondolat: „Mindenkinek saját sorsának kovácsa . . . akinek nincs hozzá ereje, hogy a méltatlan béklyókat lerázza, az csak fetrengjen rabszolga módjára a porban.”

A vádirat szerint a letartóztatott tevékenységét feltehetően 1843-ban kezdte el, amikor Franciaor-

szágból visszatért; „dicsérettel adózott a törvényes uralkodó elleni felkeléseknek, kiváltképpen az 1846. évi lengyel lázadásnak”, nagy figyelemmel kísérte a legutóbbi francia forradalom eseményeit, saját kezű kivonatokat készített parlamenti beszédek-ből, kivált Ledru-Rollin és Louis Blanc felszólalásaiból. (Mindketten a balszárnyhoz tartoztak, Louis Blanc szocialista volt, a munkanélküliséget nemzeti munkaműhelyek szervezésével próbálta megszüntetni.) A vádirat részletesen taglalja Teleki Blanka tevékenységét a forradalomban – jelenlétét a debreceni trónfosztáson a házkutatás alkalmával megtalált belépőjegy bizonyítja –, kitér a Vasvárcsapat zászlójának felszentelésére, továbbá arra a kijelentésre, hogy Görgeyt ő a kápolnai csata után felakasztatta volna, valamint menekültek rejtegetésére a pálfalvi kastélyban, végül arra a felforgató célzatú tevékenységre, amelyhez a török nyelv tanulása is tartozik.

A házkutatás alkalmával számos olyan kiadványt találtak, amelyet a vád sommásan *lázítónak* nevez. 770 forintnyi betiltott Kossuth-bankót is lefoglaltak, amelynek rejtegetése arra vall, hogy Teleki Blanka Kossuth visszatérésére számított.

Az ügyész súlyosbító körülményként De Gerandóval és feleségével is foglalkozik. A férj Franciaországban rokonszenvre hangolta a közvéleményt Magyarország iránt, írásai kormányellenesek.

A két nővér kapcsolatát tárgyaló részt Karacs Teréz nyomán foglaljuk össze: „Mindkét nővér, a legmélyebb haraggal eltelve a magyar lázadók meghíúsult tervei miatt és a legkeserűbb gyűlölettel Ausztria ellen, közösen azt a célt szolgálta, hogy a forradalom emlékét ébren tartsa és egy új forradalom magját vesse el, mely a meglevő államforma erőszakos megdöntésére, az osztrák koronától való elszakadásra és Magyarország függetlenségére írá-

nyul. Ennek útját igyekeztek előkészíteni és egyengetni . . .

Teleki Blanka – saját szavaival élve – mint konyhában a receptekkel vette körül magát politikai laboratóriumában olyan iratokkal, amelyek közt a legradikálisabb szellemi termékek is megtalálhatók.”

A vád sarkalatos pontja a két nővér levelezése, amelyet a nagynénje életrajzát feldolgozó De Gerando Antonina szerint az osztrák titkosszolgálat megtartott, s helyette hamisítványokat juttatott el az illetékesekhez. Ez azonban nem valószínű: a titkosszolgálatnak elegendő volt a vegytintával írott sorokat elolvasni, és másolatot készíteni róluk. Feltehetően azért vártak oly sokáig a rajtaütéssel – Emma 1851. február 8-án kelt levelében küldte el a vegytintas, rejtjeles írás megfejtési kulcsát –, mert azt remélték, hogy nagyarányú külföldi szervezkedést leplezhetnek le. Ebből az okból foglalták le Brunsvik Teréz naplóját is.

Csakhogy szervezkedést nem tudtak Teleki Blankára bizonyítani, ilyesmiről szó sem esett a levelezésben; a két nővér csupán felháborodásának és reményeinek adott kifejezést. Blanka ugyanis szilárdan reménykedett; ezt bizonyítja Döbrentey Gábornak letartóztatása esztendejében, 1851 januárjában írt levele: [Ön] „Szigorúan ítélkezik az új évről, de Krisztus egy istállóban született. A szerény 1851-es év fontosabb, mint a bíborszínű 1850, amely kettészelte az évszázadot és mégis csak egy üres lapot képez a történelemben.”

Brunsvik Terézt tanúként hallgatták ki, de a tárgyalást vezető Bilkó hadbíró vádlottként bánt vele. Részleteket olvasnak fel naplójából –1856-ban kerül majd vissza hozzá, amikor már régóta azt kell hinnie, hogy elkallódott. A vád piros tintával húzott alá elmélkedéseket a nevelésről, amely idővel létrehozza az emberi értékek kibontakozásának te-

ret adó társadalmat, a kárhoztatást amiatt, hogy „nem az emberi elme kiművelésén kezdik a nemzetek”, a jövendölést az időről, a *nagy nemezisről*, „amikor a nemzeti közszellem megpróbálása végett nagyobb események következnek be”. „És Kossuth és a Hírlap?!” – olvassák fel a naplóból, és a szöveget a püspökökről, akik „iszonyatos összegeket húznak, Nádasdy, kedves rokonom, évi 700 000 forintot”.

Idézzük fel a jelenetet! Az apró, törékeny természetű öreg nő a bírói emelvény előtt régen rótt szavait hallgatja. Vádként fordítanak ellene? Lázító méteyként értelmezik?

Az egyik részlet után a beállott csendben Brunsvik Teréz a hadbíróhoz fordul. – Ugye, auditor úr, ezt szépen írtam?!

A nevelő naiv, megindító hite a világosságot terjesztő gondolatban, amely – így akarja tudni – a rideg lelkekbe is belopja magát? Vagy inkább annak az embernek az öntudata, akit szembesítenek a gondolatát makulátlanul hordozó szavaival? Nem tudta, mit kockáztat, vagy úgy érezte, nincs már veszteni valója? Lelki gyermeke az Újépület börtönében, amelynek egyik kapuja a vesztőhelyre, a másik az osztrák várbörtönök felé nyílik.

A kihallgatás másfél éven át folyt. Teréz hiába kért engedélyt a látogatásra, unokahúgát és Lövei Klárát teljesen elrekesztették a külvilágtól.

Erdélyi Erzsiről nagy indulattal ír De Gerando Antonina; azzal vádolja, hogy vallomásában alaptalan terhelő adatokat szolgáltatott ki két társáról. (Erdélyi tizenhét éves volt!) A beteges fiatal lány el látásáról Brunsvik Teréz gondoskodott, orvost is ő hívott hozzá a saját költségén.

1853 júniusa utolsó napján került sor ítélethirdetésre. De Gerando Antonina szerint a termet feketével vonták be, az asztalon a gyertyák közt fekete fátyollal letakart feszület, a hadbírószági tisztek csákóin fekete toll. A dízlet a halálos ítéleteké. Te-

leki Blankát tíz-, Lövei Klárát ötévi, vasra verve le-
töltendő várfogságra ítélték. Erdélyi Erzsébet bün-
tetését a vizsgálati fogsággal letudta.

Az ítélet kiszabása után Teleki Blanka és Lövei Klára még majdnem egy hónapot töltött az Újépületben, közben Albert főherceg, az ország kormányzója – a nádori tisztséget az önkényuralom felfüggesztette – az eredeti ítéleten annyit enyhített, hogy a várfogságot nem láncra verve tölti le a két rab.

A hozzátartozóknak félórát engedélyeztek a búcsúzásra.

„Gróf Teleki Blanka ritka példáját adta annak, hogy egy nemes lélek akaratereje miként tud az anyagi küzdelmeknek, fájdalmaknak, nélkülözéseknek, sőt magának a halálnak is parancsolni.

– Oly szép időket éltem át – mondta tőle búcsúzó nagynénjének –, hogy most már nyugodtan ülhetek a vár falai közt” – írja Lövei Klára.

A foglyokat július 20-án indították útnak. A tikasztó hőségben Teréz unokaöccsével, Teleki Miksával az Újépület kapuja előtt várt, hogy tekintetükkel istenveledet mondva követhessék őket. A két ítéltet csak estefelé, lopva, egy mellékajton vitték ki.

AZ UTOLSÓ ÉVEK

Martonvásár, ahová az egyre hatalmasabb erővel élő emlékek kötik; öregségéhez oly közeli a saját fiatalsága . . . Martonvásár, ahol alig leplezett, ingerültséggel vegyes irónia veszi körül. Sógornője és két ivadéka kótyagos fejű különcnek tartja. Szidóniának ráadásul a martonvásári óvoda is szálka a szemében. Ferenc annak idején engedett nővére unszolásának, és most már tartani kell kegyúri alapon a kiseddóvót.

Fivére családjában ő az *idegen*, egy elbukott kor-
szak szánalmas maradványa, anakronisztikus jelen-

ség. Brunszvik Teréz visszahúzódik előlük világgá tágult önmagába.

Szobájában ül, s a gyász és elnyomás sötétjéből az utókor felé tekintve, meg-megszakítva az események fonalát, olykor botladozó emlékezettel leírja a leglényegesebbet abból, amit átélt, s azt, ami most körülveszi; a reményeit, a csalódásait, a művét, a kudarcait s az eltorzult világot.

„Egyetlen fivérem halála óta még kevesebb a szívesség a család tagjai közt. Szidónia Bécshez húz, ahol öcsém meghalt, két gyermekét bécsi és nagyvilági szellemben neveli, bécsi barátokat szerez, és a martonvásári kastélyban *német világot* és szalonéletet honosít meg.” (A német világ szavakat az eredeti szövegben is magyarul írta.)

Unokahúga és unokaöccse kártyázik, él-hal a mulatsáért. „Vajon meg fog-e változni Géza? Vagy elpusztítja, amit atyja szerzett? De vajon ki tudná megmondani, mi vár a közeli vagy távoli jövőben a vén Európára? Inog minden az öregségtől, nem soká fogja bírni. Már nem sokáig! A családokból kihalt minden szeretet! Mindenütt csak süllyedés és romlás! Én magam is rom vagyok a romok között minden akarásommal és cselekvésemmel – süket fülek és süket szívek kísérték végig életem útjain. Hol találok szavakat, hogy megírjam a dolgok szomorú alakulását Magyarországon?! Ahová csak nézek, mindenütt beteges félelem, és nincs sehol semmi, ami a lelket felüdítené. Ó, hazám! Egy Széchenyi István az örültekházába zárva! Egy Deák gyermekké lett! Egy Teleki Blanka a kufsteini börtönbe zárva . . . Annyi ezer ember elpusztítva, testileg-lelkileg megsemmisítve! Emma, özvegye annak az elmés, okos férfiúnak, aki Magyarorszáért lelkesedett! A sok reményre jogosító két gyermek, Attila és Antonina . . . vajon mit fognak megérni? Mit fognak cselekedni? Géza és Mária önzők és ojtott szláv-osztrákok. Vajon virrad-e még rám öröm napja? Hajrá, éljen az irodalom! A tudomány

fogja az embert felszabadítani!? A viharban szól a *lélek*: Ne félj, veled vagyok!

Fülemülék csattognak a virágos szalonban – 1855. június 8-a van.”

A parkban bolyong, a nagyra nőtt hársfák alatt lépked, baráti lelkek szólnak hozzá, a seholsincs Köztársaság régen elköltözött polgárai. Meghalt, de érvényes lényük az egyedül az ember előtt nyitva álló fejlődés törvényére figyelmeztetik, amely buktatókon át vezet. A legnagyobbak dacolnak az idővel, de a többieknek is megadatott, hogy gondolataikat, törekvéseiket tovább plántálják; ez az emberiség viszonylagos halhatatlansága. S mindez Isten akaratából, aki Brunsvik Teréz hite szerint az elképzelhetetlenül változatos Mindenséget teremtette.

Távoli reményekbe kapaszkodik, hiszen a jelen megcsúfolása mindannak, amiért ő küzdött. Szétfoszlott a bizakodás, amely valaha arra készítette, hogy leírja: Száz évig szeretne élni!

Az óvodák szelleme hivatalos utasításra megváltozott. A magyar nyelv és a nemzeti érzés helyett a németet és az alattvalói érzületet kell szorgalmazni.

Gyér hírek egy-egy kisgyermekiskola alapításáról – Pesten, Baján, Győrött, Szegeden jöttek létre közadakozásból és egy Óbudán, a korabeli feljegyzés szerint „gr. Brunsvik Teréz fáradozása folytán”. Még futotta rá erejéből.

A külvilághoz a levelek bogozzák: magyar, német, olasz, angol, francia levelek pedagógiai intézmények vezetőitől. Ő is sűrűn meneszt válaszokat és kérést, kérvényt Teleki Blanka ügyében. A bajor királynak is ír, közbenjárásáért folyamodik, reménykedve, hogy az uralkodó rokoni kapcsolatai révén hajlandó lesz közbenjárni az osztrák császárnál. (Ferenc Józsefnek anyja is, felesége is a bajor Wittelsbach-dinasztiából származik.) A király biztosítja, hogy szíves emléket őriz róla, de semmit sem tehet, osztrák belügyekbe ő nem avatkozhat.

1856-ban, a ráért ötévi várfogság leteltével – a vizsgálati fogság idejét beszámították – Lövei Klára kiszabadult. A nyolcvanegy esztendő Teréz elébe utazott. „Bécsben Brunszvik Teréz grófnővel találkoztam a Hotel Wandlban, kinek sokat kellett beszélnem unokahúgáról, kinek nehéz fogságát, dacára a szerető rokonok nagy fáradozásának, nem könnyíthették” – írja Lövei. Nyilván Teréznek is elmondta, amit jegyzeteiben Teleki Blanka fogságáról leír. „De mindamellett, hogy szabadságomnak örvendtem, mégis sírva hagytam el a kufsteini rideg börtönt. Talán egyetlenegy eset, hogy fogoly sírva hagyja el azon helyet, ahol oly hosszasan szenvedett. Végtelenül fájt lelkemnek, hogy fogolytársnőm, Teleki Blanka grófnő egyedül maradt, akinek én szomszédságában voltam, nappal vele lehettem, s egymásnak igyekeztünk felderíteni a sötét napokat. Elképzelttem a magányos fogság ridegségét, melyben ezentúl lesz a grófnő, s szívem elszorult a bánattól. Forró ölelés között, zokogva váltam el a magára maradt fogolytársnőmtől, aki még a börtön ablakából is kiáltott hozzám Istenhozzádot.”

Kufsteint lassanként elhagyták a politikai foglyok. Teleki Blankát a laibachi fellegrádba vitték. Teréz az ő szűkösen kimért pénzéből küldött neki 400 forintot, mert – ismét Lövei Klárát idézve – „a grófnőnek nemcsak saját útiköltségét kellett fedeznie, hanem még az őt kísérő csendőrök költségét is”.

1857. május 11-én Ferenc József amnesztiarendeletet bocsátott ki. Stackelberg Minona Bécsből azonnal Laibachba utazott: Teleki Blanka hatévi fogság után kiszabadult.

A sürgöny május 14-én érkezett Teréz pesti lakására. „16-án délután érkezem Bécsbe. A Kostmark 28-ban leszek. Gyere, drágám, ha lehet, Teleki Blanka.”

Adjuk át a szót ismét Löveinek! „Stackelberg Mi-

nona szeretett unokatestvérével megindult a grófnő Bécs felé a Semmeringen épített új vaspályán. Bécsben egyszerre érkezett a Hotel Wandlhoz Brunsvik grófnővel együtt. Egyik kocsi jött dél s a második keletről, s ugyanegy percben találkoztak megálapodási helyükön, mintegy delejes erő által vezetve.”

Hatásos volna így venni búcsút hősnőnktől, de az élet még tartogat számára egyet s mást; elvást Blankától, aki Párizsba utazik hűgához, ott hal meg, alig élve túl nagynénjét; tervezetést az enyhülő politikai légkörben a nőnevelő intézetről, amelyet halála után Lövei Klára vezetne tovább.

Nyolcvannégy esztendőskorában, 1859-ben még van benne lelki-testi erő, szellemi frissesség, vállalkozókedv Drezdába utazni, ahol annak idején oly kitűnő szakemberekkel ismerkedett meg.

És megéri még az országgyűlést, amelyet itáliai tartománya, Lombardia elvesztésén okulva Ferenc József 1861-ben hívott össze, s amelytől Teréz a nevelésügy hivatalos felkarolását várta – hiába. Az országgyűlés halála hónapjában, októberben ért véget.

Nem a martonvásári „idegenek” közt érte az elmúlás; unokanővére, báró Forray Andrásné dukai birtokán halt meg 1861 októberében, nyolcvanhat évesen.

Utolsó óráiban talán ott volt mellette az emlékezés műzsája, Mnémoszüné, valamennyi antik istenség közt a leghűségesebb, s egy-egy kitágult percben kézen fogva végigkísérte az úton, amely az emberiség szolgálatához vezetett. A haldokló talán az utókorra gondolt, amelynek igazságosztásában rendületlenül bízott, talán az Emberre, aki buktatókon és visszaeséseken keresztül idővel felelős, okos felnőtté válik.

„Másokat rábírnai a jóra példa és tett által, ez volt életem célja.”

BIBLIOGRÁFIA

- Benes Piroska*: Gräfin Therese Brunszvik und die Kleinkindererziehung ihrer Zeit. Szeged 1932. Disszertáció.
- Brunszvik Teréz grófnő naplói és feljegyzései. Szerkesztette és a bevezető tanulmányt írta Czeke Marianne. Budapest 1938. Magyar Történelmi Társulat.
- Brunszvik Teréz*: Fél század életéből. In Gróf Brunszvik Teréz élet- és jellemrajza. Budapest 1926. Kisdednevelés. 39–100. old.
- Czeke Marianne–H. Révész Margit*: Gróf Brunszvik Teréz élet- és jellemrajza. Budapest 1926. Kisdednevelés.
- De Gerando, Antonina*: Gróf Teleki Blanka élete. Budapest 1892. Légrády.
- Gergely Márta*: Teréz, a kedves halhatatlan. Budapest 1972. Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Lipsius, Marie (La Mara)*: Beethovens unsterbliche Geliebte. Das Geheimnis der Gräfin Brunswick und ihre Memoiren. Lipcse 1909. Breitkopf und Härtel.
- Rapos József*: Brunswick Teréz grófhölgynek, a legnagyobb magyar honleánynak élete és műve. Pest 1868. Kunosi és Réthy.
- Rolland, Romain*: Beethoven. Párizs 1957.
- Rubin Péter*: Francia barátunk, Auguste De Gerando. Budapest Akadémiai Kiadó. (Irodalomtörténeti füzetek 105.)
- Teleki Blanka és köre. Karacs Teréz, Teleki Blanka, Lövei Klára. Válogatta, sajtó alá rendezte, az előszót és a jegyzeteket írta Sáfrány Györgyi. Budapest 1963. Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Vág Ottó–Orosz Lajos–Zibolen Endre*: Brunszvik Teréz pedagógiai munkássága. Jausz Béla bevezetésével. Budapest 1962. Tankönyvkiadó.
- Joseph Wertheimer és Brunszvik Teréz levelezése. Kisdednevelés. 1928.

Wesselényi Miklós: Szózat a magyar és a szláv nemzetiség
ügyében. Kolozsvár 1944. Minerva.

Zibolen Endre: Johann Heinrich Pestalozzi. Budapest
1984. Tankönyvkiadó.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

A KIADÁSÉRT FELEL A KOSSUTH KÖNYVKIADÓ IGAZGATÓJA

ATHENAEUM NYOMDA (86.1344), BUDAPEST, 1986
FELELŐS VEZETŐ SZLÁVIK ANDRÁS VEZÉRIGAZGATÓ
A KÖTETET TÖRÖK PIROSKA SZERKESZTETTE
KÉPSZERKESZTŐ FÁBRI MAGDA
A BORÍTÓ ÉS A TIPOGRÁFIA KUN GÁBOR MUNKÁJA
MŰSZAKI VEZETŐ BERECKZI GÁBOR
TERJEDELME 9,75 (A/5) ÍV + 0,78 ÍV KÉPMELLÉKLET

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

OSAK

Brunszvik Teréz vívódásait, gondolatainak szinte minden rezdülését, életének apró mozzanatait naplójába rögzítette. „Csapdáiban vergődött” – írja róla találóan a szerző –, amelyekbe anyjának ellentmondást nem tűrő természete, társadalmi körülményei, túlzott érzékenysége és „aggályos tépelődése szorította”. Örökké elégedetlen volt önmagával, s az elérhetetlen tökéletességre vágyott. Kortársai viszont elismerően írtak róla, a zenetörténetben sokan benne vélték megtalálni Beethoven halhatatlan kedvesét. Annyi bizonyos, hogy a nagy zeneszerző titkos fiókjában haláláig őrizte Teréz arcképét. Európai körutazása során Teréz húgával együtt felkereste Svájcban Pestalozzit. A találkozás fordulópontot jelentett életében. Ráébredt hivatására, s elhatározta, hogy ezután a gyermeknevelés ügyének szenteli magát. Az 1820-as évek közepén megindult reformmozgalmak légkörében társadalmi támogatást is nyerve sikerült megnyitnia a Mikó utcában az első „angyalkertet”.